

Lucemburkové
Česká koruna uprostřed Evropy

LUCEMBURKOVÉ

Česká koruna uprostřed Evropy

Lucemburkové
Česká koruna uprostřed Evropy

Lenka Bobková
František Šmahel, eds.

ve spolupráci
s Pavlínou Maškovou
a Robertem Novotným

Nakladatelství Lidové noviny

Seznam autorů

Poděkování – viz Přemyslovci

CMs + další instituce

Tato kniha vznikla

Lektorovali

© seznam autorů, 212
Cover © Valdimír Vinr, 2012
Typo © Bohuna Bromová, 2012
Maps © Jaroslav Synek, 2012

Všechna práva vyhrazena
All rights reserved

ISBN 978-80-7422-099-7

Předmluva – úvod autorů
Cca 2 strany

I První Lucemburkové
na českém trůně
♦ (1310–1378)

N

a prahu
pozdního středověku

Lenka Bobková

N

a prahu
pozdního středověku

Lenka Bobková

N

a prahu
pozdního středověku

Lenka Bobková

Čtrnácté století představuje v dějinách Evropy velmi dynamické období, v němž jsou relativizovány hodnoty univerzalizmu předchozích generací a povolna formovány základy nového vnímání světa, hodnot i politických koncepcí a společensko-mocenských struktur. Stoupá význam vzdělání, jež otevírá cestu k důležitým úřadům, k postům rádců a diplomatů i neurozeným osobám. Větší důraz se klade na právní zakotvení důležitých rozhodnutí, ustanovení, rituálů a ceremonií, jež dostávají normativní podobu. Evropa je v neustálém pohybu nejen díky diplomatickým misím, ale i díky peregrinaci studentů mířících na různé evropské univerzity, velkému počtu cest kleriků k papežské kúrii, stejně jako umělců střídajících dvory či města svého působení. Zvýšená mobilita se stává jedním z dynamizujících prvků společnosti, která snáze překračuje rámec svého regionu, přijímá a modifikuje získané podněty, a vstupuje tak do procesu nastupujících změn.

Evropa netvořila jeden kompaktní celek, ale byla rozdělena do množství různě politicky strukturovaných zemí, lišících se geografickou polohou, historií a kulturní tradicí. Jejich vývoj proto nemusel probíhat souběžně. Z našeho pohledu jsme zvyklí vnímat 14. století jako dobu velkého rozkvětu Českého království, otevřeme-li však novější dějiny celé Evropy nebo kterékoliv západoevropské země, mnohdy ke svému překvapení zjistíme, jak často se v nich pro stejné období používá pojem krize, vztahující se k problémům dynasticko-panovnickým, společenským i hospodářským. Časovou disproporcí mezi těmito krizemi Západu a neobyčejným vzestupem střední a východní Evropy, jmenovitě rozkvětem království českého, polského a uherského, před časem výstižně popsal Ferdinand Seibt.¹ Není bez zajímavosti, že v pnutí mezi těmito dvěma póly Evropy se odehrával vzestup Lucemburků, jejichž državy ležely – nikoliv jen symbolicky, ale i fakticky – na západním a východním okraji Svaté říše římské, o jejíž korunu usilovali.

Nové století otevřelo Milostivé léto, které na rok 1300 vyhlásil papež Bonifác VIII. Nicméně mezi vládci tehdejší Evropy výzvy k pokání a smíření příliš

velký ohlas nenalezly. Narůstající konflikt mezi Francií a Anglií byl sice na čas zažehnán, ale blížil se ostrý střet mezi francouzským králem Filipem IV. a Bonifácem. Nešlo pouze o spor dvou ambiciózních politiků, nýbrž i o otázku poměru mezi církevní a světskou mocí, respektive nadřazenosti papežské autority. Skutečnost, že tento latentní zápas vyvrcholil otevřeným střetem hlavy církve s francouzským králem, nikoliv tedy s „hlavou světskou“, tedy římským císařem, poukazovala na současné rozvržení politických sil v Evropě.²

To se však ještě před polovinou 14. století výrazně změnilo ve prospěch Římské říše a Anglie, přičemž se otázka poměru mezi světskou a církevní mocí posunula do roviny diplomatického zápasu a politického lavírování. Jednotlivá evropská teritoria procházela různými vnitřními proměnami státoprávního, politicko-správního i společenského charakteru, měnil se jejich kulturní a vzdělanostní obraz. A právě v této době chod evropských událostí velkou měrou ovlivňovali Lucemburkové, zvláště pak Karel IV., který se pokusil navrátit lesk císařství a upevnit postavení rodu natolik, aby udržel v rukou dynastie římskou korunu.

Svatá říše římská

Pojem *Sacrum Imperium Romanorum* (zkráceně Říše) zahrnoval jak státoprávní instituci, tak území náležející pod svrchovanost římského krále či císaře. Posvátný symbol Říše představovaly vládnoucím panovníkem vždy pečlivě strážené říšské svátostiny (*sanctuaria sacri Romani imperii, Heil-tümer*), k nimž patřily nejen korunovační klenoty a roucha, ale také vzácné relikvie, které daly základ k označení Říše jako *imperium sacrum*.³ V čele stál římský král, jenž se po dosažení korunovace v Římě, provedené papežem nebo jím pověřenou osobou, stával císařem.

Mezi hlavou Svaté říše římské a hlavou západního křesťanstva tak existovala úzká vazba, která měla své hluboké kořeny a teoretické zdůvodnění v takzvané translační teorii, precizované za pontifikátu Inocence III. na počátku 13. století. Vycházela z představy, že Říše vznikla přenesením řeckého

Svatá říše římská kolem roku 1310
Svatá říše římská představovala teritoriálně, správně, etnicky i kulturně značně heterogenní celek. Rozpadala se do tří základních oblastí. Střed tvořily převážně německy mluvící takzvané zaalpské země – dnešní Německo, Rakousko, Švýcarsko a země Českého království. Na západ od Rýna sahala Říše až k břehům Severního moře a ústí Labe. Při jejím západním okraji ležely z větších teritorií vévodství lotrinské, barské, brabatské a jülišské, hrabství lucemburské (od roku 1354 vévodství), hennegavské, holandské a zélandské, biskupství ve Štrasburku, Verdunu, Toul, Metách, Lutychu a Cambrai. Na jihu patřilo k Říši takzvané arelatské (burgundské) království, které zahrnovalo svobodné hrabství burgundské (Franche-Comté), savojské hrabství, hrabství Provence, jež drželi neapolští Anjouovci, a hrabství Vienne neboli Dauphiné – to měli od roku 1348 v rukou francouzští králové jako říšské léno a přenechávali je svým následníkům, nazývaným pak dauphini. Arelatské království na západě sousedilo s vévodstvím burgundským, jež patřilo k Francouzské koruně. Papežské kurii náleželo území venaissinského hrabství a od roku 1348 i město Avignon, odkoupené Klimentem VI. od Johanny I. Neapolské. K Říši patřila také severní polovina Itálie, rozdrobená do řady městských států (jako například Florencie, Pisa) a signorií (Viscontiové v Miláně, rod della Scalla ve Veroně, Gonzaga v Mantově, d'Este ve Ferrare), které spolu vzájemně soupeřily a v zásadě se dělily na sympatizanty papeže (guelfové), či římského císaře (ghibellini). Severoitalské státečky sousedily s državami kurie, takzvaného papežského státu, a s Benátskou republikou, která byla na Říši nezávislá.

a římského impéria na Germány, které bylo zpečetěno císařskou korunovaci Karla Velikého v Římě, provedenou papežem v roce 800.⁴ Na tento rituál navázal v 10. století Ota I. a i jeho následovníci usilovali o papežské pomazání, jímž se stávali skutečným panovníky z Boží milosti, což je opravňovalo užívat titul *Imperator Romanorum et semper Augustus*. Uskutečnění římské jízdy bylo zároveň chápáno jako převzetí moci nad celou Říší, to znamená i nad Itálií a Arelatskem. V důsledku naznačené praxe si papež činil nárok na vyslovení souhlasu s osobou panovníka, který ho měl požádat o souhlas se svým zvolením neboli o aprobaci, což se ne vždy obešlo bez problémů a sporů.

Výklad naznačené povinnosti časem dospěl do dvou variant. První proklamovala názor, že bez aprobace nemůže zvolený král dosáhnout císařské korunovace a je tudíž oprávněn vládnout pouze v „německé“ části Říše. Podle druhé, extrémnější teze, měl zvolený král žádat aprobaci i pro královskou volbu. Spor o aprobaci a míru jejího uplatnění tvořil jeden z úhelných problémů ve vztazích mezi římskými králi a papeži po celé 14. století.

Na rozdíl od většiny evropských království panovnická hodnost v Říši nepodléhala dědičným dynastickým právům, ale ustavila se jako volitelná. Od poloviny 13. století krále volil sbor sedmi kurfiřtů, reprezentujících zaalpské země.⁵ Tři patřili k vysokým církevním hodnostářům (arcibiskup kolínský, mohučský a trevírský) a čtyři k předním světským knížatům (český král, falckrabě rýnský, markrabě braniborský, vévoda saský). Kurfiřti zastávali zároveň nejvyšší říšské úřady. Církevní hodnostáři disponovali titulem arcikancléřů, český král nesl hodnost arcicíšníka, falckrabě rýnský arcistolníka, markrabě braniborský arcikomorník a saský vévoda arcimaršálka. Vedle kurfiřtů zaujímal přední místo říšská knížata světská i duchovní.⁶ Ke skupině církevních knížat se řadili všichni arcibiskupové, 47 biskupů, řada opatů a abatýší významných klášterů, mezi světská knížata pak patřili vévodové, markrabata, falckrabí rýnská a některá hrabata. Důsledkem tohoto systému byl vznik množství zeměpanských celků, z nichž některé pohlcovaly menší teritoria a integrovaly je do svého území (například Wettini v oblasti Vogtlandu).⁷ Držitelé jednotlivých říšských teritorií byli k římskému králi vázáni lenním slibem, což se týkalo i kurfiřtů, českého krále nevyjímaje.⁸ Zvláštní postavení si vydobyla takzvaná svobodná a říšská města, která podléhala přímo panovníkovi, podobně jako někteří drobnější svobodní páni.

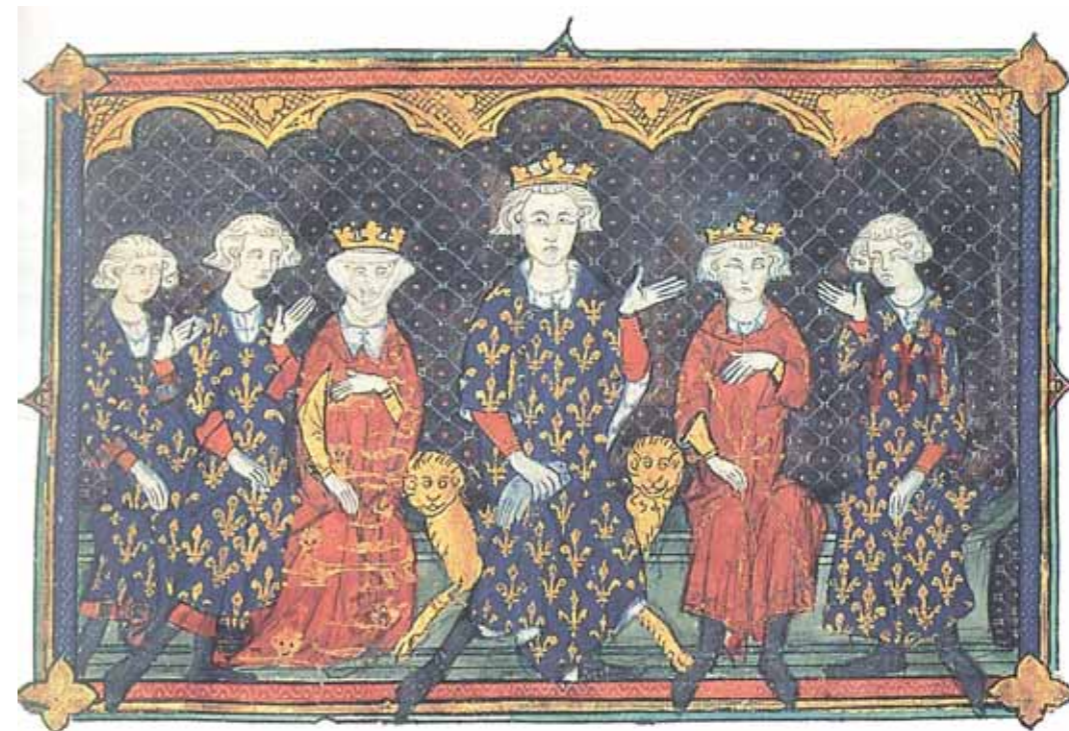
Volitelnost římského krále v úzkém kruhu kurfiřtů byla příčinou mnoha sporů a duplicitních voleb. Hledání nových králů ovlivňovaly obavy ze silných panovníků a vlastní teritoriální zájmy říšských knížat. V roce 1273 kurfiřti sáhli po celkem nevýznamném hraběti Rudolfu I. Habsburském, který se však ukázal jako houževnatý panovník dbající na rozšíření majetkových i mocenských pozic vlastního rodu. Na Rudolfovy snahy o nastolení dynastické posloupnosti na říšském trůně reagovali kurfiřti negativně. Rudolfův syn Albrecht I. (1298–1308) si musel trůn nejprve vybojovat na svém sokovi Adolfu Nassavském, kterého porazil v bitvě u Göllheimu 2. července 1298.⁹ Oba Habsburkové věnovali své síly především zaalpské části Říše a povznese ní vlastního rodu, a na italskou jízdu rezignovali. Zatím posledním z říšských panovníků, kdo dosáhl císařské korunovace v Římě, byl roku 1220 Fridrich II.

Říše neměla pevnou správní a finanční organizaci, vázanou na jedno

centrum.¹⁰ Příjmy krále závisely především na daních z říšských měst a vlastních říšských území, jichž ale na počátku 14. století zbývalo jen velmi málo. Úspěch zvoleného panovníka tak ve velké míře spočíval na síle jeho rodové domény. To si velmi dobře uvědomil již Rudolf I., když využil své pozice římského krále a ke švábským rodovým statkům připojil rozsáhlé rakouské dědictví vybojované na Přemyslu Otakarovi II. Podobnou cestu k úspěchu hledali později i jeho nástupci, Lucemburkové, v budování České koruny a Wittelsbachové v ovládnutí kurfiřtského Braniborska. Vítězem následujícího boje o říšský trůn byli Lucemburkové, kteří se pak postarali o redukci nových držav bavorských vévodů (Dolní Lužice, Braniborsko), na druhé straně však neuhájili proti Habsburkům Tyroly.

Evropa není jen Říše

Na počátku 14. století zaujímal v západní Evropě evidentně nejmocnější postavení Francie.¹¹ Neobyčejně schopnému a tvrdému králi Filipovi IV. Sličnému (vládl 1276–1314) se podařilo přetvořit Francouzské království v pevný celek ovládaný pomocí výkonné administrativy a efektivní daňové politiky, zahrnující i církevní instituce, ale i zákazem soukromých válek a příliš krvavých turnajů. Své rádce si vybíral i z řad právníků (legistů), kteří královny reformy dokázali řádně formulovat a zdůvodnit.¹² Sňatkem s Janou I. Navarrskou (+ 1305) získal hrabství Champagne a snažil se omezit anglické državy na pevnině, které Plantagenetové spravovali od poloviny 12. století. O století později k nim patřila pouze dvě území – Guyenne a Gaskoňsko (neboli Akvitánie) s hlavními centry v Bordeaux a Bayonne, která byla na základě vzájemných

Francouzský král Filip IV. Sličný gestem ruky určuje svého nejstaršího syna za nástupce, jak naznačuje i koruna na jeho (synově) hlavě. Tři mladší synové toto rozhodnutí akceptují. Illuminace je dokladem dynastické propagandy Kapetovců, která měla zdůraznit princip primogenitury a upevnit tak pozici rodu na francouzském trůně.

úmluv (1259) považována za francouzské léno. Pravomoci francouzského krále nad nimi se ale až do konce takzvané stoleté války (1337–1453) prosazovaly obtížně. Zájmy obou království se střetávaly též při severní hranici Francie, ve Flandrech, které s Anglií spojovaly především ekonomické zájmy. Filip IV. nakonec – i přes porážku ze strany vzbouřených flanderských měst v červenci 1302 u Kortrijk (Courtrai) – svá práva nad tímto francouzským lénem obhájil. Po jeho boku jel tehdy do boje proti Anglii i lucemburský hrabě Jindřich VII., budoucí římský císař.

Naznačené události spadají do doby, kdy eskaloval konflikt Filipa IV. s Bonifácem VIII. (papežem 1294–1303). Roztržka mezi nimi se táhla od devadesátých let 13. století a pramenila ze snahy francouzského panovníka o získání plné suverenity nad svým královstvím, včetně určitých práv nad francouzským klérem a na jeho zdanění. Na druhé straně papež obhájoval svoji nejvyšší duchovní moc nad veškerým křesťanstvem (*plenitudo potestatis*). Na podporu vlastních požadavků svolal Filip IV. „lid“ Francie – zástupce šlechty, duchovenstva, univerzitních mistrů i měst do Paříže (1302). Byť šlo v dané chvíli o účelově vzniklé shromáždění, lze v něm spatřovat zárodky stavovských sněmů, mnohem později nazývaných generální stavy. Pro vyřešení sporů s papežem Filip IV. usiloval o svolání koncilu, což samozřejmě odporovalo Bonifácovým představám o výlučnosti postavení papeže jako náměstka Krista na zemi. Své stanovisko dal jasně najevo v bule *Unam sanctam* (1302), v níž postuloval nadřazenost církevní moci nad světskou.

Spor se vyhrotil až k přepadení papeže v jeho sídle v Agnani (1303), které uspišilo Bonifácovu smrt. Po krátkém pontifikátu Benedikta XI. nastoupil na papežský stolec Gaskoňec Bernard de Got jako Kliment V. Byl intronizován roku 1305 nikoli v Itálii, nýbrž v Lyonu, a o čtyři roky později pak papež přesídlil do Avignonu. Obě města byla v této chvíli součástí „širší“ Říše (Lyon Francii připadl roku 1310 a Avignon koupili papežové až v roce 1348),¹³ přesto ale měl na papeže rozhodující vliv francouzský král. Kliment V. se sice vzeprél Filipově snaze o odsouzení Bonifáce VIII. jako heretika a prodlužoval probíhající proces, nezabránil mu však v likvidaci templářů a vyhověl mu i v otázce svolání koncilu.¹⁴ Ten se sešel ve Vienne (1311–1312) a řešila se na něm řada církevních problémů,¹⁵ jako například spory v řádu minoritů ohledně pojetí chudoby v duchu odkazu zakladatele řádu sv. Františka, otevřené již za Bonifáce VIII. a postupně nabývající mimo jiné také politické zabarvení. V závěru svého zasedání koncil přijal reformní dekrety, které měly zlepšit morálku kleriků, oddělit a ochránit duchovní osoby od světských zásahů a zároveň posílit pravomoci biskupů, poškozované centralistickými nařízeními papežské kurie. V poněkud přepracované verzi vložil Klimentův nástupce Jan XXII. přijatá usnesení jako dodatek ke kodexu církevního práva zvaného *Corpus iuris canonici*. Viennského koncilu se v zastoupení muhučského arcibiskupa zúčastnil také pražský biskup Jan IV. z Dražic, který se následně snažil uplatnit jeho závěry ve své diecézi.

Obdobně jako Filip IV., usiloval o upevnění královské moci a rozšíření ovládaných území také anglický král Eduard I. (1272–1307). K jeho úspěchům patřilo definitivní připojení Walesu, který pak byl udělován prvorozeným princům a předpokládaným dědicům anglického trůnu. Méně šťastně již

dopadla Eduardova snaha o ovládnutí Skotska a Irska; navíc válečné akce byly velmi nákladné a zvyšující se daňové zatížení vyvolávalo v zemi neklid a nedůvěru k panovníkovi. Situace se ještě zhoršila za Eduarda II. (1307–1327), kdy zesílil význam anglického parlamentu, v němž našli své zastoupení také rytíři a města. Na půdě parlamentu byl v roce 1311 projednán také soupis požadavků omezujících volnost rozhodování krále ve jménu anglických zákonů a zvyklostí. Odpor proti Eduardu II. vyústil v jeho vynucenou abdikaci, což znamenalo jistý precedens v chápání nedotknutelnosti královny osoby, která naopak zůstala silně zakořeněna ve Francii. Princip dědičnosti ale ani Anglie zatím neopustila, neboť na trůn dosedl panovníkův syn Eduard III. (1327–1377). Jeho dlouhá vláda je spojována především s první fází stoleté války, v níž měla Anglie převahu nad Francií.¹⁶

Na mapě Evropy rozvíjely své mocenské plány i další dynastie, často spolu propojené sňatky a nejrůznějšími příbuzenskými vazbami. Vzestup zažili aragonští králové (Petr I.), jejichž moc se nejednou střetla se zájmy Francie. Kromě Aragonie panovali též nad Mallorským královstvím (samostatně existovalo v letech 1276–1344/49), k němuž patřily Baleárské ostrovy, katalánská hrabství Rousillon a Cedanya a hrabství Montpellier (1349 prodáno Francii). Aragonská dynastie svou moc rozšířila též na Sicílii, kde v roce 1282 vypuk-

28

Rozsah anglických držav na území Francie se měnil. Na mapě je zachycen stav k roku 1328, včetně rozlišení držav podléhajících bezprostředně francouzskému králi a těch, které byly součástí Francouzské koruny jako léna. Zřetelně je též vyznačena řísko-francouzská hranice.

V třetí redakci Velkých francouzských kronik z doby vlády Karla V. (1364–1380) je znázorněna oficiální verze lenní přísahy, kterou vykonal 6. června 1329 v Amiensu mladý anglický král Eduard III. jako vévoda akvitánský francouzskému králi Filipu VI. k državám v Guyenne. Listinně ji stvrdil až v roce 1331. Na kresbě je zdůrazněn rituální moment přísahy – vložení ruky anglického krále do rukou francouzského suveréna. Proti skutečnosti je Eduard zachycen jako anglický král v honosném plášti s motivem erbovního znamení anglického království (zlatí leopardi) a s korunou na hlavě, nikoliv tedy jako vévoda akvitánský, jenž byl daným slibem povinován. Celá scéna se odehrává pod zlatými liliemi francouzského království, jež zdobí i plášť Filipa VI.

lo povstání proti vládě francouzských Anjuovců (takzvané sicilské nešpory), kteří byli ze země vyhnáni. Na jihu Itálie uhájili pouze pevninskou část původního Sicilského království, Neapolsko.

Z této pobočné větve francouzských Kapetovců vzešla pak i nová dynastie uherských králů. Založil ji Karel I. Robert z Anjou, který po vymření starobylého rodu Arpádovců (1300) zvítězil v zápase o svatoštěpánskou korunu nad českými Přemyslovci. Velkou oporu měl v papežském legátovi Mikuláši Bocassinim, který v roce 1303 vstoupil na papežský stolec jako Benedikt XI. Po smrti neapolského krále Roberta I. z Anjou († 1343), který nezanechal bezprostředního následníka, se naopak uherský král Ludvík I. snažil do Neapole prosadit svého bratra Ondřeje. Pokus se nezdařil, protože uherský adept trůnu již v září 1345 zemřel na následky atentátu. Po dalších bojích a za přispění papeže se jako neapolská královna prosadila Robertova vnučka Johana (1326–1343).

Přelom 13. a 14. století s sebou přinesl po smrti Leška Černého (1288) dynastickou krizi rovněž v Polsku. I v tomto případě se angažoval přemyslovský král Václav II., ale boj o polský trůn nebylo dopřáno dovést k vítězství jemu, ani jeho synovi Václavu III. Nakonec se prosadil neúnavný Piastovec Vladislav Lokýtek, korunovaný v lednu 1320 v Krakově. Polsko i Uhry pak zažily značný rozmach za vlády synů zmíněných panovníků Kazimíra III. a Ludvíka I., kteří později oba získali přízvisko „Veliký“.¹⁷

Ať se nám všechny uvedené spory a boje o nejrůznější teritoria zdají jak-

koliv nepřehledné a chaotické, mají svou logickou linku předznamenávající vývoj Evropy 14. století, a to nejen politický, ale i hospodářský a kulturní, a musíme je mít na mysli, chceme-li pochopit cestu Lucemburků k evropské slávě i na český trůn.

České království na prahu 14. století

Mozaika pohybů na politické mapě Evropy by nebyla úplná, kdybychom opomněli vývoj v Českém království. Na počátku 14. století mu vládl král Václav II., který po kolizi svého otce Přemysla Otakara II. († 1278) dokázal znovu upevnit panovnickou moc, vedl obezřetnou politiku vůči české šlechtě a podporoval ekonomický rozmach měst. Václavův pražský dvůr se stal jedním z kulturních center střední Evropy. Díky objevu bohatých stříbrných dolů u Kutné Hory stoupla platební schopnost královské pokladny, jež panovníkovi umožnila vést také velkorysou zahraniční politiku a rozšířit mocenský prostor Přemyslovců. Václav II. získal, i když jen dočasně, Chebsko, pronikl do Slezska, svého syna se snažil prosadit na uherský trůn, sám sáhl po polské koruně, kterou mu měl pojistit sňatek s mladičkou dcerou zavražděného Přemysla Velkopolského († 1296) Eliškou, zvanou Rejčka (1288–1335), s níž se oženil po smrti své první manželky Guty Habsburské († 1297). I když Václavovy teritoriální úspěchy byly jen krátkodobé, v mnohém nasměrovaly mocenskou politiku jeho lucemburských nástupců.

K úspěchům krále Václava přispěli i jeho pečlivě vybraní rádci, mezi nimiž zvláště vynikly dvě duchovní osoby – Bernard z Kamence († 1296), příslušník šlechtického rodu z Horní Lužice, od roku 1294 míšeňský biskup, a Petr z Aspeltu († 1320), vzdělaný klerik pocházející z Lucemburska, který svou církevní kariéru budoval zároveň s praxí diplomata na evropských dvorech. V době, kdy přišel do Prahy, byl biskupem v Basileji a měl za sebou pobyt na dvoře Rudolfa I. Habsburského, jehož byl osobním lékařem.¹⁸

Ačkoli byl Rudolf tchánem Václava II., využil Přemyslovec po jeho smrti 1291 českého kurfiřtského hlasu ve prospěch protihabsburského kandidáta Adolfa Nasavského a teprve při druhé volbě se postavil za svého švagra Albrechta I. Habsburského. Brzy však právě jemu začaly vadit teritoriální ambice českého krále, jemuž záviděl i kutnohorské stříbro. Přemyslovský panovník byl nucen se vzdát nadějí na Uhry a nakonec se smířit i s Albrechtem. Václava II. však nezlomil válečný výpad římského krále, ale choroba, již 21. června 1305 podlehl. Svému jedinému mužskému potomkovi Václavu III. zanechal České království (bez Chebska) a problematická práva na polský trůn.

Václav III. převzal vládu jen na velmi krátkou dobu a je velmi obtížné hodnotit jeho počínání. Na své vysvětlení dosud čeká i Václavova vražda, k níž došlo 4. srpna 1306 v paláci olomouckého biskupa. Válečná výprava mladého krále proti Vladislavu Lokýtkovi tak skončila dříve, než vůbec začala. Smrt jediného legitimního Přemyslovce královstvím otřásla. Před jeho reprezentanty z řad vysoké šlechty se otevřela otázka, koho a jak zvolit novým králem. Průběh následujících událostí tvoří prolog k nástupu Lucemburků na český trůn a nemůžeme jej proto opomenout.

V nastalém zmatku se představitelům českého politického života jako nevhodnější adept trůnu jevil korutanský vévoda Jindřich, od 16. února 1306 manžel Anny Přemyslovny, nejstarší dcery Václava II. a sestry Václava III. Právě Jindřicha patrně pověřil český král správou království před svou nešťastnou výpravou do Polska. S volbou se spěchalo, zjevně z obavy před zásahem římského krále Albrechta I., který by rád na svatováclavském trůnu viděl svého syna Rudolfa. Protože i habsburská varianta měla v Čechách své příznivce, nezdála se příslušníkům prokorutanské strany dostačující volba v duchu ustanovení Zlaté buly sicilské Fridricha II. (1212) a odvolávali se na princip dědičnosti; jako hlavní argument ve prospěch Jindřicha vyzvedli jeho manželský svazek s Přemyslovnou. Dědická práva královské dcery uplatňovali s poukazem na blíže necitované – a ve skutečnosti zřejmě neexistující – císařské dokumenty.¹⁹

Albrecht I. se ale nenechal tak snadno odbýt. Pohotově se vypravil do Čech, kam přes Moravu postupoval i vévoda Rudolf.²⁰ Habsburkové strhli na svou stranu většinu šlechty, čímž se Jindřich Korutanský dostal do tak svízelné situace, že musel odejít z Čech. Rudolf Habsburský byl pak bez problémů v polovině října 1306 zvolen českým králem, a to i těmi šlechtici a měšťany, kteří se k němu podle slov kronikáře Petra Žitavského přiklonili ze strachu či kvůli darům, které od něho přijali.²¹

Při této příležitosti se ale také znovu rozvířila otázka práva volby českého krále a principů její realizace. Česká reprezentace si totiž vyžádala na Albrechtovi I. konfirmaci dvou listin, které se obsazení českého trůnu týkaly. Šlo o již zmíněnou Zlatou bulu sicilskou a o souhlas s nástupnictvím syna Přemysla I. Václava z roku 1216. O rozsahu a výsledku jednání s Albrechtem I. patrně panovaly v Praze nejasnosti a pražský biskup Jan IV. z Dražic proto spolu s předními šlechtici a městem Prahou vydali 23. října 1306 zvláštní prohlášení, v němž zdůraznili, že na Albrechtovi I. žádali a také obdrželi potvrzení pouze dvou zmíněných listin. Nepřímo tak zdůraznili, že neexistují – nebo nejsou brána v úvahu – žádná dědická práva dcer. Ostatně v Rudolfově případě by taková výsada nehrála žádnou roli, protože na vdávání byla pouze Eliška Přemyslovna, již si Rudolf vzít za ženu nemohl kvůli blízkému stupni příbuzenství. Přesto ale zachování určitého sepětí s předchozí královskou rodinou nebylo zcela opomenuto. Rudolf se totiž oženil s vdovou po někdejší královi Václavu II. Eliškou Rejčkou, s jejíž rukou byl spojován nárok na polskou korunu. Počátkem roku 1307 se Rudolf sešel se svým otcem ve Znojmě, kde mu Albrecht I. udělil České království v léno s tím, že zemře-li bez potomků, má ke království stejná práva i jeho zbylých pět bratrů. V dané chvíli přítomní reprezentanti Čech i Moravy

zřejmě proti této novotě neprotestovali a slíbili Habsburkům věrnost, jak ale ukázal čas, řídit se tímto závazkem nemínili.²²

Když Rudolf Habsburský předčasně 3. července 1307 zemřel, byl do Prahy znovu povolán Jindřich Korutanský. Ale ani jeho druhý pokus o vládu v Čechách nebyl úspěšný. Nadále trvaly rozbroje mezi šlechtickými frakcemi, jejichž předáci mezi sebou soupeřili o podíl na moci. Jindřich nedosáhl ani řádné korunovace, ani uznání ze strany římského krále. Postupně sílily hlasy nespokojenců s jeho vládou, z nichž někteří stále koketovali s možností habsburské kandidatury. Ta ale definitivně padla po zavraždění římského panovníka Albrechta I. na počátku května 1308. Atentát zosnoval jeho opomíjený synovec, syn sestry Václava II. Jan Habsburský, pro svůj čin pak nazývaný Parricida neboli vrah příbuzného.²³

Jindřich Korutanský využil oslabení Habsburků k dohodě o jejich rezignaci na český trůn, ovšem za vysoké odstupné, vázané na zástavách v jeho dědičných zemích (Korutanech, Kraňsku, Vindické marce) a na Moravě, splatné do dvou let.²⁴ Byť Jindřich části závazku dostal, oblibu si v království nevy-sloužil. Nepodařilo se mu získat na svou stranu rozhodující většinu šlechty, již popuzovala přítomnost korutanských pánů na pražském dvoře a Jindřichovy kontakty s míšeňským markrabětem Fridrichem I., zvaným Pokousaný. Nárůst protikorutanské nálady zásadně ovlivnilo přeskupení politických sil v Říši po smrti Albrechta I.

Vstup Lucemburků do říšské politiky a České království

Uprázdnění říšského stolce se snažil využít ve svůj prospěch francouzský král Filip IV., který ho chtěl získat pro svého bratra. Pro odpor v Říši se sice musel tohoto plánu vzdát, ale nemínil rezignovat na své slovo při výběru vhodnějšího kandidáta. Obě strany nakonec našly východisko v osobě třicetiletého lucemburského hraběte Jindřicha VII., jehož državy ležely na rozhraní Říše a Francouzského království a sám hrabě byl k vládčům obou mocností vázán lenními sliby. V říšské kariéře ho přešel mladší bratr Balduin (*1285), který byl zvolen trevírským arcibiskupem a stal se tak jedním ze sedmi kurfiřtů. Balduin studoval v Paříži teologii a pohyboval se i na francouzském královském dvoře. Na trevírský stolec ho intronizoval Kliment V. v Poitiers 11. března 1308. Za pouhých devět měsíců nato použil ve Frankfurtu nad Mohanem kurfiřtský hlas ve prospěch svého bratra Jindřicha, zvoleného římským králem.²⁵

Jindřich i Balduin pocházeli z rodu, který musel o zachování a rozšíření vlastních držav neustále zápasit s vládci sousedních teritorií, ležících v prostoru dávné Lotharingie. Jindřich měl za sebou těžkou zkušenost z boje o Limbursko, v němž v bitvě u Worringen (1288) přišel o život jeho otec i tři strýcové. Jejich rytířská smrt z dobového pohledu čest Lucemburků nepoškodila a „sňatek smíření“ mezi synem poraženého hraběte Jindřichem a dcerou vítěze od Worringen Markétou Brabantskou vedl k opětné konsolidaci

Král Václav II. v iniciále R v Jihlavském rukopisu Zbraslavské kroniky (1393) je znázorněn v plném majestátu se zlatými insigniemi, inspirovanými patrně odznaky královské moci z doby Karla IV.

Český král Rudolf Habsburský je na vitráži okna dómu sv. Štěpána ve Vídni znázorněn s korunou na hlavě a se štítem s českým dvouocasým lvem. Jeho podobizna zapadá do koncepce výzdoby chrámu, jež měla glorifikovat Habsburky a jejich panovnické hodnosti. V Rudolfově případě byla zdůrazněna česká královská hodnota, na niž upomíná český lev ve štítě u nohou panovníka.

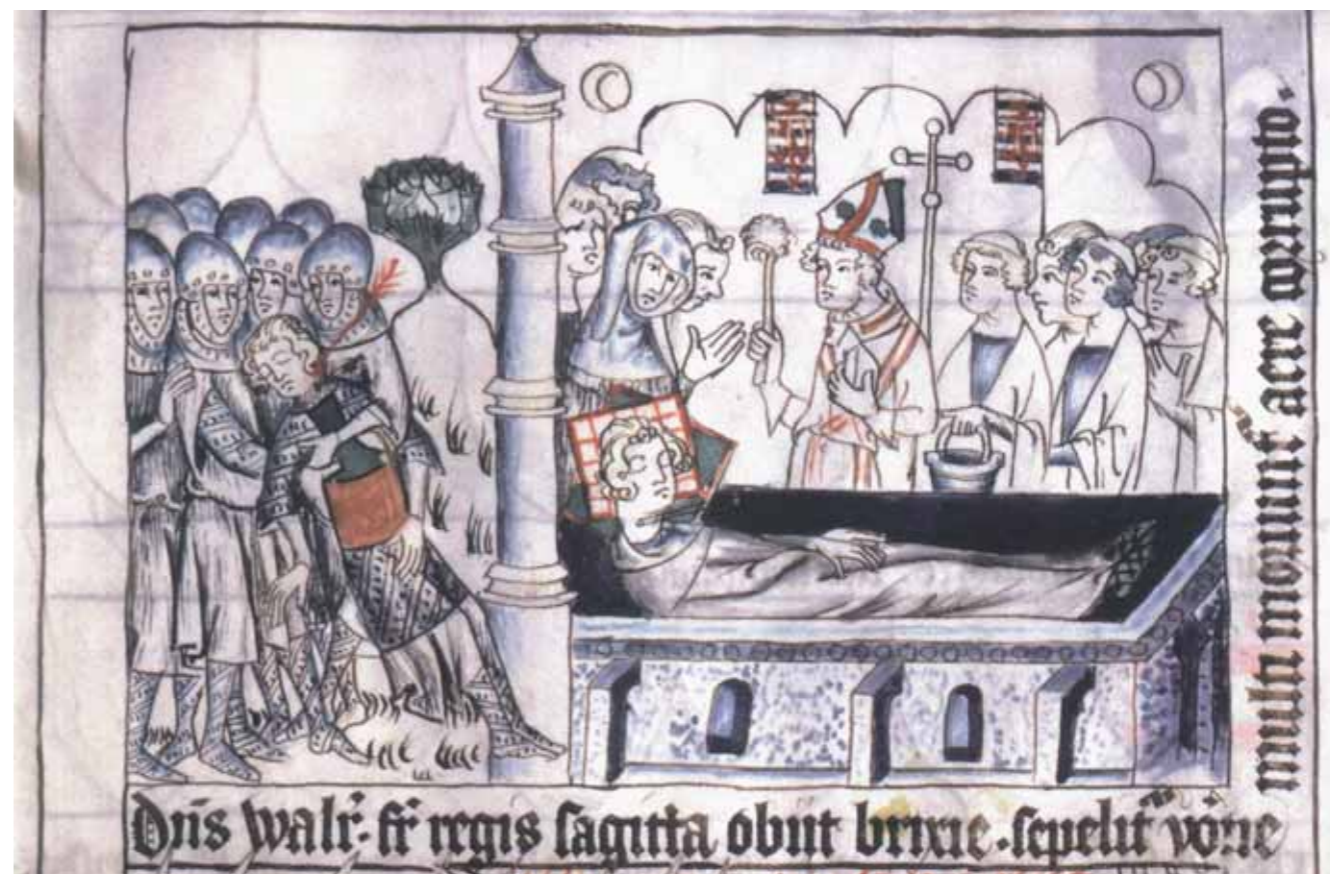

Volba Jindřicha Lucemburského římským králem se odehrála 27. listopadu 1308 v dominikánském klášteře ve Frankfurtu nad Mohanem. Na iluminaci Codexu Balduini Trevirensis je zachycen sbor sedmi kurfiřtů, kteří gestem rukou naznačují volební akt. Jejich totožnost určují erby v obloucích gotické arkády. Mimořádnost aktu ještě podtrhuje červený koberec pod nohama sedících knížat. Jde však více o zaznamenání ideálního průběhu události, než o skutečnost. Ve středu skupiny sedící český král Jindřich Korutanský se volby nezúčastnil.

hraběcí moci. V Říši patrně nepanovaly obavy z přílišné ambicióznosti nastupujícího Lucemburka, ale Jindřich VII. měl o svém poslání své představy a k překvapení mnohých je začal i realizovat.

Již 6. ledna 1309 proběhla v Cáchách královská korunovace, k níž obdržel papežův souhlas, aniž by o něj předem žádal. Zvolený den korunovace na svátek Tří králů nebyl vybrán náhodně, ale s promyšleným odkazem na požehnání udělené Kristem do Betléma dorazivším „králům“. K jejich domnělým ostatkům se také Jindřich VII. v doprovodu manželky vzápětí vypravil do Kolína nad Rýnem, kde byly uloženy od dob Fridricha Barbarossy. Ve stopách tradice velkých Štaufů také dal brzy najevo, že se hodlá vydat za císařskou korunovaci do Říma. Jindřich VII. byl sice velmi ctižádostivý, ale i natolik uvážlivý, aby si uvědomil, že nemůže opustit německou část říše bez nastolení míru v jejím prostoru. Bylo třeba získat Habsburky, klid ve Švábsku a jak se záhy ukázalo, vyřešit také panovnickou krizi v Českém království.

V Čechách na změnu na říšském trůně pohotově zareagovali nespokojenci s vládou Jindřicha Korutanského, kteří začali uvažovat o jeho nahrazení synem Jindřicha VII. Janem (* 10. srpna 1296). Součástí tohoto návrhu, s nímž údajně přišli cisterciáckí opati Konrád Zbraslavský a Heidenreich Sedlecký, bylo i uzavření manželství adepta trůnu s princeznou Eliškou Přemyslovnou. Realizace celého plánu předpokládala splnění dvou základních podmínek: vytvoření dostatečně reprezentativní a silné protikorutanské opozice a získání souhlasu římského krále.

Jednání s Jindřichem VII. se uskutečnila ve třech fázích v rozmezí srpna 1309 až července 1310. Podrobně je popsal cisterciák Petr Žitavský ve své Zbraslavské kronice. Petrovo dramatické líčení má pevnou koncepci, jež dává vyniknout jednak Elišce jako nositelce přemyslovského dědictví, a jednak jeho představenému opatovi Konrádovi jako hlavnímu mluvčímu v jednání s Jindřichem VII. Tomuto pojetí kronikář podřídil i vystupování Jindřicha VII., když opakovaně zdůraznil panovnicko-váhání před rozhodnutím vyslat syna do Čech.

Z perspektivy římského krále však celá záležitost vypadala poněkud jinak. Česká opozice mu sice nabízela lákavý královský titul a bohatou, byť neklidnou zemi, ale také nemála žádala. Chtěla po něm sesazení stávajícího krále a trůn byla ochotna vydat pouze jeho synovi, jehož přijetí navíc podmiňovala sňatkem s princeznou Eliškou, druhorozenou dcerou někdejšího krále Václava II., jejíž dědické nároky byly více než sporné. Jindřich sice nabídku neodmítl, ale také bezhlavě nepřijal. Byl si plně vědom významu, jaký by pro Lucemburky mělo získání královského titulu, s ním spojeného kurfiřtského hlasu i bohaté země, svou rozlohou značně přesahující lucemburské hrabství. Viděl ale i riziko konfliktu s potenciálními zájemci o něj, s Habsburky. Chtěli synovi zajistit důstojný vstup na český trůn a zároveň se bez obav vydat na římskou jízdu, musel postupovat s rozvahou.

První, polotajný kontakt s Jindřichem VII. navázali cisterciáckí opati v Heilbronnu 14. srpna 1309, kde jim římský král ústně slíbil, že „žádná jiná

Při obléhání Brescie šíp smrtelně zranil Walrama Lucemburského, jehož tělo bylo následně pohřbeno v dominikánském kostele Santa Anastasia ve Veroně. Na iluminaci v Codexu Balduini Trevirensis jsou zachyceny obě události, časový i místní posun mezi nimi naznačuje dělicí sloup. Bratrova smrt byla pro Jindřicha VII. první těžkou ztrátou na jeho římské jízdě.

Chrám Panny Marie a sv. Štěpána ve Špýru byl kulisou i dějištěm událostí spojených se svatbou Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou. Před vstupním portálem Jindřich VII. udělil 31. srpna 1310 svému synovi za jásotu přítomných českých pánů České království v léno a patrně v síni v patře západního průčelí dómu (neboli westwerku) mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu spojil ruce snoubenců. Následující den pak Balduin Trevířský požehnal manželům před hlavním oltářem. Podobu špýrské katedrály zachytil Václav Hollar v třicátých letech 17. století.

dívka nebo žena z kteréhokoli cizího národa nesmí se státí královnou v Čechách než Eliška, dcera krále Václava, beze zření na jakoukoli překážku, která by se snad mohla naskytnout“.²⁶ Jestli se mluvilo o konkrétní osobě ženicha, nevíme, ale z následujících událostí vysvítá, že obě strany tiše předpokládaly, že se jím stane Jindřichův syn. Pak následovalo okázalé jednání a úmluvy s Habsburky. Jindřich veřejně odsoudil vrahy Albrechta I. a stávajícím rakouským vévodům udělil jejich državy v léno. Ti mu oplátkou slíbili pomoc při řešení české otázky, což v podstatě znamenalo jejich vlastní rezignaci na svatováclavský trůn. Za projevenou vstřícnost Jindřich habsburským bratřím zastavil ve výši 50 000 hřiven stříbra celou Moravu. S ohledem na Habsburky se Jindřich VII. postavil za švábská města proti Eberhardovi Württemberskému (1265–1325), kterého podporoval Jindřich Korutanský.²⁷ Velmi intenzivně také sháněl peníze a posílal poselstva do Itálie, kde se obracel na jednotlivá města. Svým plánem vyvolal různé reakce, od vstřícnosti Pisy až po odpor měst Bologne, Sieny a Luccy, která se semkla kolem Florencie.

Na počátku roku 1310 se v Norimberku Jindřich VII. opět sešel s českým poselstvem, tentokrát složeným i z předních šlechticů. Aby se v situaci ještě lépe zorientoval, poslal do Čech vlastní „komisi“ v čele s Petrem z Aspeltu. Její šetření, narušené pětidenním zajetím, zřejmě splnilo své poslání. Delegation se přesvědčila o slabinách vlády korutanského vévody a navázala kontakt s některými dosud nerozhodnými šlechtici, například s Janem z Vartenberka. Jindřich Korutanský byl samozřejmě dobře zpraven o připravovaném tahu opozice a činil protiopatření. Povolal do země některé korutanské pány a o pomoc žádal i svého švagra Fridricha Míšeňského. Plánovanému sňatku Elišky s Janem Lucemburským chtěl údajně zabránit provdáním švagrové za bezvýznamného durynského šlechtice. Tato konspirace mu nevyšla, protože Eliška ode dvora včas uprchla.

Diplomaticko-státoprávní rozuzlení celého dramatu přinesl říšský sjezd ve Frankfurtu nad Mohanem v červenci 1310. Před jeho zahájením Jindřich

VII. svého syna zplnoletnil a s českou opozicí projednal podmínky Janova přijetí v Čechách. Oficiální zasedání dvora pak mělo ceremoniální ráz právního charakteru. Jindřich přítomné seznámil se situací v království i s nároky české strany a požádal knížata o radu ke třem zásadním otázkám: sesazení Jindřicha Korutanského, způsob obsazení uprázdněného trůnu a sňatek Jana s Eliškou. V prvním případě nebyl rozpor mezi přáním krále a české opozice, ale šlo o právoplatnost celého aktu. Jako hlavní prohřešek se Korutanci vytýkalo, že nesložil lenní slib římskému králi, čímž se měl proti panovníkovi postavit a způsobit tak Říši výdaje přesahující více než sto tisíc liber. Na základě těchto obvinění účastníci sněmu prohlásili, že korutanský vévoda drží České království neprávem, zbavili ho moci a všechny, kdo mu někdy slíbili věrnost, této přísahy zprostili.²⁸ V druhém bodě již Jindřich VII. nevyšel české opozici zcela vstříc, když jasně deklaroval, že má právo rozhodnout o obsazení českého trůnu podle své vůle. Protože však panovala shoda v osobě budoucího krále, nebyla tato otázka dále rozváděna a česká strana se soustředila na prosazení třetího bodu jednání, sňatek Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou. Zbraslavský kronikář sice popisuje další Jindřichovo zaváhání, ale ať již se římský král opravdu nechal znovu přemlouvat, nebo ne, na návrh přistoupil a 25. července 1310 pak spolu s dalšími výroky veřejně oznámil zasnoubení Elišky a Jana. Svatba se měla uskutečnit nejpozději do 1. září. Pokud by se tak nestalo, všechny úmluvy ztrácely platnost.

Manželství bylo v katedrále ve Špýru skutečně v určeném termínu uzavřeno.²⁹ Méně se již zdůrazňuje, že ještě před svatebním obřadem Jindřich VII. v plném majestátu a v přítomnosti všech hostů udělil svému synovi České království v léno. Po všech slavnostech se cesty Lucemburků rozešly – Jindřich VII. se spolu s manželkou a bratry Balduinem a Walramem vydal na cestu do Itálie, zatímco Jan s Eliškou v doprovodu Petra z Aspeltu zamířili k českým hranicím. Římská jízda Jindřicha VII. měla být závěrem jeho úspěšného vstupu na římský trůn a zároveň branou na cestě za obnovou slávy Říše.³⁰ Ukázalo se však, že italská realita je podstatně složitější, než si za Alpami připouštěli. Kromě věčně se svářících městských státek a signorií byl tvrdým oříškem i papež vázaný na francouzského panovníka, který též nebyl

Namáhavou římskou jízdu nepřežila Jindřichova manželka Markéta Brabantská, která zemřela 14. prosince 1311 v Janově ve svých 35 letech. Pohřbena byla v minoritském kostele San Francesco di Castello, kde začala být záhy uctívána jako blahoslavená a mluvilo se o zázracích na jejím hrobě. Královnina skutečného blahorečení dosáhl Jindřich VII. v roce 1313, kdy také bylo zadáno zhotovení náhrobku tehdy již proslavenému Giovannimu Pisanovi. Kostel i hrobka byly zbořeny na přelomu 18. a 19. století a z její sochařské výzdoby se zachovaly pouze zlomky.

První Lu

Vstupní stat

Obrazovou kroniku římské jízdy Jindřicha VII. uzavírá celostránkové vyobrazení císařova uložení do hrobu s datem jeho pohřbu (2. září 1313) a závěrečným zvoláním Orate pro eo (Modlete se za něho). Nad hrobem jsou umístěna tři erbovní znamení: říšský orel, lucemburský a český lev. A právě jeho uvedení poněkud překvapuje vzhledem k tomu, že Jindřich nikdy nebyl českým králem. Má tedy zřejmě poukázat na císařova syna, jenž s otcovou pomocí české královské hodnosti dosáhl a jemuž se otevírá i možnost dosažení říšského trůnu. Vzhledem k době vzniku rukopisu kolem roku 1340 může jít i o aluzi budoucí kariéry Jindřichova vnuka Karla.

Jindřichovými ambicemi nadšen, a na neapolského krále, jenž o Lucemburky rovněž nestál. Kliment V. sice nebránil Jindřichovi v získání císařského diadému, ale časem se od jeho akcí distancoval; sám byl navíc od podzimu 1311 zaneprázdněn koncilem ve Vienne.

Jindřich VII. zahájil svou římskou jízdu v Bernu a dále postupoval přes Savojsko, kde měl spojence ve svém švagrovi, hraběti Amadeovi V. Savojském. Průsmykem Mont Cenis sestoupil do Susy a přes Turín, Asti a Vercelli postupoval k Milánu, kde byl 6. ledna 1311 v bazilice sv. Ambrože korunován lombardským králem. Svým programem obnovy říšské svrchovanosti nad italskými teritorii a finančními požadavky však brzy narazil. Problémy nastaly již v Miláně, a následně se proti Jindřichovi postavila na odpor vedle Brescie i další města. V bojích před Brescií padl Jindřichův bratr Walram, na další zastávce v Janově zemřela jeho manželka Markéta. Královna byla záhy uctívána jako světice a za přispění svého manžela byla již roku 1313 blahořečena. Její hrob v kostele San Francesco di Castelletto ozdobil nádherný a ikonograficky velmi zajímavý náhrobek od Giovanniho Pisana.³¹

Jindřichovi VII. se přes všechny strážně nakonec podařilo dojet až do Říma, ale i tady ho čekaly velké obtíže. Silné odpůrce měl v rodině Orsini a u jejich stoupenců, které podpořily oddily neapolského krále Roberta I. z Anjou (1309–1343). Jindřich tak měl proti sobě mocného muže jižní Itálie, příbuzného francouzského krále a papežova chráněnce. Pod tlakem okolností se nakonec vzdal naděje na proniknutí do svatopetrské čtvrti Říma a o svátku sv. Petra a Pavla (29. června) 1312 se nechal korunovat v bazilice sv. Jana v Lateráně.

Ani po opuštění Říma se Jindřich VII. nevzdal své představy o prosazení plné císařské moci v Itálii a připravoval tažení proti Robertu I. jako škůdci Říše, čímž si vysloužil příkrý odsudek papeže. Dovést svůj boj do konce však nebylo Jindřichovi dopřáno, protože již 24. srpna 1313 v Buonconventu poblíž Sienny zemřel. Jeho ostatky pak byly převezeny do Pisy, kde spočinuly v katedrále pod honosným náhrobkem Tina da Camaino. Jindřichovu římskou jízdu nechal o řadu let později zvěčnit jeho bratr Balduin Trevířský v ilustrované kronice, pojaté jako apoteóza vzestupu lucemburského rodu.³² Zahrnovala nejen Jindřichovy triumfální momenty na italské cestě, ale také povýšení Balduina na trevířský arcibiskupský stolec, Jindřichovu volbu v Říši, stejně tak jako druhou část úspěchu lucem-

burské politiky – svatbu Jana a Elišky. Proto mohl být na poslední stránce rukopisu nad Jindřichovým hrobem namalován jak říšský orel a lucemburský lev, tak i český dvouocasý lev. Kronika byla koncipována v době, kdy začala být aktuální kandidatura Jindřichova vnuka Karla na říšský trůn, a tudíž se dalo očekávat, že svého pokračovatele nalezne i myšlenka obnovy římského císařství.

Mraky nad Evropou (1313–1346)

Předčasná a nečekaná smrt Jindřicha VII. rozvířila hladinu evropské politické scény. Říše opět stála před otázkou výběru vhodného kandidáta pro volbu římského krále. Stejně jako po násilné smrti Albrechta Habsburského i nyní se během několika měsíců usilovně jednalo, slibovalo, taktizovalo a intrigovalo. Část říšských knížat uvažovala v duchu dynastické poslušnosti, která by dávala šanci jednomu ze synů posledních dvou panovníků – Janu Lucemburskému nebo Fridrichu Habsburskému zvanému Sličný. Ovšem existovaly i jiné možnosti, včetně obnoveného zájmu francouzského krále o říšský trůn pro Karla z Valois. Filip IV. ale 29. listopadu 1314 zemřel a jeho nástupci měli dost vlastních problémů, takže na přímý zásah do říšských záležitostí nepomýšleli. Uzavření jednání o římskou korunu se nedožil ani odpůrce lucemburské kandidatury Kliment V. († 20. dubna 1314) a vzhledem k tomu, že nový papež Jan XXII. byl zvolen až po dvou letech, nebylo třeba brát na názor kurie zřetel. Vše zůstalo na rozhodnutí kurfiřtů. Proti Janovi hovořilo jeho pouhých sedmáct let a zásadní odpor některých kurfiřtů, takže od kandidatury nakonec rozumě odstoupil i její hlavní propagátor, Balduin Trevířský. Protihabsburská strana – arcibiskupové trevířský, mohučský a český král Jan, proto přišla s novým adeptem – bavorským vévodou Ludvíkem Wittelsbáckým (1282–1347).³³

Ludvík pocházel ze starobylého rodu, který získal z rukou Fridricha Barbarossy bavorské vévodství (1180) a od Fridricha II. falckrabství rýnské (1214).³⁴ V zásadě vznikly dvě větve – bavorská a falcká, přičemž bavorští vévodové se dále dělili na hornobavorské s centrem v Mnichově a dolnobavorské s rezidencí v Landshutu (vymřela roku 1340). Vévoda Ota III. Dolnobavorský († 1312) se dokonce exponoval v bojích o uherský trůn, ale neuspěl, podobně jako Přemyslovci. Bratři Ludvík Bavor a Rudolf Falcký žili v natolik napjatých vztazích, že rýnský falckrabě použil svého hlasu proti Ludvíkovi. Lucemburkům slíbil Ludvík Bavorský za hlas při volbě patřičnou odměnu. Mimo jiné akceptoval jejich teritoriální i fiskální zájmy, Balduinovi a Janovi nabídl tučné zástavy v Porýní, českému králi byl navíc ochoten zastavit Chebsko, pomáhat mu v zápase o navrácení držav Václava II. v Polsku a Míšeňsku a nebránit mu v získání Limburska a Brabantska, kdyby se uvolnily smrtí Jana III. Brabantského.³⁵

Reprezentanti Říše zůstali v názoru na osobu budoucího krále rozpolceni do dvou skupin, z nichž si každá zvolila svého kandidáta. Fridrichu Sličnému byly odevzdány 19. října 1314 čtyři hlasy, všechny od Rudolfa Falckého, který jako pověřený zástupce disponoval i hlasy nepřítomných Jindřicha Kolínského-

Karikatura Jana XXII. reaguje na jím vyřčenou exkomunikaci Ludvíka Bavora. Papež je znázorněn jako apokalyptické monstrum, pod nímž je uvedeno, že jde o Jakuba z Cahoru, který si říká papež Jan XXII.

ho, Rudolfa Sasko-Wittemberského a „českého krále“ Jindřicha Korutanského. Pro Ludvíka se vyslovilo 20. října v ležení před Frankfurtem nad Mohanem ve stanu Balduina Trevírského pět kurfiřtů – Petr Mohučský, Balduin Trevírský, Waldemar Braniborský, Jan Sasko-Lauenburský a Jan Lucemburský. K získání dostatečného počtu stoupenců tudíž obě strany využily spory o držení kurfiřtské hodnosti mezi dvěma saskými rodovými liniemi, Habsburkové navíc sáhli po více než problematickém hlasu Jindřicha Korutanského, jehož užitím v podstatě popřeli ustanovení Jindřicha VII. z roku 1310. Oba zvolení králové spěchali s korunovací a skutečně jí dosáhli stejného dne, 25. listopadu 1314. Fridricha korunoval starobylou říšskou korunou Jindřich Kolínský v Bonnu, Ludvíka pomazal Petr Mohučský v obvyklých Cáchách a na skráně mu vložil korunu speciálně k tomuto aktu zhotovenou.

Dvojitá volba poškozovala zájmy obou kandidátů a uvolňovala prostor k bojům uvnitř Říše. Habsburkové se střetli s odporem švýcarských lesních kantonů, které 15. listopadu 1315 v bitvě u Morgartenu porazily oddíly Fridrichova bratra Leopolda, Ludvík Bavor se zase musel vyrovnat se smrtí svých spojenců Waldemara Braniborského (+ 1319) a Petra z Aspeltu (+ 1320). Nepřítele měl Ludvík v novém francouzském králi Filipovi V. (+ 1322), který nastoupil na trůn koncem roku 1314, další mu přibyl ve vzdělaném

a schopném papeži Janu XXII. (1316–1334), jenž se snažil obnovit prestiž kurie mimo jiné i vybudováním účinného fiskálního systému, podepřeného pevnou církevní správou. V otázce říšského panovníka byl přesvědčen o nezadatelném právu papeže na jeho potvrzení. A protože zatím ani jeden ze zvolených králů o takzvané aprobaci nepožádal, nazýval je pouze *electi*, neboli zvolení, a nepovažoval je za oprávněné vládnout v Itálii, kde o své vůli jmenoval říšským vikářem Roberta I. Neapolského.

Spor o trůn mezi Ludvíkem a Fridrichem rozhodla až 28. září 1322 bitva u Mühlendorfu. Klíčovým způsobem se na ní podílel český král Jan, který se proslavil svou rozhodností a neohrožeností, zatímco Ludvík dle rakouských kronikářů prokázal v boji váhavost až bázlivost. V bitvě byl mimo jiné zajat i Fridrich Sličný spolu se svým bratrem Jindřichem. Svěho soka Ludvík uvěznil na hradě Trausnitz v Horní Falci, Jindřicha spolu s dalšími zajatci ponechal Janu Lucemburskému, jenž pak marně doufal v tučné výkupné. Odměnou

za prokázané služby Ludvík rovněž obnovil Janovi všechny sliby z roku 1314 a umožnil mu také nejen fakticky, ale i právně převzít Chebsko jako říšskou zástavu. Dále potvrdil Janovi právo na Budyšínsko, které český král obsadil v roce 1319.

Ludvík samozřejmě nespolehal pouze na Jana, ale hledal podporu i u dalších říšských knížat. Míšeňské Wettiny si dokonce zavázal bez ohledu na zájmy Lucemburků, když prosadil sňatek své dcery s mladým markrabětem Fridrichem II., ačkoli se jeho nevěstou měla stát Jitka Lucemburská. Položil tak základ k dlouholeté spolupráci s Wettiny, stal se ovšem nedůvěryhodným v očích českého krále. Ludvík se navíc svým druhým sňatkem s dcerou hraběte Viléma I. Hegennavsko-Hollandského Markétou (1324) ocitl v nebezpečné blízkosti lucemburského hrabství v době, kdy se Jan i Balduin angažovali ve válce proti Metám (tzakzvaná Vierherrenkrieg, 1324–1326). Král Jan proto své značně kolísavé vztahy k Ludvíkovi obezřetně vyvažoval přátelskými kontakty s dolnobavorskými vévody, pružnou politikou vůči Habsburkům i uherským Anjouovcům a od dob vlády Karla IV. Sličného (1322–1328) trvalým přátelstvím s Francií. K jeho prioritám patřila i snaha o další rozšíření držav českého krále, završená získáním většiny slezských knížectví (1327–1329).

Po smrti Filipa IV. Francie procházela závažnými dynastickými problémy, způsobenými rodinnými skandály a následně smrtí všech tří Filipových synů, což znamenalo konec přímé mužské linie Kapetovců. Novým panovníkem se stal synovec zemřelého krále Filip VI. z Valois. Proti tomuto řešení ale vznesla protest Anglie s poukazem na práva dcery Filipa IV. Isabely, manželky anglického krále Eduarda II., která vystupovala ve jménu svého syna Eduarda III. Obnovení anglo-francouzského konfliktu se stalo pouze otázkou času.

Do nečekaných rozměrů se mezitím rozvinul spor mezi Ludvíkem Bavorskem a Janem XXII. Papež volbu Wittelsbacha nikdy neuznal a jako zbraň proti němu využíval všech možných nástrojů nejvyšší církevní moci. V roce 1325 sáhl k jeho exkomunikaci a vyzval francouzského i českého krále k tvrdému postupu proti Ludvíkovi. Rozpoutaná kampaň měla pochopitelně své důsledky pro vývoj poměrů v Říši, včetně ne zcela vyřešeného postavení Fridricha Sličného, jehož Ludvík dokonce na čas jmenoval svým spoluvládařem. Tečku za ambivalentním vztahem obou korunovaných králů přinesla až Fridrichova smrt.

Rozpory s kurií se Ludvík pokoušel řešit různými způsoby, v nichž se snažil o dosažení dohody, k níž využíval i diplomatické služby krále Jana, střídala se vzdorem. Teologicko-právní zdůvodnění odporu vůči papeži a jeho požadavku aprobace Ludvíkovi poskytli významní intelektuálové, kteří se z různých důvodů uchýlili na mnichovský dvůr. Patřili k nim například Marsilius z Padovy, Vilém Ockham a dále někteří pronásledovaní spirituálové, jako Michael z Ceseny či Bonagratia z Bergama. Bez ohledu na mínění kurie se Ludvík na počátku roku 1327 rozhodl uskutečnit římskou jízdu. Papež ho vzápětí povolal před církevní soud do Avignonu. Tehdy pro něho již neměl ani titul *electus*, a protože ho zvláštní bulou zbavil i rodových statků, mluvil o něm pouze jako „o onom z Bavor“, což se nakonec vžilo jako Ludvíkův přídomek (*Ludwig der Bayer*).

Na italské půdě Ludvík dosáhl korunovace železnou korunou lombard-

skou (31. května), obnovil spojení s Fridrichem Sicilským a získal na svou stranu i některé severoitalské vladaře. Řím ho přivítal 7. ledna 1328 a jako římský tribun přijal o deset dnů později ve Svatopetrském chrámě korunu z rukou římského aristokrata Sciarra Colonna! Ludvík následně prohlásil Jana XXII. za sesazeného a dal zvolit františkána Petra z Corvara vzdoropapežem Mikulášem V. Od něho se pak nechal pomazat na císaře. Ve Věčném městě Ludvík dlouho nesetřval a brzy ztratil i většinu svých příznivců v severní Itálii. Mikuláš V. na podivně nabytou hodnost rezignoval a poddal se papeži. Jan XXII. vedl boj proti „Bavorovi“ až do své smrti (1334) a v daném kurzu pokračoval i jeho nástupce Benedikt XII., který císaře 11. dubna 1337 znovu odsoudil. Navzdory církevním trestům měl však Ludvík říšskou politickou scénou na sever od Alp nadále pod svou kontrolou.³⁶

Lucemburkové si vůči Ludvíku Bavorovi zachovali opatrný, až ostražitý postoj.³⁷ Král Jan několikrát diplomaticky působil v Ludvíkův prospěch v Paříži i v Avignonu, své syny však do jednání s exkomunikovaným císařem nezatahoval a také nikdy nevystoupil nepřátelsky vůči Francii. Po Ludvíkově návratu z Itálie se Jan na území Lombardie pokusil na vlastní pěst vytvořit lucemburské panství, což se mu sice podařilo, ale jen na necelé tři roky (1331–1333). Do svého tehdejšího sídla v Parmě povolal sedmnáctiletého syna Karla, který tak vkročil na pole evropské politiky. Teritoriální politiku Jan rozvinul i mimo hranice Říše, když v letech 1327–1329 ovládl větší díl Slezska.

Opatrně si vůči Ludvíkovi vedl i Balduin Lucemburský, který nejen zveleboval trevírské arcibiskupství, ale usiloval i o uprázdněné arcibiskupství mohučské (1328). Papež mu ho však neudělil, protože se mu zdál příliš loajální vůči exkomunikovanému císaři. Mohučský arcibiskupský stolec získal Jindřich z Virneburgu, který se ale záhy přidal na Ludvíkovu stranu, za což si vysloužil exkomunikaci.³⁸ V zájmu upevnění svého postavení se Ludvík spojil s anglickým králem a 23. července 1337 s ním uzavřel úmluvu proti „nepravému“ francouzskému králi. V jednání mu pomáhal jak tchán Vilém Holandsko-Henegavský, tak Vilém Jüllišský a Jan III. Brabantský, tedy vesměs sousedi lucemburského hrabství.

V této době také Ludvík přistoupil k zásadnímu kroku v zápase s kurií o aprobaci. V květnu 1338 předložil v prostorách komendy německých rytířů v Sachsenhausenu (součást Frankfurtu nad Mohanem) shromážděným kanovníkům, šlechtě a městům traktát o neoprávněnosti papeže aprobovat zvoleného římského krále.³⁹ Kromě českého krále Jana ho podpořili všichni kurfiřti a v Rhens nad Rýnem 16. července 1338 proklamovali právoplatnost volby římského krále kurfiřtským sborem a popřeli tak nutnost papežského souhlasu s volbou. Následně císař na říšském sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem 6. srpna 1338 deklaroval zákonem *Licet iuris utriusque*, že císařská moc pochází z vůle Boží, již naplňuje volba kurfiřtů.⁴⁰ Dovětek těchto událostí představoval neméně závažný sněm v Koblenci, kam se dostavil i anglický král Eduard III. s žádostí o pomoc proti francouzskému králi. Ludvík slíbil Eduardovi finanční podporu, zprostředkování sňatku jeho dcerky s některým z Habsburků a udělil mu vikariát nad říšským územím na západ od Rýna. Většina kurfiřtů nijak proti těmto úmluvám neprotestovala, pouze Balduin

se snažil držet stranou, aby neztratil možnost rozvinout nové kontakty s Avignonem. Zdrženlivý zůstal i král Jan, který spěchal ujistit Filipa VI. svou podporou v boji proti Anglii.

V následujícím roce byl ale nucen se Ludvíkovi podřídit i český král. Dne 10. března 1339 ve Frankfurtu nad Mohanem přijal Jan od římského panovníka v léno České království, lucemburské hrabství a Laroche, zástavy z roku 1322, země v Polsku, pokud jsou říšskými lény, a jako zástavu město Brescii. Janovu mladšímu synovi Janu Jindřichovi, který měl od roku 1330 za manželku dědičku Jindřicha Korutanského, císař potvrdil právo na tyrolské hrabství a oběma mladým Lucemburkům udělil říšská léna Feltre, Belluno a Cadore. Zároveň Jan a Ludvík mezi sebou uzavřeli značně komplikovanou smlouvu o vojenské pomoci, v níž si český panovník vymíňoval možnost vojensky podpořit Filipa VI., ovšem nikoliv proti císaři a Říši.⁴¹ Z obou stran bylo cítit nedůvěru a momentální tíseň. Následník českého krále Karel se od otcova jednání otevřeně a ostře distancoval. Nezdá se však, že by tak učinil proti Janově vůli, ale spíše v dohodě s ním, ve snaze vyhnout se jakýmkoliv stykům s exkomunikovaným císařem a tak si vlastně nepřímou cestu k římskému trůnu.

Zatím však byl na tahu Ludvík. Po smrti jedenáctiletého Jana I. Dolnobavorského (1340), vnuka krále Jana, ovládl Dolní Bavorsy a chystal se zlikvidovat i lucemburské pozice v Tyrolích. Postavení Jana Jindřicha zde již několikrát „zachraňoval“ jeho starší bratr Karel, ale jen s polovičním úspěchem. Ludvík ke svému plánu využil ženu Jana Jindřicha a dědičku Tyrol Markétu zvanou Pyskatá a její údajné nespokojenosti s o čtyři roky mladším manželem. Markéta svého muže vyhnala a osočila ho z impotence. To byl nezbytný prolog k další odvážné hře. Císař si vynutil na biskupovi z Freisingu prohlášení o neplatnosti, respektive o nenaplnění daného manželství, a vzápětí Markétu z moci císaře provdal za svého nejstaršího syna Ludvíka Braniborského. Císařův postup obhajovali Marsilius z Padovy a Vilém Ockham, papež však sňatek okamžitě označil za nezákonný a pár exkomunikoval (zrušeno 1359). Vyhnáný Jan Jindřich se později znovu, tentokrát šťastně, oženil – jeho druhou ženou se stala Markéta Opavská, a jako moravský markrabě založil lucemburskou moravskou sekundogenituru.

Tyrolský skandál odstartoval novou fázi sporu mezi Ludvíkem a kurií, kterou ukončilo povolání markraběte Karla na říšský trůn. S lucemburskou variantou řešení vztahů mezi nejvyšší hlavou církve a jejím světským protějškem přišel roku 1342 nový papež Kliment VI., kardinál Pierre de Rosières (1291–1352), který řadu let působil na dvoře Filipa VI., odkud znal i českého

Ludvík Bavor vydal několik slavnostních listin s výpravnými počátečními iniciálami. Na listině z 10. března 1339, v níž stvrdil práva trevírského arcibiskupství, je zachycen Ludvík v císařském majestátu spolu s Balduinem Trevírským v gestu naznačujícím smíření či srozumění. V předešlých měsících se skutečně Lucemburkové pokoušeli vést vlastní politickou hru, ale nakonec byl nucen obnovit vztahy s císařem jak Balduin, tak Jan Lucemburský.

prince Karla z dob jeho pobytu ve Francii (1323–1330). Byl to vzdělaný, uměnímilovný a ctizádostivý politik, jemuž nebyly cizí ani radovánky světského života. Odstranit Ludvíka z říšského trůnu ovšem nebylo snadné a trvalo čtyři roky, než veškerá obezřetná jednání, v nichž nechyběly dramatické zvraty, dospěla do stavu, kdy bylo možné přistoupit k nové volbě.

První etapa tohoto zápasu skončila pro Lucemburky příznivě, když 30. dubna 1344 papež povýšil pražské biskupství na arcibiskupství a zároveň tím zprostil zvolené české krále povinnosti obracet se s žádostí o korunovaci na mohučského metropolitu, pod jehož správu pražská diecéze doposud náležela. K jejímu vynětí Kliment VI. využil exkomunikace mohučského arcibiskupa Jindřicha z Virneburgu, který rozhodnutí kurie mohl těžko klást odpor. Papež tak posílil prestiž českého krále, ale králevicova cesta k říšskému trůnu zdaleka ještě nebyla probojována.

Ludvík Bavor se pokoušel znovu o jednání s kurií, nakrátko získal i přízeň uherského krále Ludvíka I. z Anjou, který papeži kladl za vinu malou podporu svého bratra Ondřeje v Neapolsku. K Ludvíkovi se klonil i polský král Kazimír III. s nadějí, že se mu podaří vymanit slezská knížectví z rukou Lucemburků, což demonstroval neúspěšným napadením Ratibořska. Ludvík si sice poněkud pohněval Eduarda III., když po zavraždění Viléma Henegavsko-Holandského (27. září 1345) proti anglickým plánům ovládl jeho dědictví, ale v Říši se jeho postavení zdálo neotřesitelné, a to především díky rozsáhlému rodovému zázemí a vydatné podpoře říšských knížat a měst zvláště v jihoněmecké oblasti. Smíru s kurií však mocný Wittelsbach nedosáhl a papež se nakonec ve spojení s Lucemburky rozhodl vrátit vztah mezi nejvyšší církevní

a světskou autoritou do zažitých regulí.

Na jaře 1346 nabyly přípravy Karlovy volby konkrétních rozměrů. Balduin Trevírský na sebe vzal úlohu strůjce Ludvíkova sesazení v Říši, za což požadoval nemalé záruky a kompenzaci výloh od svých lucemburských příbuzných. Tíhu těchto závazků mělo nést především Lucembursko, což bylo výhodné pro Balduina i Karla, méně již pro Janova dědice hrabství, Karlova nevlastního bratra Václava Lucemburského (* 1337). Kliment VI. nejprve dosadil na mohučský arcibiskupský stolec Lucemburkům nakloněného Gerlacha Nassavského, na Zelený čtvrtek (13. dubna) vyřkl znovu klatbu nad Ludvíkem a svůj verdikt oznámil říšským knížatům. Karlovu volbu a podmínky s ní spojené pak veřejně proklamoval 22. dubna 1346. Lucemburkovy závazky obsahovaly jednak obecné požadavky odpovídající předchozí praxi, jednak body reagující na konkrétní situaci. Karel mimo jiné sliboval, že složí přísahu papeži před svou císařskou korunovaci, stejně jako to učinil Jindřich VII. a předešlí králové, a dosáhne-li císařské korunovace, setrvá v Římě pouze jeden den. V dalších bodech si papež mimo jiné zajišťoval volnou ruku ve vztazích k francouzskému králi a také v záležitostech neapolského království.

V Říši zahájil kampaň proti Ludvíkovi Balduin 24. května, když císaři vypověděl podporu a uzavřel přátelskou smlouvu s Gerlachem Mohučským. Díky finančním slibům přešel do lucemburského tábora Walram Kolínský a celkem snadno byl získán Rudolf Saský. Přestože výsledek agitace nebyl sto procentní a valné odezvy neměly ani papežské výzvy zasláné dalším říšským knížatům, Lucemburkové se rozhodli volbu uskutečnit. Jejich příznivci se sešli u městečka Rhens, respektive u takzvaného královského stolce (*Königstuhl*) na levém břehu Rýna, kde se kdysi uskutečnila volba Karlova děda Jindřicha VII., ale kde také Ludvík Bavor před osmi lety proklamoval nezávislost volby římského krále na papeži. Dne 11. července 1346 Karla zvolilo pět kurfiřtů: Balduin Trevírský, Walram Kolínský, Gerlach Mohučský, Rudolf Saský a Jan Český, chyběly pouze hlasy falcký a braniborský. Vše proběhlo hladce, téměř bez povšimnutí Ludvíka Bavora, pouze Vilém Ockham v sepsaném traktátu pohrdavě Karla označil za „kněžského krále“.

Balduin podal o volbě zprávu do Avignonu a opatrně se v ní vyhnul žádosti o aprobaci, v Říši tolik nepopulární, a sděloval předpokládané datum korunovace. Kliment VI. proti avizované korunovaci nic neměl, jen vyslovil obavy, zda k ní budou Cáchy ochotny. Nebyly. Ale ani Lucemburkové neměli čas zabývat se přípravou korunovační slavnosti. Spěchali na pomoc francouzskému králi Filipu VI. v boji proti Eduardu III., jehož vojsko se vylodilo v Normandii. V započaté válce Francie utrpěla 26. srpna 1346 těžkou porážku v bitvě u Kresčaku, kde spolu s mnohými vznešenými osobnostmi francouzského dvora přišel o život i český král Jan Lucemburský.

Černá smrt

Před polovinou 14. století zažila Evropa velkou katastrofu v podobě morové epidemie. Následovala po několika letech neúrody a hladu, které zvláště oslabily odolnost chudšího obyvatelstva a přispěly k rozšíření této nakažlivé

1-1-0 n Římský císař s kurfiřty
Cca dva odstavce před koncem kap. „Mraky nad Evropou“, cca za větu: „V dalších bodech si papež mimo jiné zajišťoval...“
Římský císař uprostřed kurfiřtů na kresbě v knize erbů (Wappenbuch) herolda z Geldern je zachycen jako vládce z Boží milosti, spravující světské i církevní záležitosti, symbolizované mečem a křížem v říšském jablku. V plném lesku svého důstojenství jsou nakresleni tři církevní kurfiřti – arcibiskupové, český král s korunou na hlavě se jasně odlišuje od ostatních tří světských říšských knížat.

nemoci. Mor rádil v Evropě v letech 1348–1350 a jeho výskyt i intenzita se v různých regionech výrazně lišily. S menší urputností nemoc ráдила ve středovýchodní Evropě: Čechy jí zůstaly prakticky ušetřeny, nikoliv však již Morava či Uhry. Ale ani ve Francii či Itálii nebyly všechny kraje zasaženy stejně. Náchylnější na šíření nemoci byla města s větší koncentrací obyvatelstva, ale mor se nevyhнул ani venkovu.

Morová bakterie (*yersinia pestis*) způsobovala dvě formy nemoci – krevním oběhem šířený takzvaný dýmějový (bubonický) mor a dýchacími cestami přenášený, v podstatě neléčitelný mor plicní. V prvním případě nemoc šířily blechy, které se infikovaly na nakažených krysách, jež měly úlohu přenašeče. Poprvé se mor rozšířil v epidemii v první polovině 6. století a pak až ve 14. století, kdy se několikrát zopakoval a zhruba v generačních intervalech se objevoval až do 18. století.⁴² Nemoc zavlekli v roce 1347 námořníci z Asie do Messiny a záhy se nákaza rozšířila po celém Středomoří. Středověká medicína byla vůči moru v zásadě bezmocná a vznikající lékařská pojednání pomáhala jeho šíření pouze zmírnit. Medici správně doporučovali izolaci pacientů, silnou stravu, uškodit nemohlo ani propagované vykuřování či dýchací rouška. Z drog se měly užívat kořen čemeřice, květy broskvoní, zeměžluč, plavuň, med, šťáva z bezinek, pryšec chvojka rozpuštěný v kozím mléce, jalovec, ale i dostupnější kůra z pinií, borovic či modřínů. Dodržovat zásady izolace ohnisek nákazy se často nedařilo, mimo jiné i kvůli pořádání prosebných poutí a hromadných bohoslužeb či průvodů kajičníků, takzvaných flagelantů. Mor vyvolával u lidí i obavy, že nedojdou věčné spásy, protože jim nebude poskytnuto poslední pomazání, jehož vykonání patřilo ke stejně rizikové činnosti jako lékařská pomoc, a ne vždy byl po ruce kněz, který byl ochoten svou povinnost splnit.

Černá smrt zasáhla Evropu v plné intenzitě v letech 1348–1350. V takzvané Toggenburské bibli je vyobrazen manželský pár trpící bobulovým morem.

Mor v letech 1348–1350 postupně zdecimoval obrovský počet lidí a kromě vlivu na demografické poměry v jednotlivých regionech ovlivnil i chování lidí a přispěl ke změně hospodářské struktury příslušného prostoru. Ve větší míře byla morem zasažena Morava, sousedící s těžce postiženými Uhrami. Reakce na vsudy přítomný strach ze smrti byly různé – zoufalství, krutost, ale i zvýšená zbožnost či nevázaný život. Mnozí přijímali epidemii jako trest Boží, někteří byli přesvědčeni, že spáchané hříchy je třeba demonstrativně odčinit. Ještě častěji však lidé hledali viníky – mezi sebou, v lékařích a především v Židech.⁴³ Proti nim se křesťanský svět obracel s krutou nenávistí – zbavoval je majetku, fyzicky je likvidoval nebo alespoň vyháněl. Ne vždy však pogromy bezprostředně souvisely s morovou epidemií, spíše pouze odrážely celkovou nechuť k Židům, spočívající v náboženských, sociálních i ekonomických příčinách. Vlna násilí postihla Francii, přelila se do Španělska a přes Savojsko do dnešního Švýcarska a dál do jednotlivých částí Říše. Pogromy se nevyhly ani Trevíru či Lucemburku, jen v menší míře zasáhly i země České koruny (Vratislav, Cheb, Zhořelec).

Pocity zmaru a pomíjivosti života zůstaly latentně v myslích lidí přítomny i po opadnutí morové vlny. Odrazily se mimo jiné i ve stoupající oblíbenosti námětů smrti v literatuře a ve výtvarném umění. Na opačném pólu reflexe prožitých hrůz ale stál hold všem krásám života, který lze tak snadno ztratit. Příkladem mohou být mistrovské povídky Giovanniho Boccaccia, jejichž vyprávěcí spojil útěk z morem zamořené Florencie. Radost z přežití vítězila nad strachem.

Morová epidemie však zcela neochromila politické dění v Evropě. Bez ohledu na nebezpečí šíření moru například v květnu 1349 vrcholil boj Karla IV. proti Wittelsbachům a jejich kandidátovi na říšský trůn Güntherovi ze Schwarzburgu, v červenci Karel mířil se svou druhou ženou Annou Falckou ke korunovaci do Cách a na počátku roku 1350 se sešla velmi početná skupina velmožů k jednání v Budyšíně.

Renovatio imperii Karla IV.

V roce 1346 Karel převzal po otci roli reprezentanta rodu, ovládajícího rozsáhlá teritoria při východní i západní hranici Říše.⁴⁴ To byla také základna, z níž rozvinul úsilí o převzetí moci v Říši i plány její obnovy. Svatá říše římská se ani za Karla IV. nevydala cestou k novodobému státu jako Francie či Anglie, ale ponechala si charakter „rodového království“, v němž úspěch zvoleného panovníka, vládnoucího nad množstvím volně spojených teritorií, v mnohém závisel na prosperitě jeho rodových statků. V tomto zorném úhlu je třeba hodnotit i Karlovo nápadné a mnohdy kritizované úsilí o rozšíření lucemburských držav. Karel zároveň směřoval i k obnovení dynastické posloupnosti na římském trůně, fungující kdysi za Štaufů. Vykročením tímto směrem byla volba a korunovace Václava IV. římským králem ještě za otcova života! Rezidenčním sídlem Karla IV. se stala Praha, která tak zaujala prestižní místo vedle Frankfurtu nad Mohanem, kde byly obvykle římskými královy voleni, korunovačních Cách a Karlem preferovaného Norimberku, kam často

Na nástěnné malbě jednoho ze sálů radnice v Kolíně nad Rýnem (1346–1355) je Karel IV. zachycen jako muž středního věku, na nápisové pásce označený jako římský král. Výrazný český lev, umístěný na panovníkově helmínovém plášti, nicméně zároveň hlásá jeho českou královskou hodnost.

svolával říšská shromáždění a opakovaně zde pobýval.

K naplnění představ o obnově impéria v duchu jeho středověkých tradic Karla přiblížila římská jízda, kterou zahájil 28. září 1354. Již 6. ledna 1355 dosáhl v Miláně korunovace takzvanou železnou korunou lombardskou a o velikonočních svátcích roku 1355 oslavil v Římě korunovaci císařkou. Karlovým úspěchem bylo provedení samotného aktu, který se odehrál se souhlasem papeže a bez rinceň zbraní. O skutečném ovládnutí italských říšských teritorií však ani po dubnu 1355 nemohla být řeč. Císařská hodnost byla více ceněna a ctěna v německé části Říše, kde také Karel IV. získanou devizu využil k rozvinutí jednání o kodifikaci vůbec prvního říšského zákoníku, přijatého 26. prosince 1356 v Metách a zvaného Zlatá bula Karla IV.

Císař se snažil oživit i nároky Říše na její frankofonní část, což vyžadovalo citlivý přístup jak k Francii, tak k Avignonu. Francouzsko-lucemburské vztahy po roce 1346 značně ochladly. Po své volbě římským králem Karel koketoval se spojenectvím s Anglií a po smrti královny Blanky z Valois (1. srpna 1348) již nehledal novou manželku na francouzském dvoře. V anglo-francouzské válce zachovával víceméně neutrální stanovisko, které pro něho jako římského panovníka bylo v podstatě jediným možným postojem. Francouzský král Jan II. (1350–1364) však Karlovo chování přijímal s obavami a odmítl proto podepsat císařem navrhované přátelské smlouvy mezi rodem Valois a Lucemburky. Situace se změnila až po porážce Francie v bitvě u Maupertuis poblíž Poitiers (19. září 1356), v níž Jan II. upadl do anglického zajetí a byl z něho propuštěn až po přijetí tvrdých podmínek, stanovených v květnu 1360 v Brétigny. Následník francouzského trůnu Karel se choval vůči císaři vstřícněji a na podzim 1356 v Metách složil do jeho rukou lenní slib k Delfinátu.⁴⁵ Nároky na dosud říšská území ve východní části dnešní Francie Karel IV. ještě zdůraznil, když se v roce 1365 dal po vzoru Fridricha Barbarossy korunovat arelatským králem. V závěru své vlády ale ustoupil zájmům Francie s nadějí na získání podílu z anjouvsko-piastovského dědictví pro Lucemburky. Při své návštěvě ve Francii císař v lednu 1378 jmenoval sedmiletého následníka trůnu Karla (VI.) doživotním pánem Delfinátu a vikářem v celém Arelatsku.

Nekompromisní a dynasticky cílená politika Karla IV. vzbudila nejednou odpor u mnohých říšských knížat (Habsburkové, Wittelsbachové), stejně jako u sousedních panovníků. Všechny protilucemburské koalice se nicméně záhy rozpadly a Karlovým postavením neotřáslly. Svým potomkům zanechal rozsáhlé rodové panství, nejstaršímu synovi současně i vládu v Říši, mladšímu Zikmundovi pak naději na polský trůn. Karlova silná a možno říci velmi úspěšná vláda tkvěla svými kořeny ve středověku a v podstatě nesměřovala k radikální změně poměrů, ale k jejich stabilizaci. Řešení ozývajících se problémů čekalo na císařovy nástupce.

Lucemburské kořeny

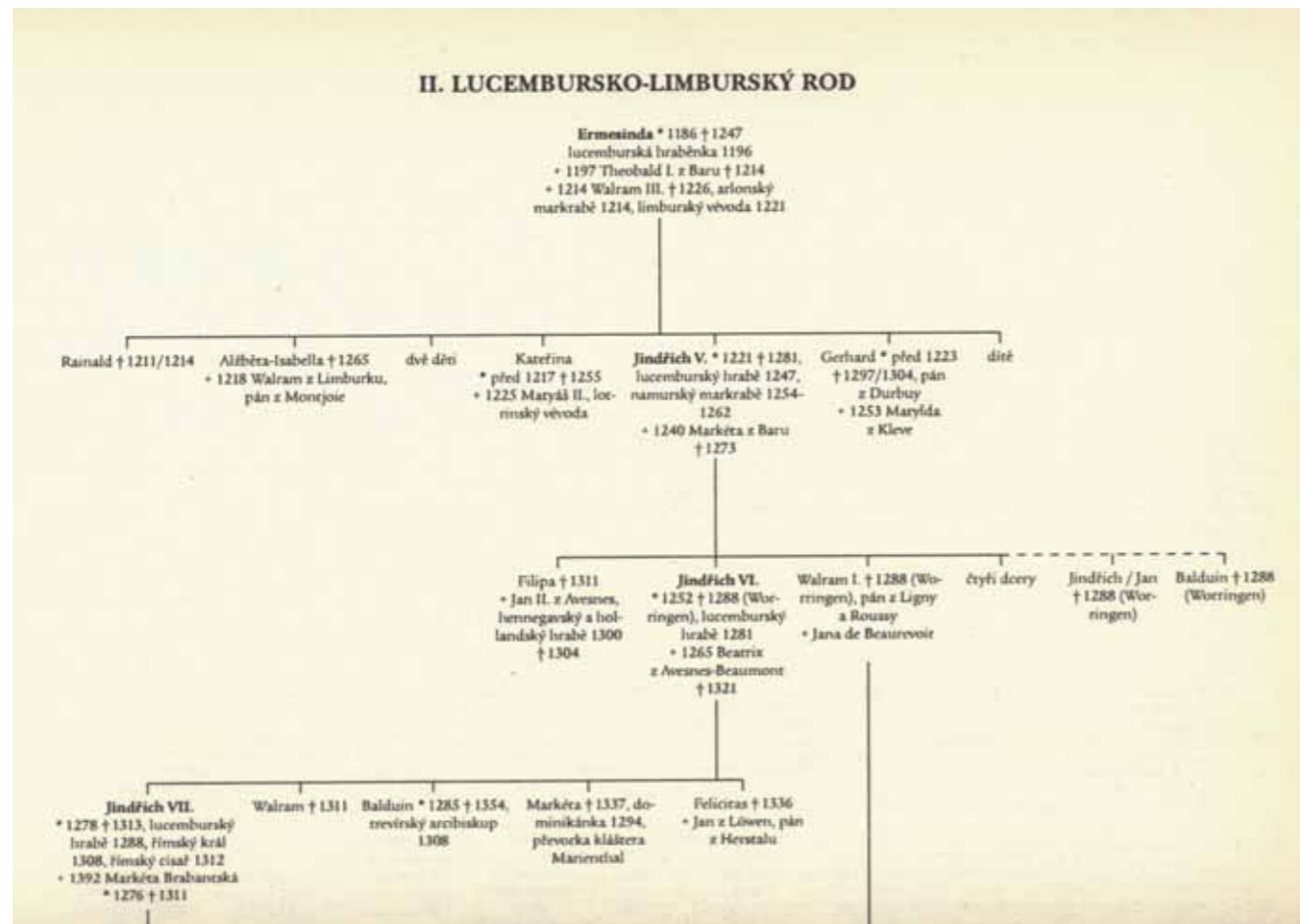
Jana Fantysová-Matějková

Dějiny Lucemburska a jeho panovnického rodu mají svůj symbolický počátek v jedné nenápadné události Květné neděle roku 963. Toho dne jistý Sigfríd uskutečnil se souhlasem říšského vikáře a kolínského arcibiskupa Bruna, bratra císaře Oty I., pečlivě promyšlenou územní výměnu. Díky ní získal od trevírského opatství sv. Maximina, jež přímo podléhalo císaři, skalnatý ostroh obklopený ze tří stran říčkou Alzette. Na ostrohu stála opevněná věž, listinou nazývaná *Lucilinburhuc* neboli Hrádek. Sigfríd († 998) se stal zakladatelem lucemburské dynastie, která své dědictví dvakrát předala v ženské linii, a dělí se proto na tři různé rody: ardensko-lucemburský či středomoselský (963–1136), lucembursko-namurský (1136–1226) a lucembursko-limburský (1226–1437).

Sigfríd byl jedním z nejméně sedmi potomků Wigericha, hraběte z Bidgau a falckrabího v Lotharingii, a Kunhuty, ztotožňované s vnučkou a neteří západofranckých karlovských králů Ludvíka Koktavého (877–879) a Karla Prostáčka (898–923). Potomstvo tohoto manželského páru, označované jako ardenský rod, bylo strategicky spřízněné s Otony i s Kapetovci a rozdělilo se do tří hlavních větví: ardensko-verdunské, ardensko-barské a ardensko-lucemburské. Jeho nejslavnějším potomkem se stal dolnolotrinský vévoda a verdunský hrabě Gotfríd z Bouillonu, účastník první křížové výpravy a správce Svatého hrobu v Jeruzalémě. Půl druhého století ardenský rod úspěšně ovládal Lotharingii – území, jež při verdunském dělení karlovské říše (843) připadlo spolu s císařskou korunou Lotharovi a o něj pak západo- a východofrancká říše soupeřily. Rok před památnou Sigfrídovou transakcí obnovil německý král Ota I. římské císařství, jehož západní hranice se velkou měrou shodovala se západní hranicí budoucího lucemburského hrabství.¹

Wigerichovo panství se zčásti nacházelo na území pozdějšího Lucemburska. Kromě toho byl Wigerich fojtem říšského opatství sv. Maximina v Trevíru, nejstaršího benediktinského kláštera na německém území, a laickým opatem kláštera sv. Willibrorda v Echternachu, významného centra knižní malby.

Profilová pojednání

Lucilinburhuc, který získal jeho syn Sigfríd, měl v tomto směru strategický význam. Kontroloval úsek staré římské cesty, vedoucí z Remeše přes Mety do Trevíru a dále na sever. Pod ním se rozvíjelo sídliště, z nějž v průběhu dalších staletí vyrostlo politické, hospodářské a vojenské centrum Lucemburska. Avšak trvalo dvě generace, než se Sigfrídův rod, otevřený velké evropské politice, začal se svou doménou více identifikovat.

Sigfríd, bratranec posledních západofranckých králů Ludvíka IV. a Lothara, podporoval politiku otonských císařů. Svou dceru Kunhutu provdal za bavorského vévodu Jindřicha ze sálské dynastie, jenž se stal 1002 římským králem a roku 1014 byl spolu s manželkou korunován císařskou korunou. Kunhuta se významně podílela na manželově vládě, zasadila se mimo jiné o vznik bamberského biskupství (1007) a po smrti svého chotě (1024) vládla do zvolení nového římského krále Konráda II. jako regentka. Zbývajících osm let svého života strávila v klášteře v Kaufungen a pohřbena byla v bamberském dómu po boku Jindřicha II. Jejich bezdětné manželství zavdalo podnět k legendám o čistotě společného soužití, na jejichž základě byli oba svatořečeni, a Kunhuta se tak stala jedinou světicí lucemburského původu.²

Kunhutino postavení ve Svaté říši římské přineslo dočasný rodový vzestup. Bratru Jindřichovi I. († 1026) a potom i jeho stejnojmennému synovci (1042–1047) bylo svěřeno bavorské vévodství, jedno z klíčových území Říše.

Není divu, že se zde snažili zakotvit: starší Jindřich se nechal pohřbít v bavorském klášteře Osterhofen, který sám založil. O Bavorsko však rodina přišla v důsledku předčasné smrti Jindřicha Mladšího, který nezanechal potomky. Jeho tělo dovezli domů, do sv. Maximina, kde spočívala část jeho ardenského příbuzenstva včetně Sigfrída a jeho choti Hedviky. Ardenští Lucemburkové byli se sálskými císaři úzce spjati, doprovázeli je na taženích a v boji o investituru stála většina členů rodu pevně na straně Jindřicha IV. (1056–1106) i jeho syna Jindřicha V. Pak se přiklonili k Lotharu Suplingenburskému (1125–1137).³

Po ztrátě Bavorska se lucemburští panovníci začali označovat dle svého skalního sídla. Sigfrídův vnuk Giselbert I. († 1059) se psal jako *comes de castello Lucelenburc*, hrabě hradu Lucemburk, či jako *Giselbertus Lucenburgensis*. Teprve však Giselbertův syn Konrád I. († 1086) má v opisu pečeti titul lucemburský hrabě, *Conradus Comes de Lucelemburc* (1083). Tuto pečeť použil, když se svou ženou, dcerou akvitánského vévody Clémence z Poitiers, zakládal nedaleko lucemburského hradu benediktinské opatství svatého Petra (1083). Přestože pak zemřel v Itálii při návratu ze Svaté země, on i jeho manželka zde byli pohřbeni. Jejich syn Vilém založení potvrdil a opatství nově zasvětil Paně Marii. Založení tohoto kláštera bylo významným krokem utvrzujícím autoritu hrabat. Fundace nahradila lucemburské vazby ke klášteři sv. Maximina v Trevíru, jehož fojstství – stejně jako v případě Echternachu – patřilo jinak mezi vítané zdroje příjmů i vlivu.⁴

Přes slibné začátky a Vilémovy organizačně-správní reformy se ve 12. století ardenskému rodu příliš nedařilo. Hlavním důvodem úpadku byla skutečnost, že lucemburské panství patřilo mezi relativně chudé, málo úrodné a plynuly z něj jen průměrné příjmy. Hrabata se snažila o expanzi na jih a na východ, to jim však přivodilo především konflikty s trevírským arcibiskupem. Přírodní podmínky jejich držav – nehledě na typickou rozptýlenost lenních vazeb a teritoriální nesourodost feudální držby – napomáhaly spíše tříštění než scelování, hlavní obchodní trasy Lucembursko míjely a možné říční cesty, Mosella a Mása, ho jen lemovaly. Samotné území mělo spíše charakter hranice: geologicky se dělilo na severní hornatou část francouzských Arden a jižní Gutland přecházející do lotrinské plošiny. Protínala je pak také severojižní hranice mezi německým a francouzským kulturním živlem; sever nadto patřil do lutyšské, zatímco jih do trevírské diecéze. Jediná síla, jež mohla sjednotit tento nesourodý celek, byla hraběcí politika.⁵

Roku 1136 zemřel poslední mužský potomek ardenského rodu Konrád II. a spor o dědictví svedly jeho teta Ermesinda a sestra Luitgarda: alodiální majetek si rozdělily napolovic, zatímco Lucembursko obdržel roku 1138 jako léno od císaře Konráda III. Ermesindin syn Jindřich IV. Namurský, zvaný Sle-

O vzestup lucemburského rodu se na počátku 11. století výrazně přičinila Kunhuta, manželka římského císaře Jindřicha II. Na iluminaci z kodexu, zhotoveném v benediktinském klášteře Reichenau někdy v letech 1007–1012, korunuje Kristus před svým trůnem panovnický pár. Za nimi stojí sv. Petr a sv. Pavel, patroni bamberského dómu, jemuž Jindřich II. tento kodex věnoval. Ve spodní části vzdávají císařským manželům hold personifikace Říma (Itálie), Galie a Germánie, poloviční figury symbolizují země přinášející daň.

Prvním lucemburským hrabětem, jenž měl ve svém erbu červeného lva ve skoku na modře a stříbrně pruhovaném poli, byl Jindřich V., syn Ermesindy Lucemburské a Walrama Limburského. Erb vznikl ve čtyřicátých letech 13. století z limburského erbu, červeného lva ve skoku na bílém poli, který Walram používal i pro Lucembursko. Na vyobrazení je podoba erbu z Codexu Balduini Trevirensis z třicátých let 14. století.

pý († 1196). Když o rok později zesnul jeho otec, Jindřich získal namurské hrabství s fojtstvím kláštera Stavelot-Malmédy a roku 1153 po matce zdědil hrabství Laroche a Durbuy. Jindřich IV. se tak stal jedním z nejmocnějších pánů moselsko-máského prostoru. Hraběcí domácnost se rozrostla na skutečný dvůr (*curia*) s dvorskými úřady, v Lucemburku pak Jindřich založil *Novum Forum*. Zemřel v lucemburském Echternachu, avšak pohřbit se dal v namurském Floreffé.⁶

Jindřichova dcera a dědička Ermesinda, jedna z největších osobností hraběcího Lucemburska, se narodila až v jeho 73 letech (1186). Dědictví v ženské linii však římsí králové považovali za problematické a v září roku 1190 byl hrabstvími Namur, Laroche a Durbuy obléhán Balduin V. Henegavský. Aby Jindřich zachránil dědictví, zasnoubil Ermesindu s barským hrabětem Theobaldem, kterého však v bitvě u Noville-sur-Mehaigne Balduin porazil. Krátce na to Jindřich IV. zemřel a Ermesindina dědičná práva byla pomínuta: Lucemburk, Laroche a Durbuy postoupil říšský správce Filip Švábský svému bratru, falckrabímu Otovi Burgundskému, zatímco Namur zůstal henegavským hrabatům. Roku 1197 se barský hrabě Theobald s Ermesindou oženil a za podpory protištáufské opozice obnovil zápas o dědictví. Do dvou let získal část majetku zpět: Ota Burgundský přistoupil na prodej svých práv k hrabstvím Lucemburk, Laroche a Durbuy a v červnu téhož roku 1199 uzavřel s Theobaldem mír v Dinantu i Balduin VI. Henegavský, který lucembursko-barskému páru odstoupil namurské oblasti na pravém břehu Maasy. Theobald zemřel v únoru 1214 a osmadvacetiletá Ermesinda se kvůli obavám z možné intervence císaře Fridricha II. obratem provdala za Walrama (III.), syna limburského hraběte, s nímž založila lucembursko-limburský rod.

Walram Ermesindu obvěnil markrabstvím Arlon, jež spojilo ardenská hrabství Laroche a Durbuy s Lucemburkem. Ermesinda tak scelila lucemburské území, které v této podobě přetrvalo až do dělení Lucemburska v roce 1839. Jindřichovy a Ermesindiny akvizice byly frankofonní, což přispělo k výraznější orientaci dynastie na francouzský kulturní okruh. Roku 1216 přibýlo ještě Diedenhofen/Thionville v metské diecézi a Falkenstein. Walram zdědil po svém otci limburské vévodství, jež po jeho smrti roku 1226 přešlo na syna z prvního manželství, Jindřicha IV. Limburského, a jeho potomky. Jeho mladší bratr Walram z Montjoie († 1242) se stal správcem Lucemburska, jemuž ale prakticky vládla až do své smrti 1247 Ermesinda, a to i poté, co její syn Jindřich V. Světlovlasý dosáhl plnoletosti. Osobnost a vláda Jindřicha V., jenž byl Ermesindiným spoluvládce a pokračovatelem, tak stojí v jejím stínu.

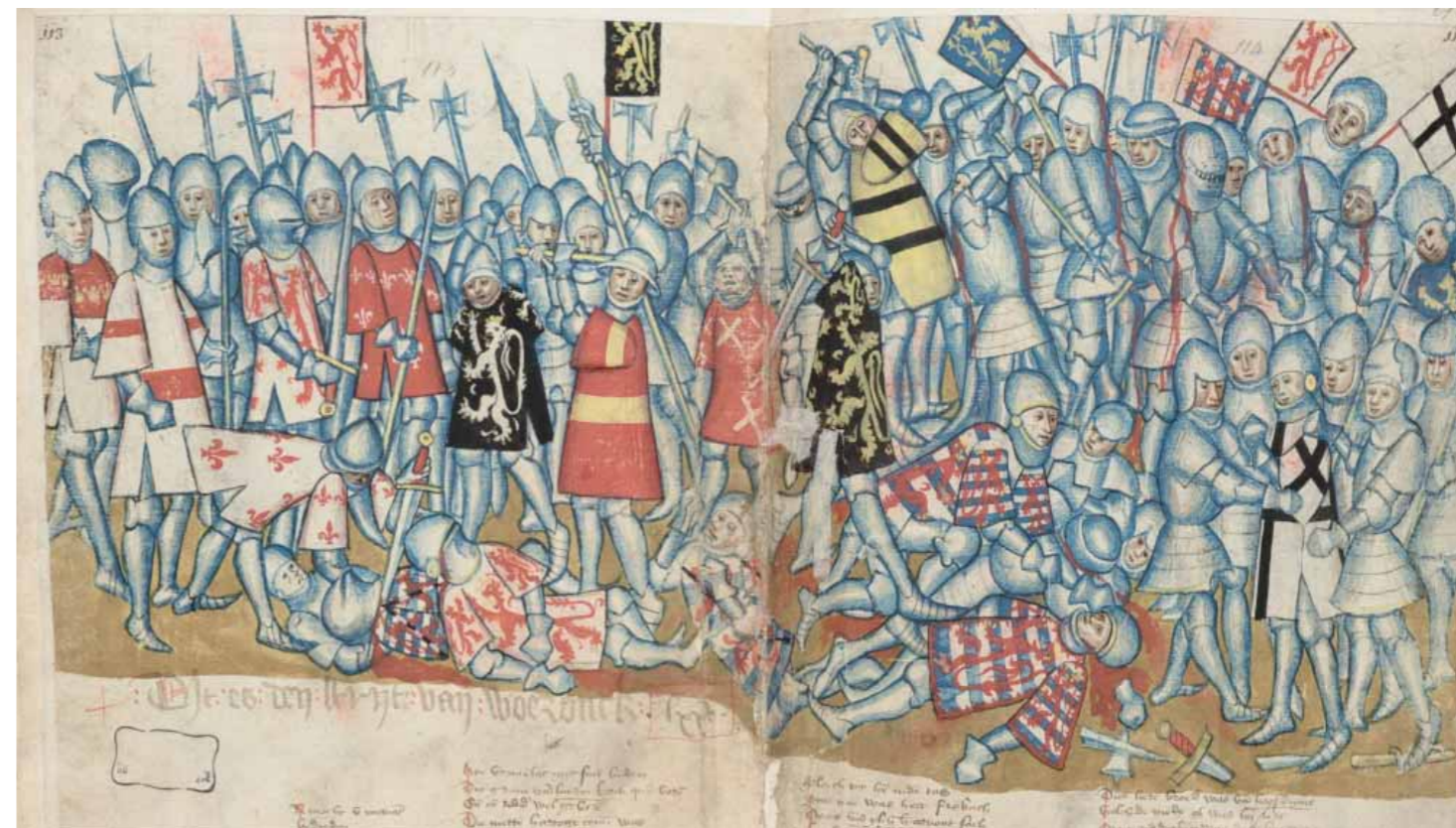
Krátce před svou smrtí (1247) Ermesinda iniciovala založení cisterciáckého kláštera v Clairefontaine, jehož umístění mělo zahladit vnitřní hranici mezi arlonskou akvizicí a starým Lucemburskem. Klášter vybudoval její syn se svou chotí, Theobaldovou vnučkou Markétou Barskou. Oba zde byli také pohřbeni, stejně jako řada jejich příbuzných. Clairefontaine se těšilo přízni rodičů Jana Lucemburského, jeho strýce Balduina Trevírského i samotného českého krále, jenž si je ve svém testamentu zvolil za místo svého posledního spočinutí.⁷

Třinácté století bylo obdobím neobyčejné prosperity, klášterních fundací, budování sítě privilegovaných měst a zakládání nových vsí, jakož i rozmachu kulturního, ať již spojeného s kláštéry a duchovním životem, rytířskou kultu-

rou či správně-administrativními trendy. Hrabata systematicky rozmnožovala řady svých vazalů. Silným vzorem pro ně byl francouzský dvůr, jeho správní reformy a kancelář. Spor císaře Fridricha II. s papežskou kurií měl nadto za následek jeho podstatné ústupky říšským vazalům, díky nimž se tito stali – na rozdíl od francouzských knížat – prakticky suverénními pány na svém území. Od druhé poloviny 13. století se tak Lucembursko formuje ve skutečné knížectví s koherentní územní držbou a dobře organizovanou správou. Také se objevuje lucemburský erb, červený lev v poli o deseti modrých a stříbrných horizontálních pruzích.⁸

Jindřich V. se soustředil na zajištění dědictví a za podpory římských králů Viléma Holandského a Richarda Cornwallského neúspěšně usiloval o znovuzískání namurského hrabství, jež se nakonec dostalo do rukou flanderského hraběte Guida z Dampierre. Spor o Namur byl vyřešen Guidovým sňatkem s Jindřichovou dcerou Isabelou Lucemburskou, jež dostala hrabství věnem. Jindřich připojil k Lucembursku řadu menších lokalit a přiměl sousední mocná hrabata z Viandenu a ze Salmu, aby uznala jeho svrchovanost. Rovněž neúspěšně válčil s barským vévodou o panství Ligny, věno své ženy Markéty: roku 1266 byl poražen u Prény či Pont-à-Mousson a uvězněn. Ligny mu ale 1268 přiřkl francouzský král Ludvík IX. Svatý svým rozhodčím výrokem, jenž bude i nadále běžným nástrojem zásahů vlivné Francie na hranicích Říše. Barské Ligny pak zdědil Jindřichův mladší syn Walram, praotec francouzské linie lucemburského rodu. Walramovi potomci patřili mezi vazaly lucemburských hrabat. V klenotu svého znaku měli draka vylézajícího z kádě, který

Bitva u Worringen v jediném iluminovaném rukopise *Gest brabantých vévodů Jana van Boendale* z let 1440–1450. Iluminace mají tendenci k realističnosti: dole v krvi leží padlí Lucemburkové. Vítězný Jan I. Brabantský má ve znaku pouze zlatého brabantského lva v černém poli – na rozdíl od iluminace worringenského tažení v kodexu *Manesse* (1340), jež zobrazuje vévodu anachronicky, s brabantско-limburským erbem, užívaným brabantskými vévody až po bitvě.

Dne 10. března 1307 vysvětil v Poitiers papež Kliment V. Balduina Lucemburského na arcibiskupa trevírského a vsadil mu na hlavu biskupskou mitru. K tomuto významnému církevnímu úřadu mu pomohlo spojenectví s francouzským králem, stvrzené roku 1306 lenním slibem. Trevírským arcibiskupem se Balduin stal, ačkoli nesplňoval jednu z podmínek stanovených kanonickým právem – dosažení třicátého roku věku. Dokonce neměl ani kněžské svěcení a před svěcením biskupským musel být ordinován na kněze.

patrně inspiroval lucemburskou rodovou pověst, *Historii o Meluzině* z pera Jana z Arrasu (1393). Středověký mýtus o hadí či dračí víle se v 19. století přetavil v romantickou legendu o Sigfrídovi a Meluzině s rybím ocasem, kteří na skalnatém ostrohu nad zurčící Alzette založili Lucemburk.⁹

Jindřichova frankofonní orientace a příznivá arbitráž Ludvíka Svatého přispěly k jejich sblížení. Hrabě se zúčastnil Ludvíkovy křížové výpravy, při níž král v Tunisu zahynul (1270), a přivedl pak část poražené armády zpět. Poté se úžeji přimkl k říšské politice a účastnil se korunovace Rudolfa Habsburského (1273–1292), jenž ho potvrdil v úřadu nejvyššího fojta sv. Maximina v Trevíru a 1279 mu udělil úřad říšského správce v Cambrai. Jeho syn Jindřich VI. (1281–1288), jehož provázela pověst udatného válečníka a turnajového šampiona, po něm zdědil poměrně rozlehlý a konsolidovaný stát i dobré vztahy s Francií a římskými králi. Relativně velká rozloha hrabství však nepřinášela žádné velké bohatství, ani materiální, ani kulturní, a Lucemburkové se proto snažili využít příležitosti k expanzi. Když v roce 1281 vymřela po meči starší linie limburského rodu, Walramovo potomstvo z prvního manželství, přihlásila se o dědictví lucembursko-limburská větev, potomci hraběnky Ermesindy.

h. a. Marg. regina coronantur aq. s. m. corona karoli die

Dědické nároky na Limbursko vzneslo snad celé příbuzenstvo: Gerhard z Durbuy, mladší syn Walrama a Ermesindy, a Adolf z Bergu, bratranec zesnulého, prodali své právo na dědictví Janu I. Brabantskému. Limbursko s městem Maastrichtem totiž leželo na západovýchodní obchodní cestě a vévoda, jehož brabantská města z obchodu bohatla, expandoval do dolního Porýní, aby cesty kontroloval. Jindřich VI. se svého dědického nároku přirozeně nevzdával, a naopak v jeho úsilí jej podpořil švagr zesnulého limburského vévody, Raymund z Geldern. Schylovalo se k velkému střetnutí, v němž měl Jindřich na své straně i kolínského arcibiskupa. Dne 5. června 1288 však v rozhodující bitvě u Worringen nejen podlehl, nýbrž i padl, a to i se svými třemi bratry, barským bratrancem a množstvím lucemburských šlechticů. Jejich slavná rytířská smrt ve velké bitvě proti nepřátelské přesile fascinovala kronikáře, kteří ji náležitě oslavili, avšak limburské dědictví bylo ztraceno a s ním i další sen o rozšíření držav.¹⁰

Jindřichův stejnojmenný syn a následník byl teprve devítiletý a regentství se za podpory lucemburských rádců a spřízněného flanderského hraběte Guida z Dampierre ujala jeho matka Beatrix z Avesnes a Beaumontu. Z politiky Jana Lucemburského i Karla IV. lze sice vyrozumět, že se svého nároku

Jindřich VII. a Markéta Brabantská jsou v den tříkrálový roku 1309 v cášské kapli Karla Velikého korunováni římským králem a královnou. Jindřich, oblečený v bílém rouchu, nejprve vykonal u oltáře přísahu na evangelium, pomodlil se a byl na pravé paži a na hrudi mezi rameny pomazán olejem. Po mši, jíž se účastnil v rouchu královském, mu kolínský arcibiskup vsadil na hlavu korunu. Jindřich převzal žezlo, usadil se na Karlův trůn a poté všichni zapěli *Te Deum laudamus*.

na Limbursko nikdy nevzdali, avšak po Worringen byli Lucemburkové příliš oslabeni a s brabantským vévodou Janem Vítězným se smířili. Smír ve formě Jindřichova sňatku s Janovou dcerou Markétou Brabantskou (1292) zprostředkovala Markétina teta, francouzská královna vdova Marie Brabantská. Jindřich také na pařížském dvoře Filipa IV. Sličného získal příslušné vzdělání, od krále přijal roku 1294 léno ve formě renty a ochotně podporoval jeho politiku proti papeži Bonifáci VIII., spojenou s přesunem papežství do Avignonu. Byl proto považován za možného francouzského exponenta ve Svaté říši římské, podobně jako jeho bratr Balduin, jenž se připravoval na duchovní kariéru na Sorbonně a kterého v jeho dvaadvaceti letech francouzský král prosadil na trevírský arcibiskupský stolec (1307).¹¹

Francie se již několik desetiletí transformovala v raně moderní stát s výkonnou administrativou. Navíc za Filipa IV. Sličného rozšířili řady králových úředníků takzvaní legisté, právní specialisté často nižšího původu, jejichž nálezy byly významnou oporou královské politiky. Silný francouzský stát se snažil posunout své hranice východním směrem a zkoumal možnosti expanze do Říše, jejíž centrální vláda byla slabá: od Fridricha II. nebyla většina římských králů s to ani vládnout, natož dosáhnout císařské korunovace v Římě. Když roku 1308 zemřel násilnou smrtí římský král Albrecht Habsburský, usiloval Filip IV. o obsazení říšského trůnu francouzským kandidátem. Jeho bratr Karel z Valois však nebyl pro kurfiřty přijatelný a při hledání optimálního kandidáta – nepříliš silného knížete z nepříliš slavného rodu, aby se předešlo dědickým nárokům na trůn – padla volba na lucemburského hraběte Jindřicha. Lucemburka podporovali zvláště duchovní kurfiřti, jeho bratr, trevírský arcibiskup Balduin, a mohučský arcibiskup Petr z lucemburského Aspeltu.¹²

Zvolení římským králem vyneslo lucemburského hraběte do čela říšské politiky, pro jejíž realizaci však potřeboval mnohem větší příjmy, než jaké mu mohlo poskytnout samotné Lucembursko. Po dvou stoletích pokusů o expanzi v lidnaté a politicky členité Lotharingii bylo jasné, že tamější prostor skýtá v tomto ohledu jen málo šancí. Jindřich se tudíž mohl velmi snadno stát dalším z bezvýznamných římských králů, jakými se vyznačovalo takzvané období interregna.

Lucemburský hrabě byl však nad očekávání odvážný a jeho říšské ambice mohutně podporovali duchovní kurfiřti, Balduin a Petr z Aspeltu, jakož i širší příbuzenstvo. Díky tomu vznikl velkolepý i dosti promyšlený plán na obnovení říšské moci v Itálii, jež by nejen otevřelo římskému králi cestu k císařské korunovaci v Římě, ale i poskytlo tolik potřebný fiskální příjem říšské komoře. S říšským královským titulem se nadto Lucemburkům otevřela další skvělá šance, totiž prosadit se na trůn v bohatém Českém království, které bylo na rozdíl od říšského trůnu (byť s určitou výhradou proklamovanou ve Zlaté bule sicilské) de facto dědičné. Oba projekty však Jindřicha VII. i jeho syna Jana vzdalovaly rodnému hrabství, jež se tímto ocitlo v poněkud excentrické poloze oproti těžišti nových rodových zájmů. Nadto si vyžádaly obrovské nasazení a úsilí, v Jindřichově případě až heroické.¹³ Jakkoli je zvykem úspěšnost obou podniků relativizovat jak ve vztahu k Itálii, tak ve vztahu k českým zemím, pro Lucemburky znamenalo Jindřichovo tažení a Janův nástup na český trůn jednoznačný vzestup k moci a slávě celoevropského rozměru.

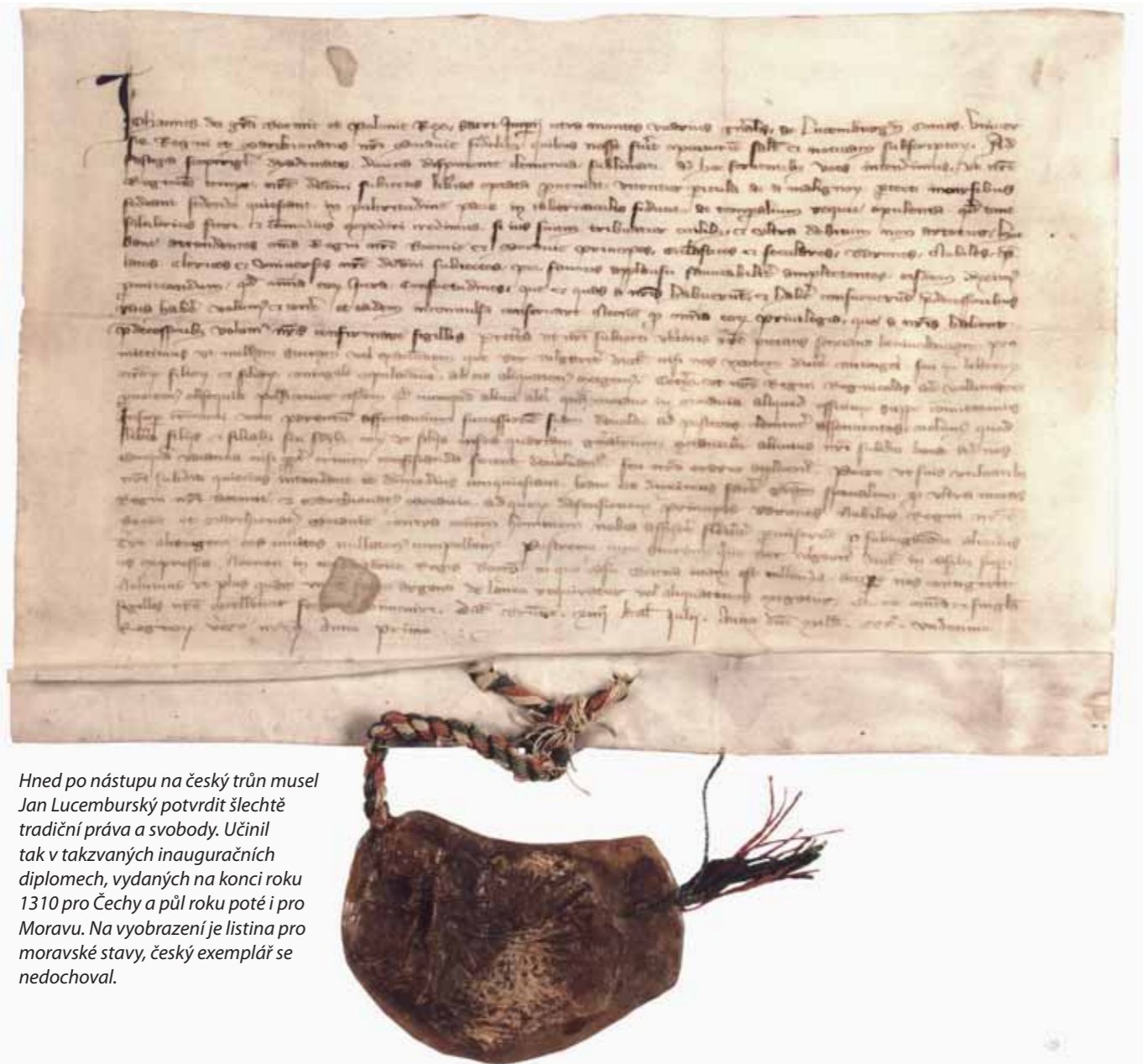
Jan Lucemburský a česká šlechta

Zdeněk Žalud

Vymření středověké dynastie po meči představovalo pro zemi, kde dosud vládla, závažný politický problém. České království jako léno v rámci Svaté říše římské podléhalo římskému králi, ovšem nástupce trůnu směla volit i zemská aristokracie, přičemž postavení budoucího panovníka posiloval jeho sňatek s ženou vymřelého královského rodu. S takovými postuláty byl konfrontován každý uchazeč o českou monarchii po vymření Přemyslovců; Rudolf Habsburský a Jan Lucemburský měli ovšem oporu ve svých otcích, římských králich, kteří je oblétili přemyslovským dědictvím. Zemští aristokraté však jednali s cizí dynastií s předstihem, aby si obě strany do budoucna vymezily sféry politického vlivu. Listinná záruka zemských svobod, kterou od budoucích králů zemská aristokracie očekávala, byla v takových případech nezbytným krokem k získání trůnu.¹

Předpokládá se, že římský král Jindřich VII. zahájil jednání s českou aristokracií o podmínkách nástupnictví svého syna ještě před jeho špýrskou svatbou. V březnu 1310 vyslal do Čech poselstvo s posláním získávat přední české šlechtice. Tato mise byla patrně úspěšná, což dokládá přechod Jana z Vartenberka do lucemburského tábora. S nabídkami vyslanců z Říše tajně koketoval i pan Jindřich z Lipé, který na české straně brzy převzal vedoucí úlohu. Jako bývalý královský podkomoří měl pan Jindřich přehled o finanční situaci českého trůnu, navíc byl ve spojení s pražským biskupem Janem IV. z Dražic.² Za příklon k lucemburské kandidatuře si někteří čeští pánové vyžádali od Jindřicha VII. zvláštní výsady.³

Tato výměna služeb a protislužeb však představovala pouze doprovodný fenomén k jednání o královském potvrzení zemských svobod. Finální verze potvrzení byla zveřejněna asi již o Vánocích roku 1310, kdy Jan do Prahy svolal zemský sjezd.⁴ Vydání inauguračních diplomů – jednoho pro Čechy a druhého pro Moravany – předcházelo jednání o konceptu tohoto privilegia, který patrně vzešel z biskupské kanceláře Jana IV. z Dražic.⁵ Vedle obecného požadavku, aby král zachoval práva a svobody pražského biskupa, ducho-

Hned po nástupu na český trůn musel Jan Lucemburský potvrdit šlechtě tradiční práva a svobody. Učinil tak v takzvaných inauguračních diplomech, vydaných na konci roku 1310 pro Čechy a půl roku poté i pro Moravu. Na vyobrazení je listina pro moravské stavy, český exemplář se nedochoval.

venstva, pánů, zemanů a všech obyvatel Českého království, si hlavně šlechta chtěla vymoci čtyři konkrétní výsady. Zemská aristokracie se nabízela k bezplatné vojenské pomoci králi pouze „na obranu nebo k zabezpečení pokoje země České a Moravské“, zatímco pro tažení do zahraničí měla mít nárok na žold. Obecnou berní měl panovník napříště vybírat pouze při své korunovaci a na věno svých svobodných dcer; v ostatních případech směl tuto berní požadovat jen se souhlasem šlechty. Třetí bod se týkal zcela nového nároku šlechty, která žádala dědické právo i pro své ženské potomstvo, zejména dcery. Poslední z požadavků vymáhal královský slib a záruku, že nový vládce nebude vládnout s pomocí cizinců a nebude jim svěřovat žádné dvorské ani zemské úřady spojené s držbou důchodů.⁶

Omezení vybírání přímých daní (berní) stejně jako vyloučení cizinců z panovnického dvora a úřadů patřily k obvyklým požadavkům evropských stavovských reprezentací a něco podobného rádci římského krále, zejména zkušený Petr z Aspeltu, očekávali. Jejich cílem bylo nároky zemské aristokracie eliminovat tak, aby Janovy první politické kroky na česko-moravském teritoriu byly co nejsnazší. Diplomáté formulující inaugurační diplomy sice u prvního požadavku zdůrazňovali fakt, že nejde o starobylé právo, ale zvláštní milost současného krále, fakticky jej však uznali. Rovněž omezení královských berních nároků bylo označeno za zvláštní milost a králi byl ponechán prostor k vybírání obecných berní i bez souhlasu velmožů. Změn doznaly také dědické nároky ženského pohlaví ve šlechtických rodinách: dědictví se mohly domáhat děti rodičů, nikoli tedy ženy či sestry zesnulých. Nejvíce oslaben byl v inauguračních diplomech poslední požadavek, v němž král Jan slíbil, že žádnému cizinci nesvěří župní úřad, což byl úřad vztahující se ke královskému správnímu hradu či městu, kontrolujícímu určitý správní obvod (*supra, provincia*).⁷ Tímto tak rozhodnutím byl zajištěn přístup cizinců k dvorským hodnostem.⁸

Vydáním inauguračních diplomů – pro české velmože někdy po pražské korunovaci 7. února a pro moravské v Brně 18. června 1311 – mladičký Lucemburk určitě nesplnil naděje zemských aristokratů. U královského dvora se mohli uplatňovat jen částečně, v konkurenci s královými poručíky a dalšími říšskými velmoži, jejichž přítomnost zde byla oprávněná vzhledem k Janově funkci říšského vikáře. Přestože Jindřich z Lipé v červenci 1311 opět přišel o podkomořský úřad, zůstal králi nablízku a roku 1312 si od něho zajistil splácení dluhů ještě z doby korutanského panování.⁹ Tíživá situace královské komory a některé necitlivé zásahy cizinců do právních zvyklostí země představovaly třetí plochy, které dokázala úspěšně využívat silící protikrálovská opozice. Z hlediska krále znamenaly neřešený problém královské statky, daně jeho předchůdci šlechticům do zástavy.

První zlomový okamžik nastal pro mladého Lucemburka po otcově smrti, v době, kdy kandidoval na římského krále. Čeští předáci sledovali jeho ambice v Říši se smíšenými pocity a snad si uvědomili možnou ztrátu svého vlivu, kdyby Jan uspěl. Nezvyklá byla ostatně i Lucemburkova dlouhodobá aktivita mimo království. Zvolení dvou římských králů (1314) jeho pozici vůči české šlechtě ještě dále oslabilo. Na jaře 1315, kdy Jan nejvíce potřeboval české bojovníky, se mu česká šlechta neznámým způsobem vzepřela. Panovník se již nemohl odvolávat na funkci generálního vikáře a tak byl donucen ze svého dvora odvolat většinu svých říšských rádců. Jindřich z Lipé opět převzal podkomořství a Jan z Vartenberka se stal moravským hejtmanem,¹⁰ proti nim se však zformovala opoziční fronta, vedená Vilémem Zajícem z Valdeka.

Odboj Ronovců, rozpoutaný zjetím Jindřicha z Lipé v říjnu 1315, byl vyústěním rostoucího napětí mezi šlechtickými skupinami. Vilém Zajíc z Valdeka, který odstranění pana Jindřicha zinscenoval, se opíral o důvěru královského páru a na jeho stranu se přidal Bavor ze Strakonice a další páni, kteří získali úřady Ronovců vytlačeni od dvora. Zbraslavský kronikář Petr Žitavský naznačil tři hlavní motivy uvěznění pána z Lipé. Jindřichova tajná jednání měla podle šlechtických našeptávačů vést k Janovu nahrazení někte-

rým Habsburkem, královnu Elišku pak pobuřoval Jindřichův vliv na mladého krále a Ronovcův poměr s Alžbětou Rejčkou. Třetí moment tohoto zápasu byl mocensko-ekonomický: Jan se pokusil zamezit Jindřichově svévolné manipulaci s královskými důchody a donutil jeho spojence k navrácení královských hradů a dalších zcizených statků, včetně Rejččiných věnných měst.¹¹

Král si brzy uvědomil, že ke zdoání odboje mu skupina zformovaná kolem Viléma Zajíce nestačí. V prosinci 1315 přibyl králi na pomoc slezský kníže Boleslav Lehnicko-Břežský, v Praze se ocitli i válečníci z Míšeňska: Ota z Bergova, Půta z Turgova a další. Vojenskou pomoc králi poskytli také fojtové z Plavna a z Gery, přívrženci Jindřicha z Lipé navázali spojení s míšeňským markrabětem Fridrichem I. Rivalita velmožů z oblastí Míšeňska a Vogtlandu se tak přenesla i na české bojiště.¹²

Zápas skončil v březnu 1316 příjezdem Balduina Trevírského a Petra z Aspeltu, kteří iniciovali jednání o propuštění Jindřicha z Lipé.

Po uklidnění poměrů odjeli Lucemburkové v srpnu do Říše, zatímco Petr z Aspeltu měl řídit zemi po dobu Janovy nepřítomnosti. Jako regent však tentokrát neuspěl a Eliška Přemyslovna nedokázala v zemi zabránit konfliktům formujícím se šlechtických stran.¹³ Král, přivolaný v listopadu 1317, zahájil tažení proti vzbouřencům v nejméně příhodnou roční dobu, což výrazně podminilo výsledky bojových akcí. Kromě krátkodobých nájezdů se rebelující šlechtici zdržovali ve svých hradech a tvrzích, zatímco královo vojsko bylo odkázáno na dobývání jejich pozic. Vzbouřenci, kteří si zajišťovali vojenskou pomoc u Fridricha Habsburského, využili svůj nárok na svobodnou volbu českého panovníka a snad i Janových finančních nesrovnalostí ohledně zástavy Moravy Habsburkům z roku 1309.

Čeští páni podminili svůj smír s Janem jeho vyrovnáním s Habsburky a pro případ, že se s Lucemburkem nedohodnou, zamýšleli dosadit na český trůn Jindřicha Korutanského či některého Fridrichova bratra. Skupina velmožů, která dohodu 27. prosince 1317 zpečetila, slibovala do Hromnic příštího roku počet odbojníků ještě rozšířit. Jejich jména naznačují, jak rozsáhlá území

Klíčovou osobností politické scény druhého desetiletí 14. století byl Vilém Zajíc z Valdeka. Úzce spolupracoval s Janem Lucemburským a zejména s jeho ženou Eliškou, již nepřestal podporovat i v době konfliktu královského páru. Po usmíření s Janem vstoupil do služeb Ludvíka Bavora a záhy zemřel na následky zranění z boje (1319). Počátky rodového sídla Valdek spadají přibližně do poloviny 13. století, ale již Vilémovi potomci byli nuceni hrad prodat.

vzpouřa zasáhla. Nejvíce rebelů pocházelo z oblastí na sever od Labe, podhůří Krušných hor a z jižních Čech.¹⁴

Po schůzce na Zvíkově 2. února 1318 se panští předáci sjednotili a vzbouřenců přibýlo, zatímco král se dostal do izolace. Zásah Ludvíka Bavora přivedl o Velikonocích 1318 obě soupeřící strany do Domažlic. Zbraslavská kronika zdůrazňuje královu milost vůči vzbouřencům, z nichž jmenuje Jindřicha z Lipé a Viléma z Landštejna. Po nových přísahách věrnosti Jan navrhl Jindřichovi z Lipé úřad podkomořího, „poddáváje mu úplně sebe i království“. Král Jan se přísahou zavázal „od sebe a z království odstraniti všechny Porýňany a cizí bojovníky, kteří mu poskytli pomoc ve válkách, a že nesmí žádnému cizinci a přistěhovalci svěřovati obročí, nýbrž že bude projednávatí všechny záležitosti království s radou Čechů“.¹⁵ Česká šlechta v Domažlicích prosadila své požadavky, ale nedokázala je rozšířit ani sankcionovat. Nešlo tedy o královu porážku, spíše o realistický kompromis, který šlechtě zajistil podíl na mocenské struktuře státu.¹⁶

Poté, co král razantním způsobem zbavil moci svou manželku (1319), jevil se Petru Žitavskému jako morální troska, zcela podléhající vlivu pána z Lipé. Faktem je, že během dosavadních konfliktů navázal četné styky s feudalitou za hranicemi Českého království, kam nyní orientoval svou expanzi. Díky diplomatické pomoci Oty z Bergova a Těmy z Koldic byl schopen rychle proniknout do Budyšínska a s pomocí Jindřicha z Lipé odškodnil Žitavskem svého rivala Jindřicha Javorského.¹⁷ Od roku 1319 v Čechách přibývá Janových leníků, zvláště z ciziny, držících strategicky významné hrady, aby i se svými vojenskými družinami byli králi v případě potřeby k dispozici.¹⁸ Starší kontakty se slezskou feudalitou a vratislavským patriciátem přišly králi vhod při jeho expanzi do Slezska a křížových výpravách do Pruska.¹⁹

Čeští páni ovšem pocítovali Janovu nepřítomnost v zemi jako nedostatek, zejména na počátku třicátých let, kdy Jan vytvářel svou italskou signorii. Jeho zdánlivý nezáměr o české záležitosti přivedl do tyrolského Merana roku 1333 zástupce země, kteří nabídli vládu v Čechách Janovu synovi Karlovi.²⁰

Politický program šlechtické obce výstižně vyjadřuje rýmovaná kronika takřečeného Dalimila. Není proto vyloučeno, že za vznikem nedávno objeveného latinského fragmentu kroniky stáli objednatelé z řad české šlechtické reprezentace. Spolurozhodovací pravomoc nobility v závažných otázkách znázorňuje i iluminace, v níž se panovníci – nahoře římský král Jindřich III., dole český kníže Břetislav – radí s urozenci před bitvou.

Karel se po příchodu do Čech opřel o politický vliv domácí šlechty a dal jasně najevo, že země přemyslovských předků pokládá ze své hlavní dědictví. Leitmotivem lucemburského dvojvládí však nebyla panovnická rivalita, nýbrž společné řešení dynastických problémů, občas přerušované konflikty.²¹ Česká šlechta zkrátka po roce 1318 vystupuje vůči Lucemburkům jako partner, a proto se dále zaměřím na osobnosti, u nichž je spolupráce s králem Janem zvláště patrná.

V rámci české šlechtické obce hrál od počátku Janovy vlády prim Jindřich z Lipé, který na sebe upoutal pozornost již před rokem 1310. Po protikrálovském odboji, k němuž zmobilizoval většinu české šlechty, dokázal sobě i svým stoupencům zajistit amnestii a pevné místo u dvora, kde ho posléze vystřídali synové Jindřich mladší, Jan a Bertold. Sňatky spojil svou rodinu s lucemburskými Blankenheimy a rakouskými Klingenbergy, sám se netajil svým vztahem k Alžbětě Rejčce. Jeho mocenský vzestup dokládá funkce hejtmana na Moravě ve dvacátých letech i hodnosti jeho synů. Okolo pánů z Lipé se pohybovali jejich příbuzní a řada klientů či leníků. Mezi klienty, kteří pánům z Lipé sloužili jako těžkooodění jezdcí nebo jako purkrabí jejich hradů, náleželi mimo jiných bratři z Weitmile, hornoluzický rod Haugviců či Nosticové.²²

Po boku pánů z Lipé vystupují další mocní Ronovci, Berkové z Dubé. Hynek Berka z Dubé starší měl významné postavení již na dvoře posledních Přemyslovců a ani generace jeho synů nepostrádala politické ambice. Nejvýše dosáhl Hynek Žák, který byl v letech 1327–1333 olomouckým arcibiskupem, a Hynek Berka mladší, jenž zastával v období 1321–1348 úřad pražského purkrabí, ve dvacátých letech řídil zemi jako zemský správce a od roku 1331 byl správcem Hlohovska. Vedle Hynka Berky nechyběl u významnějších královských podniků ani jeho synovec Hynek z Náchoda.²³ Z Vartenberků se u Janova dvora uplatňoval spojenec Jindřicha z Lipé Jan z Vartenberka na Děčíně a zejména jeho potomek Vaněk z Vartenberka, který svému rodu zajistil úřad nejvyššího číšníka Českého království.²⁴

Rozdílné představy o postavení královské moci se týkaly především vnitřních záležitostí, v politice zahraniční hledaly obě strany společnou řeč snadněji. Česká šlechta například hojně podpořila Janovy prusko-litevské křížové výpravy v letech 1322–1337. Svatojiřská legenda, zachycená v gotickém paláci na jindřichohradeckém zámku, je patrně aluzí právě na tato tažení. Devatenáct erbů ve spodním páse legendy představuje jejich účastníky.

Velký vliv měl na mladého krále a zejména na jeho ženu Vilém Zajíc z Valdeka, syn podkomořího Zbyslava z Třebouně a příslušník rodu Buziců. Jeho zápas s Ronovci však nebyl úspěšný a ani jeho synové již na krále neměli valný vliv.²⁵ Ke dvoru měli blízko Vilémovi bratřenci Oldřich Zajíc ze Žebráku a hlavně jeho bratr, králův věřitel a důvěrník Zbyněk Zajíc ze Žebráku, který založil větev pánů z Házmburka.²⁶

Mezi českými pány nesporně vynikal Petr I. z Rožmberka, který byl snad největším věřitelem hotovosti lačného krále. Petr svoji pozici u dvora vybuodoval pomocí obratných půjček a spolu se svými stoupenci Vilémem z Landštejna a Heřmanem starším z Miličína doprovázel krále na sebevzdálenějších cestách a taženích: na Litvu, k Metám i do Tyrol. Právě v tyrolském Meránu přispěl k návratu prince Karla do vlasti. Ten se mu odvděčil potvrzením v úřadě nejvyššího komorníka a jmenováním hejtmanem v Čechách během nepřítomnosti obou Lucemburků roku 1340. Rožmberk nečerpal své bohatství pouze z podílu na berni, kutnohorské urbuře, z darovaných či zastavených nemovitostí, ale také dal těžit na Českokrumlovsku zlato, kterým v podobě slitkového kovu zřejmě platil. Král Jan se roku 1341 pokusil své dluhy vůči Rožmberkovi specifikovat a vyčíslit, neboť se už vymykalý kontrole královské komory.²⁷

Neobyčejně vlivnou pozici ve šlechtické obci si vydobyl pan Oldřich Pluh, uvádějící od počátku třicátých let predikát z Rabštejna. Nejprve byl hejtmanem na Jindřichově Hradci, později pak přešel do královských služeb. Zde v letech 1319–1343 působil jako podkomoří, 1325–1338 zastával úřad zemského sudího a roku 1323 je poprvé a naposledy uveden jako hofmistr. Koncentrace moci v Pluhových rukou (od prosince 1331 jako zemský správce v Čechách) jistě popouzela příslušníky starobylých rodů, kteří se rozhodli prosadit návrat dědice českého trůnu. Za Karlovy vlády vliv Oldřichova rodu rychle upadl.²⁸

Těma z Koldic (1303–1340) byl příslušníkem rodu z oblasti Míšeňska a jeho cesta mezi české panstvo byla složitější. Svě mládí trávil u dvora knížete Boleslava Lehnicko-Břežského. Díky Boleslavově pomoci králi Janovi se také Těma setkal s Lucemburkem. Pro upevnění jejich vztahu bylo významné Janovo střetnutí s Jindřichem Javorským o Budyšínsko a Zhořelecko (1319). Zdá se, že se Těma spolu s Otou z Bergova včas přiklonili k českému králi, jemuž poskytli „část svých hradů“ a své služby přes varování Jindřicha Javorského.²⁹ Koldic posléze přijal od krále lénem panství Krupka s cínovými doly. Byl Janovým trvalým společníkem a rádcem a neztratil svůj vliv ani po příchodu mladého Karla do Čech. Naopak, jeho syn Těma II. (1338–1383) se zařadil k nejdůležitějším mužům Karlova dvora.³⁰

Na závěr lze říci, že formování principů dualistické vlády českých zemí bylo v první polovině 14. století ještě v počátcích a hlavně ve stínu Janovy dynastické politiky, které se šlechta většinou podřizovala.³¹ Národnostní antagonismy oné doby byly většinou záminkami, nikoli příčinami konfliktů šlechtických klik. Nelze říci, že by Jan na českou šlechtu po roce 1318 zanevřel. Řada českých pánů, ale i drobných rytířů a vazalů mohla v celé Evropě po jeho boku předvést své vojenské schopnosti, aniž by si v tom nějak překážela s Lucemburčany či Porýňany.³²

Český král a hrabě lucemburský Jan

Lenka Bobková

Názor historiků na Jana Lucemburského a jeho vládu se velmi různí v čase, v úhlu pohledu i v metodologických přístupech k politickým, sociálním, ekonomickým či kulturním dějinám. Rozdílná hodnocení Janovy osoby a činů nalezneme již v historiografické produkci 14. století. Kronikáři ve Francii velebili královi rytířskost, štedrost a velkorysost, v Itálii mu vyčítali přílišnou lačnost po penězích, v zemích Svaté říše římské ho posuzovali podle zájmů svých zadavatelů. Nestranný vůči Janovi nebyl ani náš nejpodrobnější zpravodaj Petr Žitavský, který ve své Zbraslavské kronice zpočátku mladého panovníka velebil jako nositele míru, ale po deseti letech vlády ho již kritizoval jako vládce, který se chová lehkovážně, často pobývá mimo království, rozchvacuje královský majetek a zanedbává tak přemyslovské dědictví, získané s rukou princezny Elišky. V novodobé české historiografii stojí Jan většinou ve stínu svého syna, s nímž bývá v podstatě ahistoricky konfrontován. Důraz na Janův nečeský původ a na jeho hlubší vztah k rodnému hrabství asi nejvýrazněji zazněl v monografii Josefa Šusty, příznačně nazvané *Král cizinec* a vydané v napjaté atmosféře roku 1939. Postupně se však pohled na Jana Lucemburského mění i v české literatuře,¹ podobně jako tomu je v zahraniční, zvláště v lucemburské historiografii.² Jakým tedy byl Jan Lucemburský panovníkem, manželem a otcem ve světle současného stavu bádání?

Andělský mladík na českém trůně

Jan Lucemburský byl prvorozeným a zároveň i jediným synem lucemburského hraběte Jindřicha VII. (1275–1313) a Markéty Brabantské (1276–1311). Jejich sňatek (1292) zprostředkovala francouzská královna vdova a měl zavřít lucembursko-brabantský smír po bitvě u Worringen (1288), v níž bojovali otcové snoubenců o Limburško. Jindřich VI. Lucemburský byl poražen

V lucemburské panovnické galerii vnitřního triforia katedrály sv. Víta pochopitelně nechybí ani busty rodičů jejího iniciátora Karla IV. Král Jan je zobrazen jako přitažlivý muž středního věku s dlouhými vlnitými vlasy a upraveným plnovousem. Jde o zřejmě značně idealizovaný portrét spíše reprezentativního charakteru.

a spolu se svými bratry ztratil ve válečné vřavě i život. Zanechal po sobě tři syny, Jindřicha VII., Walrama (* 1280) a Balduina (* 1285), kteří se každý svým způsobem zasloužili o vzestup lucemburského rodu. Manželství mladého hraběcího páru se naplnilo 10. srpna 1296 narozením syna, pojmenovaného po brabantském dědečkovi Jan. O Janově dětství další podrobnosti neznáme, lze ale předpokládat, že se odvíjelo pokojně v duchu dobové péče o synky z výše postavených rodin, čemuž odpovídaly i Janovy pobyty v Paříži, kde se jeho strýc Balduin připravoval na duchovní kariéru studiem na Sorbonně.

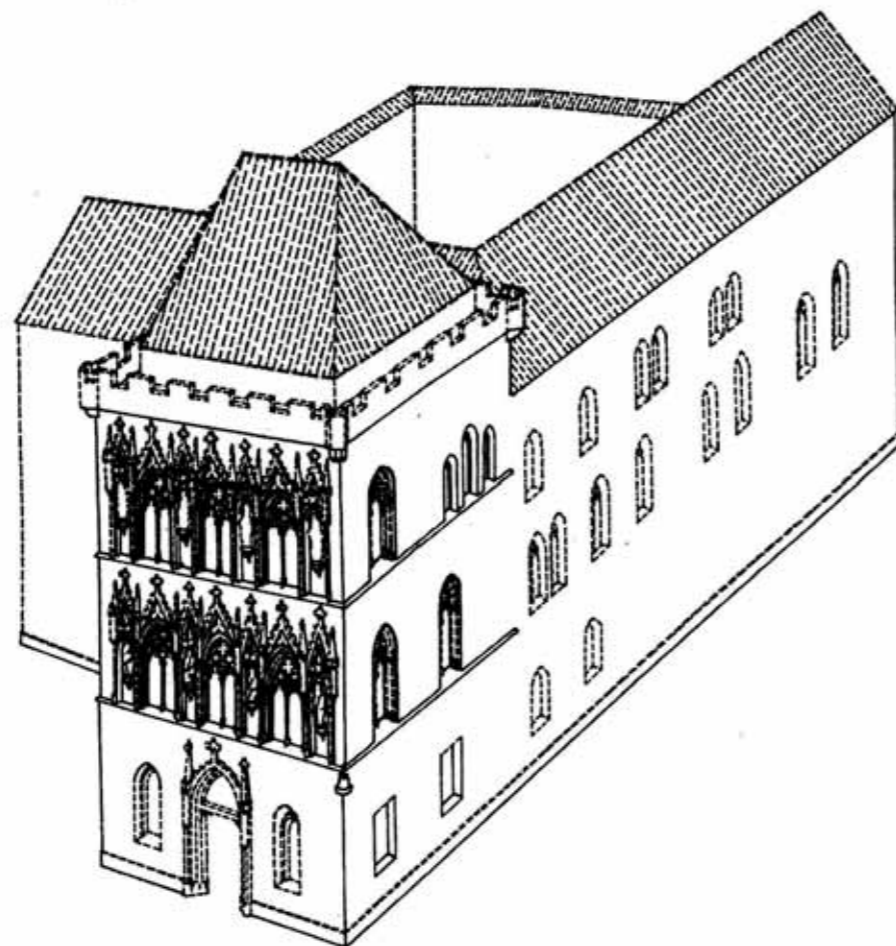
V zorném poli části české šlechty a duchovenstva se mladý lucemburský hrabě ocitl po zvolení Jindřicha VII. římským králem v roce 1308. Jevil se jim jako vhodný kandidát trůnu proti králi Jindřichovi Korutanskému, s jehož vládou byli nespokojeni. Důležitou součástí plánu převratu tvořil požadavek Janova sňatku s dcerou někdejšího českého krále Václava II. Eliškou Přemyslovnou (*1292). Z hlediska požadavku zachování kontinuity dynastie alespoň v ženské linii, v Čechách velmi citlivého, by se tak Jan ocitl ve stejné pozici jako korutanský vévoda a měl by tudíž i větší naději na obecné uznání. Po delším jednání Jindřich VII. na požadavky české opozice přistoupil, udělil svému synovi České království v léno a souhlasil s jeho sňatkem s Eliškou. Oba obřady se odehrály ve Špýru ve dnech 31. srpna a 1. září 1310.

Prožití slavnosti představovaly ale pouhý první krok k získání skutečné vlády v Českém království, kterou si Jan musel vydobýt na dosud vládnoucím Jindřichu Korutanském. V nelehké situaci se nemohl spoléhat na bezprostřední pomoc otce či strýců, protože se všichni vydávali na cestu do Říma. Jindřich VII. ještě před rozloučením jmenoval Jana říšským vikářem a jako oporu mu se souhlasem české strany určil dva osvědčené diplomaty – mo-

hučského arcibiskupa Petra z Aspeltu a zkušeného Bertholda z Henebergu.³ Spolu s těmito rádci a v doprovodu dalších říšských pánů a také početných vojenských oddílů se Jan spolu s Eliškou vydali do Čech. I když se k výpravě připojil oddíl dosud neutrálního pražského biskupa Jana IV. z Dražic, neměli zdaleka vyhráno. Své brány jim neotevřely Kutná Hora ani Kolín a naprázdno vyšel i útok na Prahu 28. listopadu. Nevlídné počasí, stoupající chlad a sněhové přeháňky zvyšovaly nervozitu pánů Janova doprovodu i jejich vojenských oddílů.

Teprve v kritické chvíli, kdy se již uvažovalo o přerušení tažení, se Janovi podařilo proniknout do Prahy. Podle líčení Petra Žitavského se tak stalo především díky pomoci Eliščina kaplana Berengara, který oblehatele zpravil o prolucemburském smýšlení města a o možnostech jeho dobytí. Znamení k němu dal zvon kostela Panny Marie před Týnem, na jehož třetí úder se připravené vojsko obořilo na branku poblíž kláštera sv. Františka a za pomoci obyvatel města ji prorazilo. Potom se již pražskými ulicemi rozeznělo volání vjíždějícího krále a jeho průvodců „mír, mír!“ Dojatý Petr Žitavský tehdy o mladičkém a nepochybně štěstím zářícím Lucemburkovi napsal, že „zasluhuje srovnání spíše s andělem nežli s člověkem“.

Jan vstupoval do cizí země jako čtrnáctiletý mladík, neznalý z počátku ani jazyka, ani místních poměrů a zvyklostí, obklopený rádci, z nichž většina

Honosný dům U Kamenného zvonu na náměstí Starého Města pražského patrně hostil novomanžele Jana a Elišku po jejich vstupu do Prahy 3. prosince 1310. Dům pocházel z doby posledních Přemyslovců a mimořádná figurální výzdoba jeho průčelní fasády byla vytvořena někdy mezi lety 1311–1315. Zda v torzálně zachovaných sochách trůnicího krále a královny můžeme spatřovat lucembursko-přemyslovský královský pár, zůstává jen hypotézou, byť logickou.

nepocházela z Čech. Oporu mu jistě poskytovala manželka, která ale sama mnoho zkušeností s chodem dvora neměla. Za vlády Václava II. byla příliš mladá a v rychlých zvratech po jeho smrti se dostala na okraj dvorské společnosti. Nechyběla jí však ctižádost ani odvaha, když byla ochotna postavit se proti své sestře a jejímu manželovi a stát se nevěstou protikrále. Ve spleti mocenských intrik ale přílišná hrdost a absolutní postoje Elišce příliš nepomohly a královna časem svůj vliv na manžela zcela ztratila. Hlavní panovníkův rádce Petr z Aspeltu sice měl zkušenosti z dob svého působení na dvoře Václava II., ale aktuální rozložení sil v království neznal, neboť Čechy opustil již v roce 1304 a za šest let jeho nepřítomnosti se mnoho změnilo.⁴

Především se zvýšilo sebevědomí české šlechty, která si své krále vybírala, a následně se je snažila ovlivňovat ve svůj prospěch. Tak minila jednat i s Janem. Udržet se v panovníkově blízkosti bylo o něco snazší pro ty české pány, kteří krále doprovázeli na cestě ze Špýru, ale i oni brzy nelibě nesli, že u dvora mají konkurenci v „cizozemcích“, z nichž mnozí místo aby České království opustili, obsadili důležité úřady a čerpali z nich důchody. Důvodem k nevráživosti vůči cizincům nebyl primárně odlišný jazyk, byť jistě svou roli hrál také, ale otázka zemské příslušnosti, což dobře vystihl Petr Žitavský konstatováním, že „mívají národy všechny ve svém zvyku, že nemohou dobře snášet vedle sebe, kdož z cizí země k nim přijdou, aby pak bohatlí příliš a měli nad nimi vládu“. Jasně pročešské stanovisko domácí nobility hájil i tak řečený Dalimil, když krále nabádal, aby „miloval zemany a v své radě jměl české pány“.⁵ Co se jazyka týče, Jan se časem naučil česky hovořit patrně stejně plynule jako oběma jazyky Lucemburska, bolestivěji se ale vyrovnával se společensko-politickými poměry v zemi.

Bez nesnází proběhlo v roce 1310 odstranění Jindřicha Korutanského, který spolu s Annou v rychlosti opustil Pražský hrad a neslavně se vrátil do Korutan. Nový panovnícký pár ale i pak zůstal ve městě, v jehož luxusních domech se zabydlel bezprostředně po vstupu do Prahy. Zde byly také příhodnější podmínky pro ubytování králova početného doprovodu. Ne vždy však k radosti a prospěchu pražských měšťanů, kteří nesli podstatnou část nákladů, jež přinášel provoz dvora.⁶ Král si patrně s financemi zatím příliš starostí nedělal, možná i v zajetí představ o úžasném bohatství kutnohorských dolů a mincovny, což mu asi jeho rádci nevymlouvali. Rychle bylo naopak třeba řešit požadavky reprezentantů království ohledně garance jejich podílu na vládě v zemi. Určité podmínky přijetí nového krále z české strany zazněly pravděpodobně již v průběhu jednání s Jindřichem VII. ve Frankfurtu nad Mohanem nebo ve Špýru a během prosince 1310 byly v Praze dopracovány v součinnosti s pražským biskupem Janem z Dražic, který ve sporu o trůn dlouho zachovával neutralitu.⁷ Konečnou verzi dohod mezi králem a šlechtou, takzvané inaugurační diplomy, lze považovat za výsledek kompromisu mezi králem – či jeho rádci – a českou reprezentací. Přijaté znění této vůbec první volební kapitulace v dějinách Českého království bylo zlistiněno ve dvou dokumentech – zvlášť pro Čechy a zvlášť pro Moravu. „Český“ exemplář se nedochoval, vycházíme tudíž pouze ze znění listiny pro Moravu, datované 18. června 1311.

Inaugurační diplomy stanovily určité meze volnosti panovníkova roz-

Aversní strana majestátní voskové pečeti krále Jana z roku 1312 je zhotovena v duchu tradice pečeti posledních Přemyslovců. Představuje panovníka sedícího na trůně, podle něž je umístěn český lev a moravská orlice. Opis zní: IOHANES : DEI : GRATIA : BOHEMIE : ET : POLONIE : REX : AC : LVCEMBURGEN[SIS] : COMES. Na reversní straně je umístěn rytíř v plné zbroji jedoucí heraldicky vpravo na koni.

hodování ve prospěch formující se stavovské obce, reprezentované především šlechtou. Kromě slibu zachování všech dosavadních práv a zvyklostí se v nich král zavazoval nevypisovat obecné berně bez souhlasu sněmu a zemskou hotovost svolávat pouze k obraně království. Vzhledem ke složení králova dvora byl pro Jana citlivý slib ohledně obsazování úřadů spojených s důchodem, které mají napříště dostat pouze osoby usedlé v Čechách či na Moravě. V dané chvíli s ohledem na Janovu funkci říšského vikáře šlechta těžko mohla vyžadovat odchod všech cizinců z králova okolí, ale zanedlouho se právě tento požadavek stal ústředním mottem konfliktu mezi králem a českou nobilitou.

Volební kapitulace byla zřejmě dokončena před otevřením vánočního sněmu, na němž přítomní šlechtici složili králi slib věrnosti. Náš jediný zpravodaj o průběhu sněmu Petr Žitavský sice o žádných podmínkách předložených panovníkovi nemluví, ale s největší pravděpodobností jejich přijetí a hold šlechty králi byly navzájem svázány, čemuž odpovídá i jednání o provedení korunovace. Šlechta s ní velmi spáchala a prosadila si ji i vzdor upozornění Petra z Aspeltu na časovou tíseň, která brání přicestovat vzdálenějším hostům i Jindřichovi VII., plně zaměstnanému v Itálii. Česká šlechta však po zkušenostech z předešlých let chtěla mít krále rádně pomazaného co nejdříve a možná ani o Jindřichovu přítomnost nestála z obavy, aby nevznikl dojem, že provedení české korunovace je podmíněno souhlasem říšského krále.

Korunovační obřad provedl z titulu své funkce mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu v neděli 7. února 1311 v bazilice sv. Víta. Slavnosti se zúčastnili vyslanci z Říše, přičemž „všichni úředníci království rádně vykonávali své úřady. Ten držel žezlo, ten korunu, ten jablko, ten to, onen ono, každý podle stavu a stupně svého“. Město Praha darovalo panovníckému páru klenoty v ceně 120 kop grošů. Nezbytná hostina byla uspořádána v refektáři minoritského kláštera sv. Jakuba na Starém Městě pražském.

V následujících měsících se král postaral o zajištění severozápadní hranice Čech, když se mu díky vikářskému úřadu celkem hladce podařilo uzavřít smlouvu s Fridrichem Míšeňským o navrácení zastavených Loun, a zahájil jednání s Habsburky ohledně uvolnění jejich zástav na Moravě, což mu také usnadnil post zástupce říšského krále.⁸ V květnu se pak Jan vypravil na Moravu osobně. Doprovázela ho manželka a jeho rádci z Říše, o účasti české šlechty prameny mlčí. Nejprve se král zastavil v Olomouci, kde se švagrem Boleslavem III. Lehnickým projednal podmínky navrácení Opavska, které kníže opanoval jako náhradu za nesplacené věno své manželky Markéty Přemyslovny. Převzetí svrchovanosti nad Moravou Jan Lucemburský završil v Brně vydáním již vzpomínaného inauguračního diplomu. Po návratu do Čech se podle slov zbraslavského kronikáře Jan choval jako ideální panovník, neboť „prošel veškerou zemí, navštívil jednotlivá města a srovnal se zemí tvrze, odkud se dály loupeže“, aby tak zjednal mír ve svěřené zemi.⁹ Klid však nepanoval ve špičkách české nobility, jejíž zápas o výhody, plynoucí z přítomnosti poblíž krále, signalizoval blížící se konflikt.

Urychlily ho zprávy o těžkostech Jindřicha VII. v Itálii a jeho volání o pomoc. Král Jan se chtěl vypravit za otcem spolu s Eliškou, ale té se 8. července 1313 narodila první dcera, pojmenovaná Markéta, a proto se jejich odjezd

z Prahy poněkud opozdil. Do Itálie již nedorazili. Poblíž Ulmu výpravu zastihla zpráva o císařově smrti († 2. srpna 1313). Jan, naplněn smutkem i obavami, se nevrátil do Čech, ale téměř rok pobýval v Lucembursku a v Porýní, kam ho poutala především otázka obsazení říšského trůnu, na nějž by rád dosedl. Vzkročil tak přímo do středu evropské politiky, aby ji již nikdy neopustil.

Vladařská a osobní krize

Sen o říšské koruně ale záhy skončil. Janova kandidatura se ukázala jako neprůchodná, mimo jiné i pro jeho přílišné mládí. Jako kurfiřt nakonec podpořil 20. října 1314 Ludvíka Wittelsbašského zvaného Bavor, zatímco jeho o den dříve zvolený protivník Fridrich Habsburský zvaný Sličný dostal hlas od Jindřicha Korutanského, jenž se nadále považoval za českého krále. Ludvík si Lucemburkův hlas zajistil celou řadou slibů, jež zřetelně odrážely současné zájmy českého krále i hraběte lucemburského. Zavázal se Janovi nejen zachovávat všechna práva Českého království, ale pomoci mu také k dosažení dědictví po Václavu II. v Polsku i k vymanění habsburských zástav na jižní Moravě a podobně. Za vynaloženou námahu mu byl ochoten postoupit rozsáhlé zástavy na Rýně v okolí Bacharachum, tedy v blízkosti Lucemburska (měl se o ně dělit se strýcem Balduinem), a zastavit mu též Chebsko, o něž několikrát usilovali již Přemyslovci.¹⁰

Když se Jan po poměrně dlouhé době vrátil v únoru 1315 do Prahy, záhy pocítil, do jaké míry ztrátou otce i nadějí na říšský trůn poklesla jeho autorita v Českém království. Věčně nespokojená šlechta chtěla získat do svých rukou všechny úřady a výhodné posty, zároveň však o ně bojovala mezi sebou. Rozhodující pozici se snažil na sebe strhnout Jindřich st. z Lipé z rozvětveného rodu Ronovců, jehož nejvážnějším konkurentem se stal Vilém Zajíc z Valdeka. Svoji roli sehrála i královna Eliška, stranící Vilémovi z Valdeka, na něhož spoléhala. Zcela nesmiřitelně se stavěla vůči pánovi z Lipé, na němž jí mimo jiné vadil mimomanželský poměr k nenáviděné královně vdově Elišce Rejčce. Nevraživost obou žen byla vzájemná a pramenila patrně již z doby, kdy patnáctiletá Rejčka přišla na pražský dvůr jako druhá manželka Václava II. a stala se tudíž macechou jedenáctileté Elišky. Nadále se mohla zvyšovat mimo jiné i proto, že Rejčka byla dobře zaopatřená vdovskými důchody, zatímco královně zbyl k užívání v podstatě jen Mělník.

Velká vládní kolize nastala v roce 1315, kdy z Čech odešel jako jeden z posledních „cizích“ rádců Berthold z Hennebergu (1315) a Petr z Aspeltu pobýval v Říši. Další vypukla nedlouho po narození Janem toužebně očekávaného syna. Chlapce přivedla Eliška na svět 14. května 1316 jako své třetí dítě. Při křtu, který vykonal Petr z Aspeltu 30. května, dostal chlapec jméno zemského patrona Václav. Jan se ale ani tentokrát v Čechách příliš nezdržel. Již v polovině srpna odevzdal správu království mohučskému arcibiskupovi a odjel na pomoc Ludvíku Bavorovi. S návratem nespěchal ani po skončení nerozhodné válečné akce u Esslingen (19. září 1316).

V Praze se zatím schylovalo k další bouři. Královna Eliška se nedokázala vyrovnat s vzestupem Jindřicha z Lipé a upnula na Viléma Zajíce z Valdeka,

Král Jan během své vlády vystřídal několik sekretních pečeti. Její třetí typ má portrétní charakter, obdobně jako sekrety jeho předchůdců Rudolfa I. a Jindřicha Korutanského, a panovník ho používal v letech 1314–1315. Později na jeho sekretních pečetích převládla erbovní symbolika.

Eliška sice neměla mnoho příležitostí k vlastní reprezentaci, nicméně disponovala velmi krásnou, umělecky hodnotnou majestátní pečetí, jež zdobí i její darovací listinu kolegiální kapitule na Vyšehradě. Vydána byla 13. září 1330, jen krátce před královninou smrtí.

Z dědictví posledních Přemyslovců mohl Jana Lucemburský čerpat nejen ve svých politických plánech, ale také dále rozvíjet jejich kulturní odkaz. Jedním z důkazů obou těchto vlivů je i relikvářová busta sv. Jana Křtitele, vytvořená v některé z pražských zlatnických dílen v devadesátých letech 13. století pro hornolužický klášter St. Marienstern, v jehož chrámovém pokladu se nachází dosud.

kteřý se stal jejím osobním strážcem. Dokonce mu svědila do ochrany i malického prince a souhlasila s jeho odvezením (září 1316) na pevný Křivoklát, kde nemluvně setrvalo do jara následujícího roku. I když nebylo zcela neobvyklé vzdálit malé děti od panovnického dvora, mohlo královnino opatření poskytnout ronovskému táboru záminku k šíření zpráv o jejích intrikách proti králi. Eliščin čin zároveň svědčí i o rozporech s Petrem z Aspeltu, vůči němuž měla připomínky i část šlechty.¹¹ Rozladěný arcibiskup nakonec na jaře 1317 z Čech definitivně odešel,¹² možná i proto, že nechtěl jako mohučský metropolita a říšský kurfiřt zůstat připoután k Praze v době, kdy nebyl rozhodnut osud římského trůnu. Do jaké míry si připustil vlastní selhání, je těžké rozhodnout. Nepochybně se však cítil diplomatem a politikem panovníka, nikoliv země, a zájmům krále Jana nepřestal vlastně sloužit ani tehdy, když se objevil na dvoře Ludvíka Bavora.¹³

Osamocená královna spory řešit nedokázala, naopak šlechta se sjednotila a někteří z nespokojených pánů dokonce uzavřeli dohodu s Fridrichem Habsburským proti Janovi.¹⁴ Konflikt tak přestával být vnitřní záležitostí království, což Ludvík Bavor pochopil a pomohl Janovi dosáhnout smíru se šlechtou, která si na králi v Domažlicích vynutila dodržování inauguračních diplomů. Jan poučen spory si v intencích svých západoevropských zkušeností začal vytvářet vlastní okruh dvořanů, nejednou vůči němu vázaných lenním slibem (například páni z Koldic, z Bergova, ze Šumberka), a soustředil se na získání nových zemí, nad nimiž by mohl uplatnit svou moc bez ohledu na přání české šlechty. Tento trend signalizovalo udělení opavského vévodství v léno Mikuláši II. z pobočné větve Přemyslovců (3. července 1318), který se pak stal královým exponentem.

Petr Žitavský tvrdí, že se král Jan po domažlických úmluvách ocitl zcela pod vlivem některých českých pánů, kteří ho podporovali v lehkovážných zábavách, turnajích a hostinách.¹⁵ Nezastavili se ani před útokem na královnu, již u krále osočili ze snahy nastolit vládu nejstaršího syna. Nakolik šlo o pomluvy, nebo byl-li na podezření stín pravdy, nejsme schopni zjistit, v každém případě se ale kronikář stranící Elišce snažil proměnou králova chování zdůvodnit jeho velmi tvrdý zásah proti manželce po aféře z počátku roku 1319. Eliška tehdy i s dětmi utekla ode dvora na Loket a král proti ní vytáhl s vojskem. Přestože královna nekladla odpor, krajně rozčilený Jan ji i s dětmi vykázal na Mělník a tříletého syna Václava – budoucího Karla IV. – nechal po několika dnech odvézt na Křivoklát.¹⁶ Eliška se pokusila ještě vzdorovat, když se spolu s Vilémem Zajícem z Valdeka v létě 1319 spojila se staroměstským patriciátem, který se postavil proti králi kvůli přílišnému finančnímu zatížení. Jejich spor záhy skončil smírem, vymstil se však pánu z Valdeka, který musel odejít z politické scény, i Elišce, již nezbylo než se vrátit na Mělník.¹⁷ Jan jistě neměl důvod k smíření s podivně se chovající manželkou. Žil si vlastním životem, o čemž svědčí i Janovy nemanželské děti. Známým se z nich stal Mikuláš (* 1322), pozdější aquilejský patriarcha.

Rozvaděný královský pár se znovu na čas sblížil po úrazu, který Jan utrpěl v únoru 1321 při turnaji na náměstí Starého Města pražského. Následujícího roku královna porodila syna, pokřtěného jmény oblíbenými v lucemburském rodě – Jan Jindřich (*12. února 1322). Již v létě 1322 se manželé dostali opět

do konfliktu, k němuž přispěly nejen dvorské intriky, ale i rozpory pramenící z rozdílnosti jejich povah. Král se zřejmě nikterak neohlížel na přání či názory své ženy, již se patrně dotkly Janovy velkorysé sňatkové plány týkající se jak královy sestry Marie (1304–1324), která žila v Praze, tak obou ještě malých dcer Markéty (* 1313) a Jitky (* 1315). Znamenalo to, že z královnina okolí odešla nejen jí milá švagrová, ale na cestu ke dvorům svých budoucích partnerů se chystaly i obě dětské nevěsty. Eliška patrně nesouhlasila s manželovým postupem a vzniklou rozepří řešila po svém. Doprovodila dceru

Pořádání turnajů mělo ve středověku politicko-reprezentativní funkci a zápas rytířů sledovaný vybranou společností se také nejednou dočkal pozornosti ilustrátorů. Patří k nim i klání (hastiludium), upořádané za pobytu Jindřicha VII. v srpnu 1313 v Pise a zachycené na stránkách obrazové kroniky jeho římské jízdy (Codex Balduii Trevirensis). Předveden je zde takzvaný tjust, při němž proti sobě bojují dva rytíři kopími zakončenými korunkou, nikoliv tedy nebezpečným hrotem.

Rytířskou kulturu panovnických dvorů přibližují vzácně zachované nástěnné malby v jednom z loveckých hrádků slezského vévody Jindřicha Javorského, současníka a švagra krále Jana. V druhém poschodí této obytné věže obtékané vodním příkopem můžeme spatřit scény z eposu o Lancelotovi z Jezera, který je součástí rozsáhlého a velmi oblíbeného artušovského cyklu. Je možné, že hrad navštívil i král Jan, který sám marně snil o vytvoření společnosti Kulatého stolu v duchu rytířského společenství bájného krále Artuše.

Markétu za snoubencem Jindřichem (XIV.) Dolnobavorským (1305–1339) do Landshutu, kde zůstala.

Jednání královny Jana zřejmě velmi pobouřilo a snad právě proto se obořil na levobočka krále Václava II. Jana Volka. Osočil ho ze špatné rady, vystavil ponížení a internaci, z níž se vyšehradský probošt spasil útekem do Bavor. Petr Žitavský příhodu líčí dosti mlhavě a časově neurčitě, jakoby zakrýval skutečnou příčinu konfliktu, snad právě z ohledu na Elišku. Pobyt těhotné královny v Dolním Bavorsku musel vévodskou rodinu dostat do značně choulostivé situace, nicméně pohostinství královně poskytla, aniž by si nějak rozhněvala Jana Lucemburského, který se omezil jen na striktní zákaz posílat za manželkou jakékoliv prostředky. Eliška se pak 27. března 1323 v Koubě (Chamu) narodila dvojčata Anna a Eliška († 1324). Po návratu do Čech se královna ke dvoru již nevrátila. Když v září 1330 zemřela, král Jan pobýval v Tridentu, kde za ni nechal sloužit zádušní mši. Možná vzpomínal na šťastnější dny soužití se ženou, s níž nedokázal žít v partnerském vztahu.

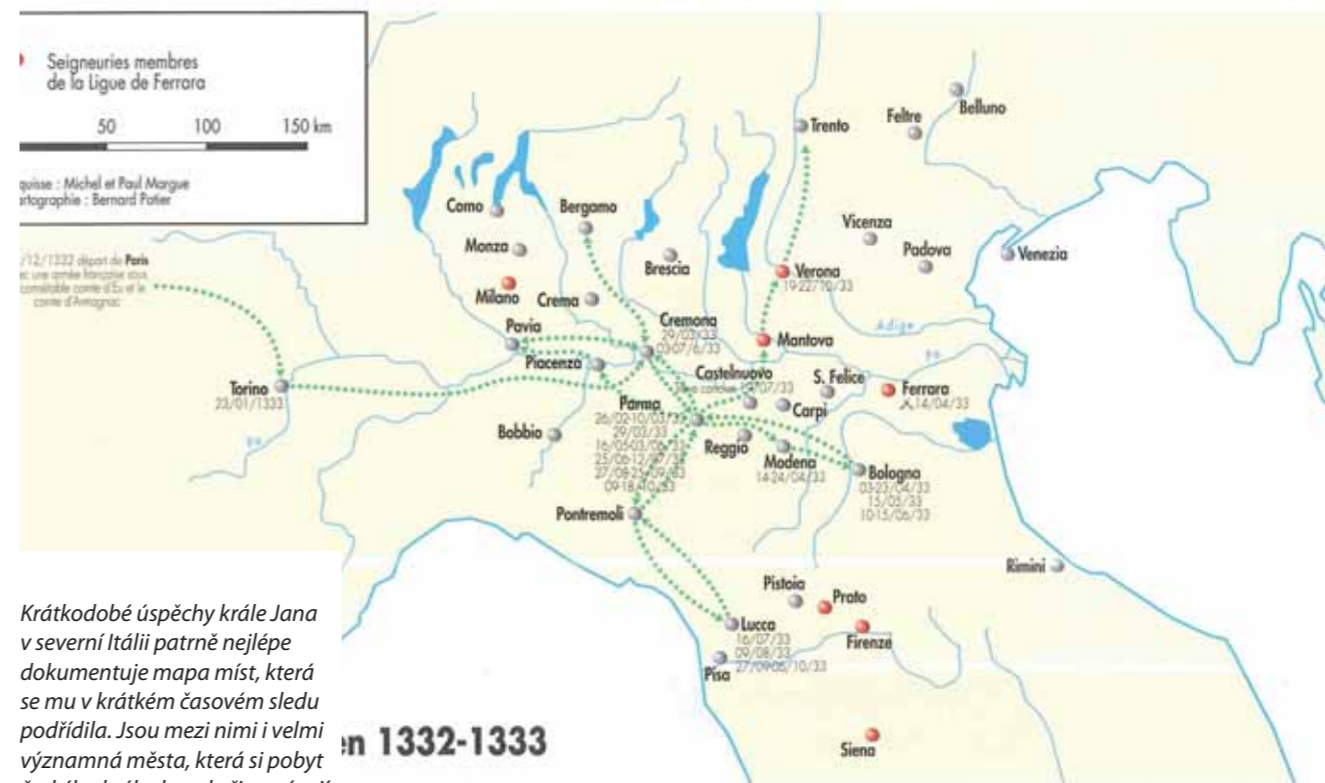
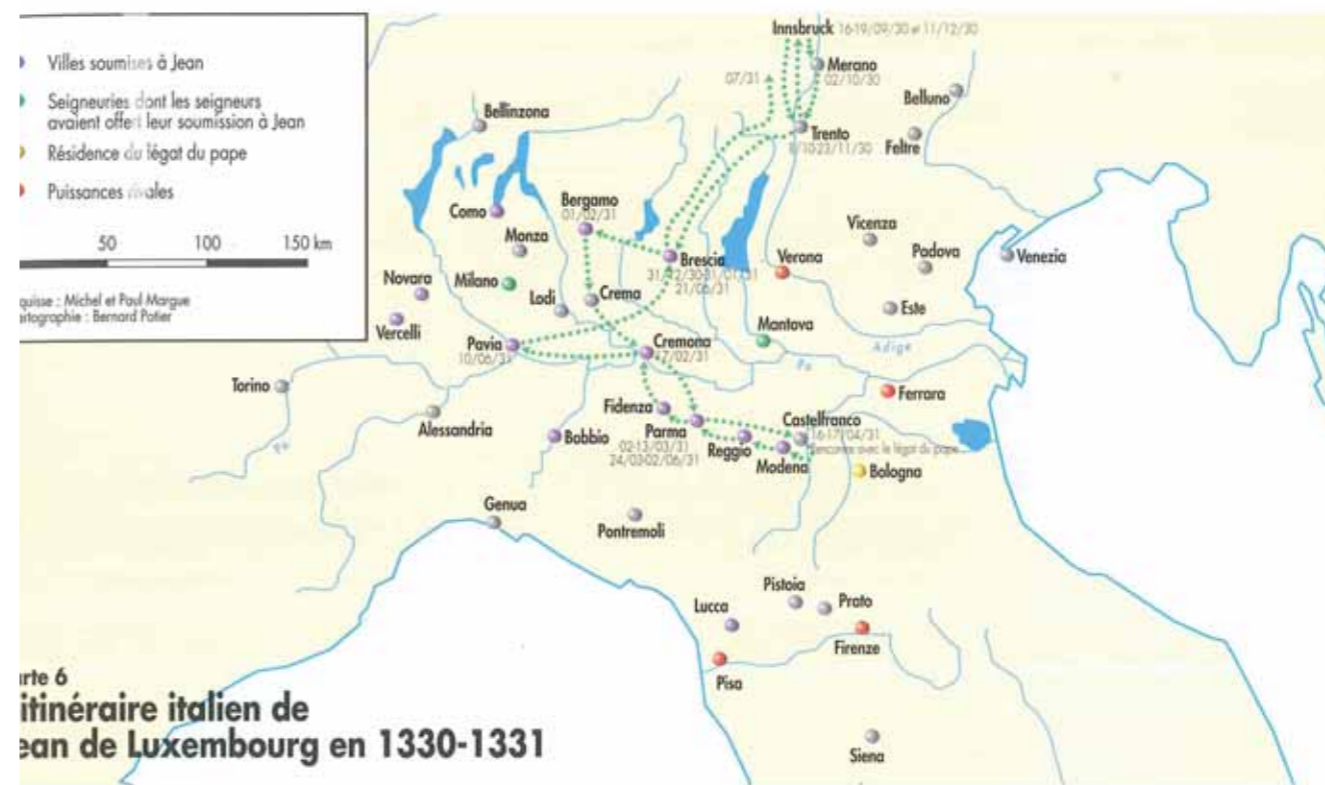
Ve jménu rodu, Českého království a hrabství lucemburského

Jan Lucemburský v průběhu prvního desetiletí své vlády dozrál v panovníka s vlastní představou o naplnění královské moci a její reprezentace. České království, v němž narážel na mocichtivou šlechtu, kárající duchovní a na vyčítavé pohledy vlastní ženy, se mu stalo příliš těsné. Svě uplatnění hledal v rozšíření panství českého krále i hraběte lucemburského, v dynastické politice a v aktivní účasti na dění v Evropě. Moc Lucemburků opřel o dvě centra, z nichž jedno leželo na východním, druhé na západním okraji Říše. Právě toto rozvržení sil Jan chápal jako rozhodující pro další vzestup Lucemburků a opětné získání římské koruny.

Pro Janovu evropskou politiku byl určující vztah k Říši, respektive k jejímu panovníkovi Ludvíkovi Bavorovi, jemuž pomáhal v boji o římský trůn. Soulad prvních let netrval dlouho. Ludvík nerad viděl přílišnou samostatnost českého krále i jeho teritoriální ambice. Na druhé straně ho však znovu a znovu potřeboval jako diplomata v jednání s papežem, který Ludvíka nikdy neuznal. Ve stycích s kurií Janovi napomáhaly dobré styky s Francií, která ale nebyla nakloněna Bavorovi. Ten se pak logicky přikláněl k Anglii v jejich dynasticko-územních sporech s Francií, vedoucích k dlouhotrvajícím střetům známým jako Stoletá válka. V tomto konfliktu byl král Jan až do své smrti věrným stoupencem jak posledního Kapetovce Karla IV. Sličného (1322–1328), tak jeho nástupce Filipa VI. z Valois (1328–1350). Na francouzském dvoře byl Jan také častým a vítaným hostem, v Paříži měl dokonce k dispozici vlastní palác, který dostal v roce 1327 od krále darem a který byl ještě na konci 15. století označován jako *l'hôtel de Bohême*.¹⁸ Filip VI. Janovi také v roce 1338 udělil titul místodržícího v Languedocku. Na francouzský dvůr směřovaly i nejspolejší Janovy dynastické plány. Sestru Marii (1304–1324) se mu podařilo roku 1322 provdat za Karla IV. Sličného, k jehož dvoru vzápětí poslal svého

Na začátek kapitoly „Ve jménu rodu“ Jeden z typů jezdeckých pečeti Jana Lucemburského s rytím na koni, jedoucím heraldicky vlevo. Tato jednostranná pečeť vychází ze vzoru pečeti francouzských panovníků a lucemburských hrabat. Jan ji začal v podstatě důsledně užívat od roku 1323, čímž snad chtěl dát najevo svůj odklon od závislosti na českých tradicích, umocněný rozchodem s královnou Eliškou.

Krátkodobé úspěchy krále Jana v severní Itálii patrně nejlépe dokumentuje mapa míst, která se mu v krátkém časovém sledu podařila. Jsou mezi nimi i velmi významná města, která si pobyt českého krále dosud připomínají na svých hradech (Brescia, Bergamo).

nejstaršího syna Václava. Ten pak v Paříži přijal za své jméno Karel a stal se dětským manželem Markéty-Blanky z Valois (1316–1348), sestry pozdějšího krále Filipa VI. z Valois. Za následníka francouzského trůnu se o něco později provdala i Janova dcera Jitka (1315–1349) a na pařížském dvoře si Jan Lucemburský našel také svou druhou ženu Beatrici Bourbonskou.

Dalšími sňatkovými aliancemi Jan Lucemburský směřoval do střední Evropy, na dvory nejbližších sousedů Českého království. Mladší sestru Beatrici (1305–1319) jako třináctiletou provdal za o mnoho let staršího uherského krále Karla Roberta (zemřela při předčasném porodu). Již zmíněná dcera Markéta měla svým sňatkem garantovat přátelské vztahy k dolnobavorským Wittelsbachům. Obdobné posláním v sobě zahrnoval léta připravovaný sňatek Janovy nejmladší dcery Anny (1323–1338) s Otou Habsburským (uzavřen 1335). Velmi mnoho si Jan sliboval od manželství svého mladšího syna Jana Jindřicha (*1322), který měl lucemburskému rodu zajistit dědictví po Jindřichu Korutanském, jemuž chyběl syn. Jan se nikterak nerozpakoval zahájit jednání se svým někdejší sokem, který se nepřestal titulovat jako český král, a nezarazil se ani před nerovným věkem budoucího páru. Vidina Korutan a Tyrol byla příliš lákavá a vlastní obdobná zkušenost asi nijak traumatizující. V roce 1330 byl sňatek mezi Markétou Korutanskou zvanou Maultasch (*1318) a Janem Jindřichem (*1322) uzavřen. Po smrti vévody Jindřicha (1335) se ale rozpoutal zápas o ovládnutí osiřelých zemí, z nichž Korutany opanovali Habsburkové a po Tyrolích sahali Wittelsbachové. Lucemburkové nakonec boj o Tyroly prohráli a rozpadlo se i manželství Jana Jindřicha, v roce 1330 ale ještě vše vyhlíželo nadějně.

Janovo úsilí o získání Korutan a Tyrol patří do obrazu Lucemburkovy teritoriálně-dynastické politiky dvacátých let, kdy využíval nepevného postavení Ludvíka Bavora v Říši kvůli nedořešenému soupeření o trůn s Fridrichem Habsburským. K rozhodné bitvě mezi nimi došlo u Mühldorfu 28. září 1322. Král Jan v ní zazářil na Ludvíkově straně jako neohrožený válečník, jenž měl rozhodující podíl na Fridrichově porážce.¹⁹ Odměnou se vzápětí dočkal od Ludvíka potvrzení zástavních slibů z roku 1314 a římský král nebránil Janovi ani v držení Budyšínska. Další teritoriální úspěchy z let 1327–1329 (získání většiny slezských knížectví, Zhořelecka, Plavenska) již byly pouze v Lucemburkově režii a plán zmíněného sňatku Jana Jindřicha s korutanskou dědičkou pak stál přímo proti Bavorovým plánům.

Od roku 1320 se Jan také začal intenzivněji věnovat svému rodovému dědictví, to znamená hrabstvím Lucemburk, La Roche a markrabství Arlon. Podařilo se mu zemi vnitřně zkonsolidovat a následně i rozšířit (v letech 1335–1345). Složitě politické a majetkové poměry v prostoru dávné Lotharingie, jejíž součástí bylo také Lucembursko, vedly k opakovaným vojenským střetům, jež zaměstnávaly i krále Jana. O svá práva ve Verdunu musel bojovat s hrabaty z Baru (smír 1323), v rozsáhlejší válku se vyvinul spor s městem Mety (takzvaný Vierherrenkrieg). Letité napětí provázelo vztahy lucemburských hrabat k Brabantsku kvůli Limburku, na nějž nakonec v roce 1334 za odškodné Jan rezignoval. Tím se změnila též orientace Janovy územní politiky, která se nyní zaměřila na expanzi do Horního Lotrinska, Porýní a na střední Moselu, s cílem zajistit lucemburské hranice vůči trevírskému

arcibiskupství.²⁰

Zvláštní místo v Janových expanzivních snahách zaujímá jeho tažení do severní Itálie, započaté na podzim roku 1330. Rozhodl se k němu v návaznosti na styky s Jindřichem XIV. Dolnobavorským a především v souvislosti s lucembursko-korutanskou svatbou (16. září 1330). Po ní král Jan zamířil z Innsbrucku do Tridentu, kde byl v letech 1310–1336 biskupem jeho diplomat Jindřich III. z Met, a pak dále do Lombardie. Vystupoval jako říšský vikář a spojenec Ludvíka Bavora, aniž by vzal v potaz, že císař na plánovanou cestu do Itálie mezitím rezignoval. Jan si získal chvilkovou důvěru mnohých měst, jež v něm viděla nebo spíše chtěla vidět garanta míru v kraji zmítaném neustálými střety mezi jednotlivými státy.²¹ Poslední den roku 1330 vjel do bran Brescie, vzápětí ho přivítalo Bergamo, k němuž se postupně přidala další města – Bobbio, Como, Novara, Pavia, Vercelli, Parma, Cremona, Mantova, Modena, Reggio, dále získal toskánskou Luccu a přiklonila se k němu i papežská Bologna spolu s Piacenzou. Za své sídlo si Jan zvolil Parmu. Tam také, stejně jako v Cremoně, nechal razit stříbrné groše se svou podobiznou a českým lvem na reversu.

Janovo tažení ale vzbudilo nelibost jak u Ludvíka Bavora, tak u francouzského krále Filipa VI. a papeže Jana XXII., neboť i oni měli v Itálii své zájmy. Českému králi nezbylo, než jim spěchat vysvětlit své počínání. Před odjezdem z Itálie povolal počátkem dubna roku 1330 do Parmy syna Karla, aby mu správu své „italské signorie“ svěřil. Sám pak dosáhl od Ludvíka Bavora uznání lucemburské vlády nad devíti italskými městy jako nad říšskými zástavami, Besciu mu císař udělil jako říšské léno a Luccu potvrdil jako dědičnou signorii. Ani jedna strana se však touto dohodou necítila příliš vázána. Jan vzápětí spěchal za francouzským králem, jehož se snažil uklidnit slibem, že je ochoten získané italské državy přijmout od něho v léno, a zároveň se mu podařilo smluvit již zmíněný sňatek dcery Jitky-Bony s francouzským korun-

Centrem své italské signorie Jan Lucemburský učinil Parmu, kam také na jaře roku 1331 povolal svého syna. V Parmě Jan také vedl svůj dvůr, pracovala zde králova kancelář a razily se stříbrné groše s obrazem českého krále na aversu a českým lvem na reversu. Janovy mince se razily též v Cremoně a Luccce

ním princem. Na podzim roku 1332 pak Jan dorazil do Avignonu a po deseti dnech jednání odjížděl s vyjádřením papeže, že obsazená města patřící do sféry kuriálních zájmů od něho přijme v léno a jako náhradu mu odstoupí Luccu! Všechny sliby však neměly na prodloužení Janových šancí v Itálii valný vliv a záhy se staly zcela bezcennými. Mezi zmíněnými cestami si Jan stihl ještě „odskočit“ do Slezska, aby 1. října 1331 vojensky obsadil město Hlohov. Zbraslavskému kronikáři se neobyčejná Janova mobilita jevila až dehonestující, když napsal, že lidé ke svému údivu krále vídají „ne jako by jel na koni, nýbrž spíše jako by lital“, takže ho lze pokládat spíše „za sluhu než za pána“. Zároveň tak ale nepřímou vzdal hold neobyčejné vitalitě a fyzické zdatnosti českého krále.

Přes všechny snahy lucemburská italská signorie spěla ke svému konci a brzy se jevila jen jako pouhé dobrodružství. Zřetelnou stopu však zanechala v kronikách četných italských měst, byť ne vždy pro Jana lichotivou. S pietou však většina z nich zaznamenala královu rytířskou smrt. Pobyt v severní Itálii měl velký význam i pro české účastníky výpravy, a to jak z hlediska politických zkušeností, tak v rovině kulturní.

Se synem po boku

Konec italského tažení lze považovat za předěl v Janově vládě a v jistém smyslu i v životě, do něhož vstupuje v nové úloze králův nejstarší syn Karel, který se usadil v Českém království. Mezi oběma Lucemburky nepanoval vždy soulad. Jejich rozepře pramenily z odlišných představ o naplňování života, běžné mezi otcem a synem, v daném případě ještě umocněným poměrně malým věkovým rozdílem. Janovi nebylo ani čtyřicet, když jeho sedmnáctiletý syn překročil hranice Českého království. Z králova pohledu je pak celkem pochopitelné, že se nechtěl nechat odsunout na vedlejší kolej, což Petr Žitavský vyjádřil lehce ironickou poznámkou, že Jan jmenoval syna markrabětem moravským a nikoliv svým zástupcem z obavy, aby následně nebyl označován jako „starý“ král.

Do vztahů mezi Janem a jeho „přemyslovským“ synem negativně zasáhl králův sňatek s Beatricí Bourbonskou (uzavřen 1334), respektive pokus o její usazení v Praze, s nímž zřejmě souvisel i počátek výstavby nového královského paláce na Hradě. V Praze se Beatricí 5. února 1337 narodil syn pokřtěný jako Václav. Pokud měl být výběr jména vstřícným gestem vůči zemské obci, pak zapůsobil zcela opačně. V Čechách svého „Václava“ přemyslovské krve již měli v Karlovi a nestáli o novou královnu ani jejího syna.

Těžké chvíle prožíval ve stejné době i Jan, který se spolu s Karlem vracel ze své v pořadí již třetí výpravy na Litvu. V době diplomaticky velmi úspěšného pobytu ve Vratislavi se králi prudce zhoršila rodová oční choroba a Jan oslepl na pravé oko. Pochopitelná panovníkova rozmrzelost ještě stoupla po setkání s roztrpčenou manželkou, již neupokojila ani narychlo uspořádaná korunovace (18. května 1337). Petru Žitavskému se tato slavnost zdála málo důstojná především proto, že král při obřadu neměl na hlavě korunu. Těžko říci, jestli kronikář pouze využil příležitosti k opakované kritice Janova špatného

hospodářství, nebo zda skutečně král neměl k dispozici další korunu, či si ji nevzal schválně. Čtrnáct dnů po korunovaci Beatrice odjela navždy z Prahy, kde nechala v péči kojných své nemluvně. Na manželčin odchod reagoval Jan vykázaním snachy Blanky do Brna, zatímco Karel sám odešel za bratrem do Tyrol.²² Ale i tato bouřka se záhy přehnal, stejně jako další osobní kolize, které Jan a Karel vždy dokázali překonat a nevyhrotit je až k úplnému rozchodu. Relativně často se i poté objevovali společně, jako například na výpravách proti pohanské Litvě, na cestách do Avignonu a konec konců spolu vyjeli i na pomoc francouzskému králi v létě roku 1346.

Na vzájemné dohodě zřejmě spočívalo i jejich odlišné chování vůči Ludvíku Bavorovi. Na rozdíl od krále Jana Karel s Ludvíkem nikdy nevešel do oficiálního jednání, zjevně proto, aby zůstal uchráněn od odsouzení za styky s exkomunikovaným císařem. Až demonstrativně dal Karel svůj odlišný postoj najevo v roce 1339, kdy byl král Jan nucen složit Ludvíkovi lenní slib za sebe i své syny. Karel se podle vlastních slov cítil velmi roztrpčen a po rozhovoru s otcem otevřeně odmítl ve Frankfurtu uzavřené úmluvy potvrdit. Králevicovo chování však nezkalilo jeho vztah k otci, jinak by se asi těžko společně vydali do Landshutu podpořit Janovu právě ovdovělou dcerou Markétu. Ludvík totiž proti lucemburským plánům donutil jejího manžela Jindřicha Dolnobavorského k souhlasu se sňatkem vévodova jediného syna, vnuka a jmenovce českého krále, Jana I. Dolnobavorského se svou dcerou Annou. Lucemburkové již na věci nemohli nic změnit, ani zabránit Ludvíkovi, aby po nečekané smrti dvanáctiletého vévody (21. prosince 1340) ovládl zemi. Markétu pak císař donutil vzdát se všech vdovských nároků pod pohružkou, že v opačném případě bude na jejím otci žádat navrácení chebské zástavy. Ztrátou vlivu v Dolním Bavorsku se blížil i konec lucemburské vlády v Tyrolích.

Po vyslechnutí zprávy o zahájení anglo-francouzské války (1339) se Jan téměř okamžitě vydal Filipovi VI. na pomoc, vzápětí následován králevicem. Z Paříže se oba vydali do Montpellier, kde Jan hledal u věhlasných lékařů pomoc proti své zhoršující se oční chorobě. Provedený zákrok ale skončil špatně a král ve svých 44 letech zcela oslepl. Tento hendikep nesl statečně, musel si ale po zbytek života zvyknout na pomoc stálého průvodce, neboť jinak by se mohl těžko na svých četných cestách sám orientovat v neznámém prostředí. Dokladem naznačené praxe je vyprávění kronikáře Jana z Viktringu o schůzce krále Jana s rakouským vévodou Albrechtem na konci listopadu 1340 ve Znojmě. Jednání probíhalo beze svědků, a když skončilo, nebyl ani jeden z rokujících mužů s to přivolat páže, protože chromý Albrecht nemohl bez pomoci dojít ke dveřím a slepému Janovi se je zase nepodařilo najít. O tom, kdo Janovi poskytoval v jeho slepotě doprovod, však prameny mlčí.²³

Špatný zdravotní stav i očekávaná anglo-francouzská válka přiměly krále Jana k úvahám nad budoucností svého dědictví. Nejvíce se zřejmě obával o zachování práv své druhé manželky a jejího syna. Představy o rozdělení a správě dědictví vložil do závěti sepsané 9. září 1340 poblíž Bouvines v očekávání srážky s Angličany. K bitvě tentokrát sice nedošlo, testament však dobře odráží duševní rozpoložení krále rozvažujícího nad osudem svých zemí a synů. Mezi svědky závěti je z českých pánů uveden Zbyněk Zajíc z Valdeka.

Dědicem Čech, Horní Lužice a slezských knížectví Jan určil svého nejstaršího syna, Janu Jindřichovi byla vykázána Morava, nejmladšímu synovi Václavovi lucemburské hrabství, léna k němu náležející ve Francii a cla na Rýně. Až do jeho dospělosti mu měla lucemburská šlechta určit poručníka. Král též syny zavázal povinností splatit dluhy a dokončit všechny jeho fundace.²⁴ Pohřben si přál být v Lucembursku, v cisterciáckém opatství Clairefontaine nedaleko Arlonu. V závěti je jasně patrná Janova snaha respektovat právo starších synů na přemyslovské dědictví a země s ním nově spojené, zatímco rodové hrabství chtěl uchránit pro svého nejmladšího potomka z druhého manželství. Lucemburské državy se tak de facto měly rozdělit na dvě jen volně spojená centra.

Možná právě pod dojmem otcova testamentu začal Karel usilovat o jasnější deklarování svého postavení v zemích, které mu měly později náležet, až si na Janovi vymohl veřejné vyhlášení svého nástupnictví na českém trůně (11. června 1341).²⁵ Počátkem roku 1342 král Jan odevzdal synovi na dva roky správu království a kolem poloviny února zemi opustil. Následující čtyři roky charakterizovalo úsilí o dosazení královice Karla na říšský trůn, jemuž byl nakloněn nový papež Kliment VI. (zvolen 1342). Volání po změně na římském trůně urychlilo vyhnání Jana Jindřicha z Tyrol. Jeho žena Markéta Maultasch ho v konspiraci s bavorskými Wittelsbachy osočila z impotence a vzápětí se provdala za císařova syna. Skandál sice Lucemburky poškodil, zároveň ale dal do pohybu mechanismy, které nakonec vedly ke Karlově volbě římským králem (11. července 1346).

Značnou zásluhu na ní měl i Jan Lucemburský, který dal nejen synovi hlas českého kurfiřta, ale byl i srozuměn s odškodněním Balduina Trevírského, na jehož bedrech spočinula hlavní tíže volební kampaně. Arcibiskup si totiž rizika spojená s tímto úkolem nechal pojistit na zástavách, které byly nako-

Hrdě vyhlížející hrad Tyrol nedaleko Merana, oblíbené sídlo korutanských vévodů, byl svědkem dramatického manželství Markéty zvané Pyskatá a Jana Jindřicha, druhorozeného syna krále Jana. Markéta právě zde dala v roce 1341 jasně najevo, že nechce se svým mužem dále žít, když ho odmítla vpustit do hradních bran. Sama pak pod vlivem a zřejmě i tlakem Ludvíka Bavora spočinula v náručí jeho syna Ludvíka Braniborského. Nicméně příliš štěstí jí dopřáno nebylo. Přežila nejen svého muže, ale i jediného syna Menharta. Zbylé dědictví nakonec odkázala Habsburkům, což nelibě nesli Wittelsbachové, v jejichž tradici se pak Markéta, obdařená zřejmě nápadně výraznými, plnými rty, stala onou ošklivou vévodkyní, proslavenou později románem Liona Feuchtwangera.

nec vázány na lucemburském hrabství, jež se z větší části ocitlo v jeho rukou. Pro stále vitálního krále to muselo být těžké rozhodování, neboť si navíc jistě uvědomoval, že ho syn zastíní nejen v Čechách, ale i na poli evropské diplomacie. Osud tomu chtěl, že král Jan odešel z tohoto světa dříve, než se Karel vlády v říši fakticky ujal.

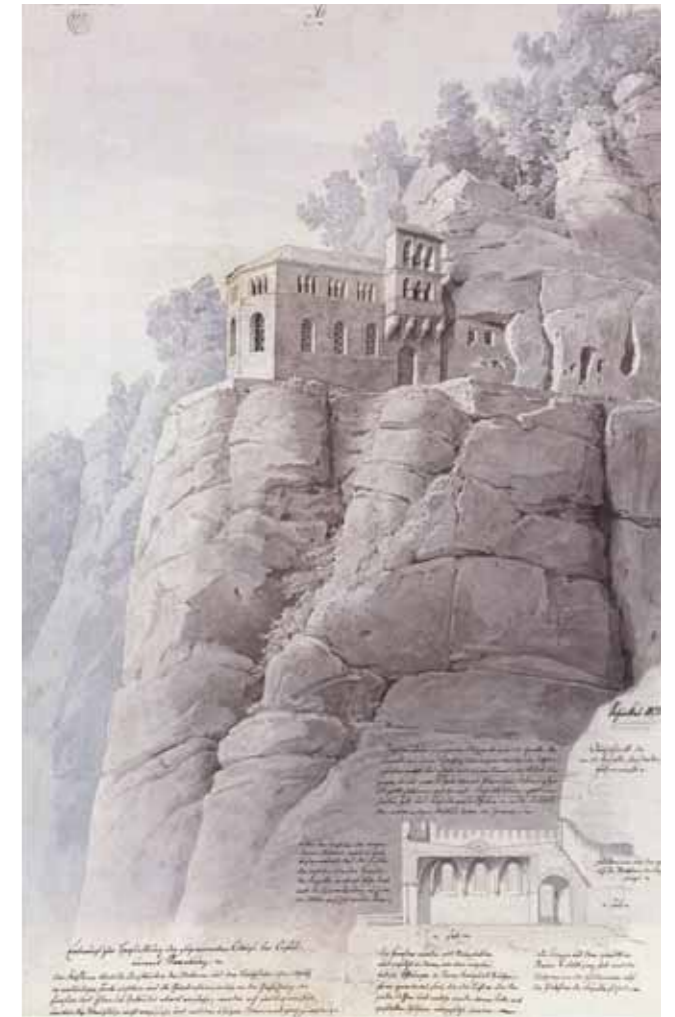
Po Karlově volbě spěchali oba Lucemburkové na pomoc Filipu VI. v boji proti Angličanům. V prohrané bitvě u Kresčaku zůstal na bojišti mezi padlými rytíři i král Jan Český. Jeho hrdinská smrt se stala legendární a zprávu o ní najdeme téměř ve všech dobových kronikách, stejně jako v novodobých dějinách středověku a jeho rytířské kultury. Janovy tělesné ostatky byly odvezeny do opatství Valloire a balzamované tělo odevzdáno Karlovi, který ho nechal uložit v benediktinském opatství Alt-Münster při hradbách města Lucemburku.

Dobrý nebo špatný král?

Králi Janovi se nejčastěji vyčítá jeho dobrodružnost, lehkomyšlnost, rozhazovačnost, častá nepřítomnost v Českém království, opomineme-li zcela osobní a těžko měřitelný vztah k Elišce a údajně nevraživý vztah k nejstaršímu synovi. Manželský nesoulad nebyl na panovníckých dvorech ničím výjimečným a nutno dodat, že na tom pražském měla svůj podíl i Eliška, byť právě ona jím nakonec nejvíce trpěla. Vůči Karlovi byl Jan ostražitý, těžko bychom však mohli říci, že ho neměl – alespoň svým způsobem – rád. V každém případě na něho byl zcela pochopitelně hrdý a Karlův vstup na říšský trůn chápal jako úspěch rodu, byť možná s kapkou trpkosti, že jemu samému se sen o římské koruně nesplnil.

Ještě složitější je hodnotit Jana jako českého panovníka, už jen proto, že hlavní zpravodaj Petr Žitavský svou kritiku krále podává velmi přesvědčivě. Cítíme v ní však pohled klerika, který žehrá na přílišné finanční zatížení země a neumí docenit evropský rozměr Janových ambicí. Připustíme-li, že Jan byl důležitou osobou na politickém poli své doby, pak nesmíme zapomínat, že na něm byl vnímán jako český král, a tudíž přispěl nejen ke slávě lucemburského rodu, ale i Českého království jako jeho pilíře. To pochopila i česká šlechta, jejíž mnozí představitelé krále doprovázeli na diplomatická jednání i do boje.

Příjmy z komorních statků, z berní a královských regalů však měly své limity, a tak si Jan vypomáhal půjčkami, vymáháním různých darů a zástavami české šlechty i věřitelům z řad sousedních panovníků, kteří obdobně činili totéž. Zástava představovala ve středověkou běžnou finanční transakci, kterou velkou měrou využíval i Karel IV. Značnou finanční oporou byla Janovi královská města, ochotná nejen k běžným platům, ale i různým darům

Neklidná pouť ostatků krále Jana měla dle představ pruského korunního prince Friedricha Viléma IV. skončit v kapli vetknuté do skalního břehu řeky Sáry nedaleko vsi Kastelu. Jde o pozoruhodné místo, blízce romanticky naladěnému budoucímu pruskému králi. Návrh na kapli dodal proslavený Karel Fridrich Schinkel v roce 1835, ostatky rytířského krále ale ani zde trvale nezůstaly.

a půjčkám, za což od krále získávala četné výsady. Pro dokreslení: král českým městům vydal okolo sto dvaceti listin, přičemž pouhých šest z nich se týkalo zástav nějakého městského platu.²⁶ Obdobně vstřícný byl Jan i k městům takzvaných vedlejších zemí. Silná města znal i z Lucemburska, kde měla i jistá politická práva, na rozdíl od Českého království, v němž se většina měst teprve dotvářela a Janova privilegia procesu jejich emancipace napomáhala. Jedinečné postavení mezi nimi patřilo Praze, již Jan zcela přirozeně označoval za hlavu království. Zanedbatelný není ani fakt, že za třicet šest let jeho vlády nepřekročilo nepřátelské vojsko české hranice, a že moc českého krále podstatně teritoriálně rozšířil.

Není třeba pochybovat o tom, že Lucembursko bylo králi bližší než Čechy, ale často zdůrazňovaná Janova nepřítomnost v království z pramenů nevyplývá. Podrobný výzkum naopak ukázal, že v Čechách strávil více času než v hrabství. Nejsoustavněji v království setrval v prvním desetiletí své vlády, nejméně v letech 1326–1335, tedy po rozchodu s Eliškou a během italské výpravy. Z korunních zemí nejčastěji pobýval ve Vratislavi (16krát). Štědrejší k Lucembursku byl Jan v církevních donacích, v nichž mnohdy navazoval na mecenát svých předků, určený ke spáse duší členů rodiny a jejich věčné paměti.²⁷ Ale i v Čechách realizoval některé dary církvi, z nichž nejvýznamnější představuje založení kartuziánského kláštera (prvního v Čechách) za hradbami Malé Strany na dnešním Smíchově (1342). Bezprostředním podnětem k této donaci mohla být předčasná smrt Janovy nejstarší dcery Markéty (11. 7. 1341), především ale snaha zachovat svou věčnou paměť ve městě, které v podstatě opouštěl. Při volbě řádu mohl být ovlivněn dobovou módou i příkladem strýce Balduina, který založil kartouzu v Trevíru.²⁸

Král-rytíř, ozdoba turnajů a neohrožený bojovník si zajistil svou hrdinskou smrtí historickou a literární nesmrtnost. Spolu s ním se ale v prostoru na západ od toku Rýna udržovala také paměť o existenci Českého království.

Po slavnostním „návratu“ krále Jana do rodného Lucemburku 26. srpna 1946 byly jeho ostatky uloženy do lucemburské katedrály Panny Marie. Místo jejich pohřbení označuje barokní náhrobek (1688), v němž již kdysi tělo rytířského krále spočívalo v benediktinském opatství Neumünster v Lucemburku.

Lucembursko-přemyslovský Českého království Karel IV.

Lenka Bobková

Druhý Lucemburk na českém trůně Karel IV. patří bezesporu k nejznámějším osobnostem evropského středověku a v českém prostředí se těší značné popularitě. Velké množství monografií a studií věnovaných Karlovi a jeho vládě mohlo být napsáno mimo jiné i díky značnému množství zachovaných dokumentů, kronik a ikonografického materiálu.¹ Karel první polovinu svého života dokonce vylíčil v autobiografii stylizované jako naučení synovi. V souhrnu faktů se historické práce o Karlu IV. příliš neliší, ne vždy se však shodují v hodnocení způsobu jeho vlády, povahových vlastností či přínosu. V čem jsou však snad všichni dějepisci zajedno, je ocenění jeho péče o České království a lucemburské dědictví.

Kralevic

Dne 14. května 1316 se Elišce Přemyslovně a králi Janovi narodil po dvou dcerách konečně syn. Mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu ho slavnostně pokřtil jménem zemského patrona a zároveň i princova slavného děda, Václava. Nástupce trůnu však nepřišel na svět do poklidných poměrů. Spory krále s českou šlechtou se odrazily i v rodinných vztazích a napětí u dvora se promítlo do kralevicova útlého dětství. Už jako šestinedělní dítě ho matka na čas vzdálila z Prahy, jako tříletý byl svědkem ostrého střetu mezi rodiči, v jehož důsledku pak žil na Křivoklátě pod dohledem zdejšího purkrabiho. S matkou se patrně nesetkal ani při svém odjezdu do Francie, kam ho otec poslal na dvůr Karla IV. Sličného a jeho ženy Marie Lucemburské, Janovy sestry. Kralevic opouštěl Čechy na počátku dubna 1323, zatímco královna Eliška dlela u dolnobavorských příbuzných.

Princův život na Křivoklátu nicméně nelze považovat za vězení. Nepochybně o něj bylo dobře pečováno v souladu s jeho postavením a věkem. Rozhodnutí o odchodu do Francie za dalším stupněm výchovy a vzdělání souzněl

s královským blížícím se sedmým rokem života, který byl ve společnosti považován za předěl mezi raným dětstvím (infantia) a jinoštvím (pueritia) vhodným k cílené výchově. Pařížský dvůr byl vybrán v duchu lucemburské tradice umocněné nedávným sňatkem Marie Lucemburské s Karlem IV. Sličným. Princ Václav po letech vzpomínal na vlídné přijetí francouzského strýce, jehož jméno Karel po biřmování přijal za své. V širší královské rodině byla princovi vybrána také nevěsta Markéta-Blanka z Valois. Svatba přibližně stejně starých dětí se konala v Paříži o svátku sv. Ducha (15. května 1323). Po hostinách a radovánkách Blanka odjela na otcovské statky, Karel zůstal v blízkosti francouzského krále, který mu poskytoval peníze na vlastní domácnost a dbal o jeho výchovu.

Kromě psaní a čtení se Karel vzdělával ve francouzštině a latině, poznal základy scholastiky. Měl dva vychovatele, kněze, z nichž Jan z Viviers, patrně doktor církevního práva nebo teologie, spravoval i Karlovy výdaje. Přátelský vztah francouzského krále k mladičkému Karlovi se nezměnil ani po smrti osmnáctileté tety Marie (25. března 1324). Hýčkaným hostem pařížského dvora přestal být až za Filipa VI. z Valois (1293–1350), který vystřídal Karla Sličného v roce 1328. Ve své autobiografii ho Karel označil za příliš šetrného, jaká negativní zkušenost ale prince vedla k takovémuto hodnocení polobratra své dětské manželky, nevíme. Zato vděčně vzpomínal na učeného a výmluvného opata z normandského Fécampu, Pierra de Rosières, pozdějšího papeže Klimenta VI., který ho zaujal kázáním o Popeleční středě roku 1328 a později se s ním patrně častěji stýkal, neboť Pierre náležel k diplomatům pařížského dvora. Nepatřil sice k princovým stabilním učitelům, nadchl ho ale svým vzděláním a patrně mu umožnil i vstup na pařížskou Sorbonnu, byť se princ nestal jejím řádným studentem.

Karel současně citlivě vnímal projevy panovnické důstojnosti, stejně jako fungování dvora, jeho slavnosti a rituály. Zapůsobila na něho například korunovace Filipa VI. v Remeši 29. května 1329 a provedení lenního slibu anglického panovníka Eduarda III. (1327–1377) francouzskému králi ke kontinentálním držávám. Oba zážitky se promítly do pořádání pozdějších Karlových slavností a ceremonií. Hluboký dojem v královicovi zanechala také výstavnost a luxus královských hradních paláců, lidnatá města, stejně jako velkolepé gotické katedrály v Paříži, Remeši či Amiensu.

Setkání s vladařskou praxí na Karla čekalo v Itálii, kam ho otec po krátkém pobytu v Lucembursku povolal na jaře 1331. S jakou představou odjížděl, nevíme, ale velmi záhy se setkal s netušenými záležitostmi, které se vtiskly hluboko do jeho povědomí. Hned na první zastávce v Pavii přestál pokus o atentát, a to díky tomu,

že před ranní mší odmítl snídani, a na rozdíl od svých druhů tak nepožil nastražený jed. Není celkem divu, že svoji záchranu chápal po letech jako důkaz Boží přízně. Strůjcem atentátu byli zřejmě milánští Viscontiové toužící po ovládnutí celé Lombardie, což jim manévry Lucemburků zkomplikovaly.² Karel v Pavii bydlel v klášteře sv. Augustina, v jehož kostele byl světec pohřben. Dílo této klíčové postavy křesťanské filozofie králevic znal již z Francie a obdivoval ho. Karlova úcta ke sv. Augustinovi se přenesla i na obě řádové větve augustiniánské řehole, augustiniány-kanovníky a žebravé augustiniány-eremity (poustevníky), jejichž konventy s oblibou zakládal.³

S otcem se Karel sešel v Parmě, ale dlouho spolu nepobyli. Král Jan byl nucen odjet k evropským dvorům objasnit své počínání v severní Itálii, a přál si, aby v době jeho nepřítomnosti jeho „italskou signorii“ spravoval právě Karel. Ochráncem a rádcem nad ním ustanovil Ludvíka Savojského, který ale svůj úkol nesplnil a lucemburský tábor opustil. Celá tíha starostí o uchování vydobytých pozic tak spadla na Karla. Brzy musel čelit vzrůstajícímu odporu protilucemburské lize, již se mu podařilo porazit v bitvě u pevnost San Felice u Modeny. Stalo se tak v den svátku sv. Kateřiny Alexandrijské – 25. listopadu, ve chvíli, kdy „jsme byli takřka přemoženi, a již jsme téměř upadali v zoufalství“.⁴ Karel věřil, že vděčí za své vítězství jmenované světici, již pak po celý život projevoval zvláštní úctu.

Velmi samostatně si Karel počínal v Lucce. V srpnu 1333 udělil statuta, v nichž se tituloval jako „prvorozný syn českého krále a pán Luccy“. K tomuto mimořádně krásnému toskánskému městu Karel velmi přilnul a podle vlastního životopisu zabránil otci, aby ji v tísní prodal Florencii. V blízkosti Luccy nechal na počátku roku 1333 vystavět pevnost pojmenovanou Montecarlo. Byl to první z hradů, který nesl Karlovo jméno. Králevicé patrně inspiroval prastrýc Balduin Trevírský, jenž názvy tří hradů spojil se svým jménem – Baldenau (1315), Balduinstein (1319) a Balduinseck (1325).⁵

V Itálii se Karel také začal poněkud vyhraňovat vůči otci, zatím v soukromé sféře. K odklonu od volnějšího způsobu života krále Jana a jeho okolí ho podle vlastních slov přivedl pokyn samotného Boha. V době stoupajícího ohrožení lucemburských pozic v Itálii a manévrování jejich vojska se mu totiž v noci o svátku Nanebevzetí Panny Marie v ležení ve vsi Terenzo poblíž Parmy zdálo, že byl za pomoci anděla svědkem potrestání zhýralého vévody Quida VIII. z Vienne. Rozrušený mladík našel u otce jen shovívavý úsměv, ale zpráva o skutečné vévodově smrti Karla ujistila o varovném poslání neobvyklého snu. V roce 1355 pak na památku této události založil poblíž Terenza augustiniánskou kanonii.⁶

První pobyt v Itálii přinesl mladému Karlovi řadu zásadních zkušeností, jež později vylíčil ve svém vlastním životopisu (Vita Caroli). Patřily k nim i zážitky ze skutečného válečného střetu, v němž šestnáctiletý princ se svými oddíly zvítězil 25. listopadu 1332 u pevnosti San Felice poblíž Modeny nad vojskem protilucemburské ligy.

Pokus o otrávení královice Karla v Pavii zachytil iluminátor českého překladu Karlova vlastního životopisu (1472) velmi úsporně pomocí gest. Panovník odmítá nabízený pokrm ze zbožnosti, protože se chystal o velikonoční neděli na mši a přijímání, čímž si na rozdíl od některých členů své družiny zachránil život. Koruna na Karlově hlavě samozřejmě neodpovídá dané situaci, pouze – jako i na všech ostatních iluminacích – identifikuje postavu vznešeného autora.

Karlovo oblíbené toskánské město Lucca se mohlo chlubit nejen výstavnými kostely, ale také velkým množstvím věží, symbolizujících bohatství a prestiž zde žijících významných rodin. A právě tyto věže spolu s praporcí jejich majitelů charakterizují Luccu i na iluminaci v kronice města Luccy od Giovanniho Sercambiho. Kronikář v ní zachytil i cenné informace ke Karlovým římským jízdám, zvláště k druhé z nich (1368–1369), spojené s delším císařovým pobytem v Luce. Tehdy Karel město osvobodil z nadvlády Pisy a kromě dalších ustanovení jí též povolil zřídit univerzitu.

Po návratu ze severní Itálie do Čech Karel disponoval znakovou sekretní pečeti se čtvercím štítem, v němž je umístěn český lev, moravská orlice a dvakrát se opakující lucemburský lev. Po udělení titulu markraběte moravského začal užívat i pečeť jezdeckou, již navázal na pečeť svého otce a patrně si i zhotovení jejího typáře objednal u králova rytce, čemuž by odpovídalo její celkové ztvárnění a vysoká umělecká kvalita. Opis na pečeť zní: KAROLUS . PRIMOGENITII . FILII . BOHEMIAE . MARCHIO . MORAVIAE. Užíval ji v rozmezí let 1334–1346.

Lucemburkové se v Itálii neudrželi. Karel ji opustil v první polovině října 1333, zhruba o dva týdny dříve než král Jan. Neodjel do Lucemburska, ale zamířil do Čech v doprovodu českých pánů, s nimiž v září v Meranu vyjednával s Jindřichem Korutanským odklad splacení věna svého bratra Jana Jindřicha, ženicha vévodovy dcery Markéty. Delegaci tvořili vyšehradský probošt Jan Volek, Petr z Rožmberka, Vilém z Landštejna, Jindřich ml. z Lipé, Těma z Koldic a Ota z Bergova. V historické literatuře bývá řešena otázka, zda se Karel rozhodl vydat do Českého království až v Meranu a zda mu Jan dal předem „povolení k cestě“. Popis kralevicova návratu známe z jeho autobiografie a ze Zbraslavské kroniky. V obou dílech je líčení emocionálně podbarveno a vystavěno jako jakýsi prolog ke Karlově skvělé vládě v království, nikoliv tedy jako přesný výčet sledu událostí. Karel mohl být českým poselstvem ovlivněn; nakolik byl domluven s otcem, nevíme, rozhodně však od něho získal souhlas k odjezdu.⁷ Stopy spěchu a možná i jistých Janových pochybností o synově poslání lze vidět v tom, že Karlovi neudělil žádnou hodnost ani nevymezil jeho pravomoci.

Vstup na půdu rodného království Karel vyličil velmi vzrušeně jako návrat do země, jejíž charakter i jazyk se mu vytratil z mysli a v níž ho nečekal nikdo

z příbuzných, což umocnil ještě Petr Žitavský zmínkou o kralevicově návštěvě matčina hrobu na Zbraslavi. Zpočátku Karel vystupoval jen jako prvorozený Janův syn, v lednu následujícího roku 1334 mu pak otec udělil titul markraběte moravského bez bližší vymezených kompetencí.⁸ Karel sídlil v Praze, vedl samostatný, byť asi ne příliš velký dvůr, dbal na chod kanceláře a dalších úřadů, tedy řídil správu země. Obklopil se muži, s nimiž přijel z Itálie a ujal se prvního závažného úkolu – vykoupění některých královských statků zastavených českého šlechtě. Marně se však ptáme, odkud kralevic vzal na provedení tohoto podniku finanční prostředky. Možná přece jen nebyla italská signorie tak úplně ztrátový podnik. Pak ale Karel zcela jistě nepostupoval bez dohody s otcem, který se jen takticky vyhnul nepříjemným jednáním s českou šlechtou. Karel se rozhodl usídlit v areálu Pražského hradu (jaro 1334), kde dal upravovat poškozený palác. Do léta se zabydlel natolik, že mohla do nového domova přicestovat i jeho francouzská manželka Markéta-Blanka. V květnu následujícího roku se jim narodila dcera, nazvaná matčíným křestním jménem Markéta (1335–1349).

Karlovo postavení v Českém království se postupně upevňovalo, byť suverenitu svého otce nikdy přímo neohrozil. Zřejmě v duchu Janových intencí se velmi angažoval ve slezských záležitostech a podílel se na jednáních s uherským panovníkem Karlem I. Robertem, za jehož syna Ludvíka provdal svou prvorozenou dceru. Významně přispěl i k dohodám s Kazimírem III. Polským ohledně svrchovanosti českého krále nad slezskými knížectvími (1335–1339). Získal tak cenné zkušenosti, jichž využil v letech samostatné vlády. Po Janově druhém sňatku a naroze-

1-2-5 e xxxx xxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxx
 xxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxxxx
 xxxxxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxx
 xxxxxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxx
 xxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxxxx

Nezapomenutelným se pro Karla stal varovný sen, jenž se mu zdál v lucemburském vojenském táboře u Terenza v době, kdy se již blížil neodvratný pád Janovy italské signorie. V zapadlé vesničce událost připomíná malá pamětní deska.

První Karlova manželka je zpodobněna nejen na bustě v triforiu chrámu sv. Víta v Praze, ale také na dómu sv. Štěpána ve Vídni. Plastika pochází let 1360–1365 a spolu se sochou Karla IV. byla umístěna na jihozápadní pilíř Vysoké věže (originály jsou dnes uloženy v Historickém muzeu města Vídně). Do výzdoby přestavované svatyně nechal rodiče své ženy Kateřiny Lucemburské zakomponovat Rudolf IV. Habsburský spolu s portréty vlastních rodičů. Štíhlou postavu královny, ozdobenou korunou s nápadnými liliemi a oděnou v módních šatech s hluboko posazeným opaskem s velkou sponou, nelze považovat za portrétní plastiku, ale pouze za stylizovanou postavu královny. Oproti manželovi vyhlíží značně mladě, což mohla být vědomá připomínka Blančina předčasného úmrtí.^W

ní syna Václava (potomního lucemburského vévody) vzrostlo na čas napětí mezi otcem a synem, které ale celkem záhy ustoupilo. Do jaké míry se oba Lucemburkové neshodli v osobních záležitostech, je těžké blíže zachytit. Nepochybně však roztržka nebyla nijak hluboká, uvážíme-li, že spolu častěji trávili i několik týdnů. Karel stál otci nablízku v obou krizových okamžicích, kdy ztrácel zrak, a provázel ho rovněž do jeho poslední bitvy. Co se týče zájmů lucemburské politiky, dokázali se zřejmě domluvit. Vůči Ludvíku Bavorovi volili opatrnickou strategii v zájmu možné volby Karla římským králem.

Ve správě Českého království se ale Karel prosazoval stále více a snažil se omezit otcovy finanční požadavky vůči komorní pokladně. Proto si na otci vynutil v červnu 1341 oficiální proklamaci svého zástupnictví a počátkem následujícího roku slib, že na dva roky ponechá správu království plně v rukou svého syna, nebude po tuto dobu v zemi pobývat a vyžadovat z ní žádné příjmy. Uvést destabilizovaný stav pokladny do pořádku však nebylo snadné. Značné břemeno představovaly dluhy, které měl král mezi významnými věřiteli v Říši, v Lucembursku i u českých šlechticů. Trvalejší oživení královských financí však mohla přinést až jejich hlubší, systematicky vedená obnova, k níž markrabě neměl dostatek pravomocí.

Na českém trůně

Vládu v Českém království Karel převzal plně do svých rukou po otcově smrti v bitvě u Kresčaku (26. srpna 1346). Na trůn dosedl jako zkušený třicetiletý muž, jemuž na důstojnosti přidávala nedávná volba římským králem, a zároveň i jako muž značného rozhledu a vzdělání, znalý několika jazyků a zblhlý i v právu a teologii. Ve svém politickém programu v mnohém navázal na krále Jana, zvláště na jeho expanzivní snahy, sám pak položil ještě větší důraz na upevnění České koruny jako základny a svorníku lucemburských držav, a to po stránce vnitřní struktury i z hlediska jejich postavení v Říši.

Od počátku vlády byl Karlovi velkou oporou první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, s nímž ho pojilo hluboké osobní přátelství.⁹ Stejně tak na jeho straně stál věrně bratr Jan Jindřich, kterému udělil 26. prosince 1349 v léno Moravské markrabství. Blízký byl Karlovi i Přemyslovec Mikuláš II. Opavský, častý host pražského dvora. Úzké sepětí těchto mužů a jejich rodin s panovníkovými zájmy dosvědčuje i jejich sňatková politika, jež byla součástí celkových lucemburských dynastických strategií, zvláště pak v době před narozením Karlova dědice trůnu.

Stranou Karlova zájmu se zdánlivě ocitlo Lucembursko, které bylo z velké části zastaveno správci země Balduinovi Trevírskému a lpěly na něm i pohledávky dalších věřitelů. To komplikovalo královně vdově Beatrici situaci. Nebyla spokojena s vyplácením renty, ustanovené Janem Lucemburským, a domáhala se jí na Karlovi i prostřednictvím papežských urgencí. Karel ale mohl ovlivnit pouze odvádění podílu z kutnohorské urburý, zatímco v Lucembursku měl značně svázané ruce závazky vůči Balduinovi. Poměry se v tomto smyslu změnily až po arcibiskupově smrti (1354).¹⁰ Teprve pak také mohl rodnou zemi převzít do svých rukou Václav Lucemburský, byť Karel

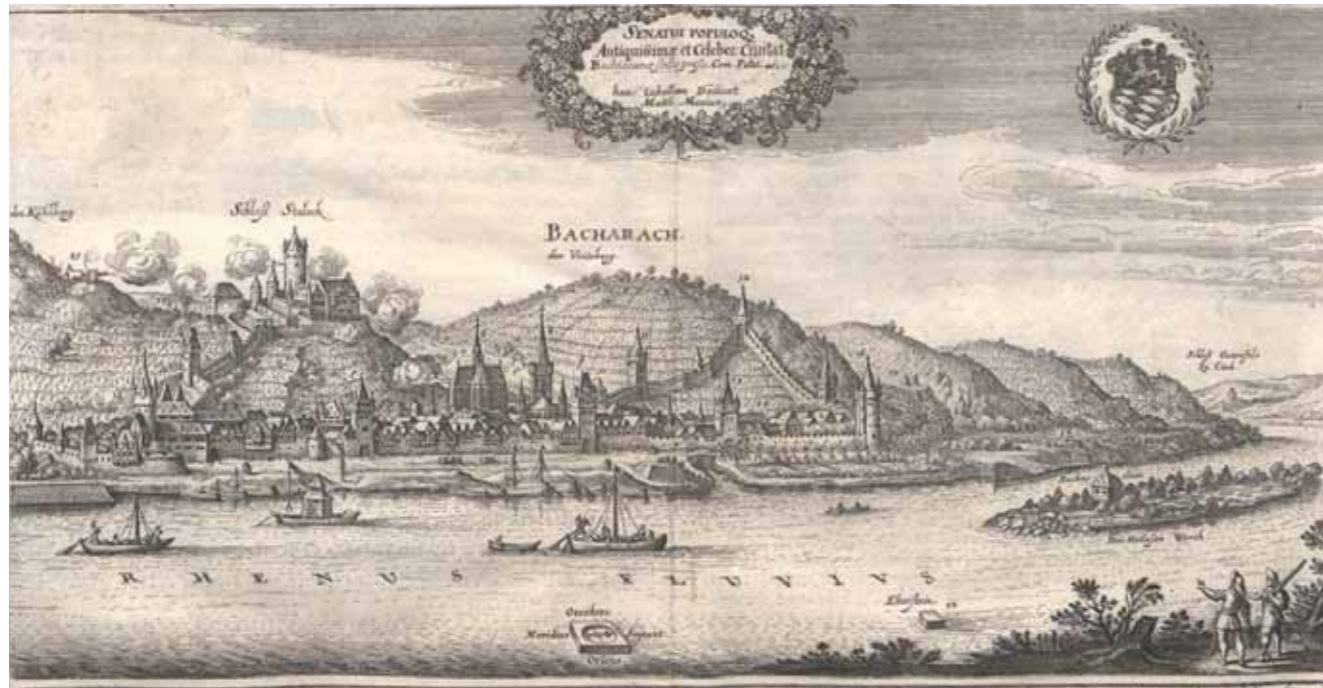

Pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic můžeme zřejmě právem označit za Karlova nejbližšího rádce, spolupracovníka i důvěrníka. Spjovala je podobná představa o způsobu vlády, reprezentaci a vystupování panovníka. Arnošt mnohokrát Karlovi posloužil jako nedocenitelný diplomat, jeho osobnost tušíme i za řadou císařových kulturních a zakladatelských počinů. Arnošt Karla podpořil v mnohých politicky ožehavých situacích, stál za jeho sňatkovými projekty, zúčastnil se Karlovy první římské jízdy a nepochybně s radostí také v Norimberku pokřtil následníka trůnu Václava.

nevlastnímu bratrovi právo na ni nikdy neupíral. Lucembursko povýšil na vévodství a dědičně provázel s Českou korunou.

Pečlivě se Karel připravoval na korunovaci českým králem, kterou poprvé celebroidal nově ustavený pražský metropolita Arnošt 2. září 1347. K jejímu lesku měl přispět jak Karlem pořízený diadém,¹¹ tak sepsaný korunovační řád. Další krok k upevnění České koruny znamenal vydání souboru listin 7. dubna 1348. Jedenáct z nich představují konfirmace starších privilegií týkajících se českého krále a království, mezi nimiž patřilo přední místo Zlaté bule sicilské Fridricha II. z roku 1212. Dvě listiny upravovaly poměry uvnitř Koruny, a to ve smyslu zdůraznění svrchovanosti českého krále nad Moravou, Slezskem a Horní Lužicí. Všechny tyto dokumenty Karel vydal z moci římského krále a znamenaly tudíž potvrzení stávajícího postavení České koruny. Poslední, čtrnáctou listinou, uvedl Karel jako český král v život pražskou univerzitu.¹² Její činnost měla zvýšit lesk rezidenčního města, jež Karel v roce 1348 rozšířil založením Nového Města pražského. Stavělo se na Hradě, kde v těsném sousedství nedávno dokončeného královského paláce vyrůstala gotická katedrála, nově se stavěl kamenný most přes Vltavu a z panovníkovy iniciativy byla Praha zvelebována i na jiných místech. K pražské rezidenci nepřímou náležel i hrad Karlštejn, původně asi zamýšlený jako luxusní sídlo královské rodiny, později ale budovaný jako schránka říšských korunovačních klenotů a relikvií. Všemi těmito aktivitami Karel směřoval k vybudování Prahy jako reprezentativního sídla hodného nejen českého krále, ale též nejvyšší světské hlavy křesťanstva, římského císaře.

Roku 1349 zaměstnávaly Karla především starosti v Říši, s nimiž souvisel i jeho druhý sňatek, s Annou Falckou. Její ruka mu pomohla oslabit wittelsbašský tábor, který se mu nakonec podařilo zcela porazit a se syny někdejší-

Město Bacharach, rozprostírající se na levém břehu Rýna, se v české historii zmiňuje již v roce 1314, kdy Ludvík Bavor slíbil králi Janovi podíl na zde vybíraném clu. Bacharach patřil falckým Wittelsbachům a sousedil s Oberweslem, jež bylo od roku 1309 majetkem trevírského arcibiskupa Balduina Lucemburského. V Bacharachu se také odehrála svatba Karla IV. s Annou Falckou. Na vedutě Matthäuse Meriana st. (1593–1630) je dobře vidět hrad Stahleck, vypínající se nad městem na vysokém kopci, při jehož úpatí se nachází architektonicky neobyčejně cenná gotická kaple z prvních desetiletí 14. století (dnes impozantní zřícenina).

ho císaře Ludvíka IV. Bavora uzavřít smír v únoru 1350. Do dalších Karlových plánů však zasáhla nečekaná událost – vážný úraz, který si panovník způsobil v Praze na podzim 1350. O okolnostech, které vedly ke královu zdravotnímu kolapsu, prameny vzniklé v pražském dvorském okruhu mlčí. Pouze z nich vysvítá, že Karel byl od října 1350 do ledna 1351 upoután na lůžko. V zahraničních písemnostech se většinou hovoří o záhadné nemoci, možná způsobené otravou. Teprve podrobným antropologickým studiem císařových kosterních pozůstatků se dokázalo, že šlo o těžký úraz, při němž si Karel vážně poranil krční obratle, krční úsek míchy a snad i hrudní páteř, což mělo za následek částečné ochrnutí. Kombinované zranění způsobil tvrdý úder na střed brady, který ji vylomil v rozsahu šesti předních zubů a následně způsobil zlomení kloubních výběžků čelistí. Šlo tedy o komplikovaný úraz, jehož vyléčení předpokládalo odborný zásah velice schopného a zkušeného specialisty, stejně jako pečlivé dodržování hygieny a důslednou a trpělivou rehabilitaci. Dodnes lékaře udivuje, jak si medicí 14. století uměli s úrazem poradit a krále vyléčit.¹³

V určení příčiny úrazu stále tápeme. Uvažuje se o zranění při turnaji, o jeho přípravě ani konání ale není nic známo, což je při Karlově postavení nepředstavitelné. Turnaj byl významnou společenskou událostí předpokládající dostatek účastníků i hostů. Pořádání takové slavnosti by těžko šlo natolik utajit, že by se alespoň o jeho přípravách nezmínil žádný kronikář. Karel si úraz asi způsobil pádem z koně či ze schodů, patrně téměř beze svědků. Jen tak bylo možné královu nehybnost utajit alespoň do chvíle, kdy již byla reálná naděje na jeho uzdravení. Vzhledem k stále napjaté situaci v Říši byla v tomto smyslu každá hodina dobrá.

V důsledku přestálého nebezpečí se někdy u Karla předpokládá povahová změna. Pro takové tvrzení máme ale málo důkazů. Jen si snad můžeme

představit, že u panovníkova lůžka seděl Arnošt z Pardubic, který králi mimo jiné vyprávěl událost z dětství, kdy v kostele v Kladsku zažil zázrak se sochou Panny Marie, která se k němu obrátila zády a opět na něho pohlédla až po úpěnlivé modlitbě. Možná, že na oplátku Karel Arnoštovi vyprávěl svůj sen z Terenza a snad si již tehdy umínil svůj zážitek zaznamenat pro věčnou paměť. K sepsání autobiografie se ale dostal až později, neboť léta po roce 1350 byla nabitá řadou dramatických událostí rázu politického i soukromého. Od konce února 1351 se zotavující Karel vydával i na kratší vyjíždky po Čechách, jak lze usuzovat z datací jeho listin. Na mrtvém bodě ale ustrnuly přípravy na římskou jízdu a těžké chvíle na Karla čekaly i v osobním životě, když mu zemřel ani ne dvouletý synek Václav, následovaný matkou Annou Falckou (2. února 1353), zřejmě již delší dobu churavějící.

Karel se vzápětí oženil s dívkou, kterou původně zamýšlel jako nevěstu pro svého syna Václava. Touto vhodnou partií byla kněžna Anna Svídnická (* 1339), dcera Jindřicha II. Svídnického († 1343) a uherské princezny Kateřiny († 1355), která po ovdovění žila i s dcerkou na dvoře svého polobratra Ludvíka I. Anna představovala neobyčejně žádoucí nevěstu, neboť byla více než pravděpodobnou dědičkou držav bezdětného strýce Bolka II. Svídnicko-Javorského, a zároveň i hypotetickou dědičkou polské a uherské koruny; se zdejšími vládnoucími rody byla spřízněna, přičemž v Krakově a ani v Budíně zatím nebylo následníka trůnu. Karla v dané chvíli zajímalo především svídnicko-javorské knížectví, které dosud nebylo v lenním svazku s Českou korunou. V předvečer připravované italské výpravy mělo velkou cenu i oživení kontaktů s Budínem, které ochladly po smrti Karlovy mladičké dcery Markěty (1335–1349), manželky Ludvíka Uherského.

Patrně překvapí, že nemáme jistotu o datu ani místu svatby sedmačtyřicetiletého krále se čtrnáctiletou Annou.¹⁴ Předpokladu, že se tak stalo 27. května (rok? 1353?) v Budíně, oponuje teprve 1. června z Avignonu odeslaná papežská dispens, nezbytná kvůli příbuzenství snoubenců. Krajním dnem svatby mohl být 3. červenec, kdy jsou ve Svídnici datovány smlouvy s Bolkem II. Svídnickým ohledně dědičských práv nevěsty i dětí, které se z manželství narodí, na Svídnicko-Javorsko v tom smyslu, že jim knížectví může připadnout až po smrti Bolkovy ženy Anežky Habsburské.¹⁵ Nicméně pravděpodobnější se jeví budínská varianta.¹⁶ Dne 28. července vložil pražský arcibiskup na skráně mladičké Anny českou korunu a počátkem února roku 1354 byla kolínským arcibiskupem korunována římskou královnou v Cáchách. Karel se obřadu nezúčastnil, protože byl zaměstnán v Lucembursku, kde se po smrti Balduina Trevírského (21. ledna 1354) postaral o slavnostní předání země svému sedmnáctiletému bratrovi a dostal tak konečně přání svého otce.

Léta 1351–1355 prožil Karel především ve znamení říšské politiky vrcholící římskou korunovaci. S ní se proplétá i Karlova angažovanost ve prospěch rozšíření lucemburských držav (Horní Falc), jeho dynastická politika a úsilí o významná právní ustanovení. Na jedné straně šlo o začlenění práv českého krále a Českého království mezi říšské právní normy (takzvaná Zlatá bula), na straně druhé pak o pokus o ustavení českého zemského zákoníku. Zajímavým způsobem se obě tendence protnulý v inkorporaci pro české državy v Horní Falci, vydané v den Karlovy císařské korunovace. Jsou v ní nejen vy-

Po volbě římským králem začal užívat Karel majestátní pečeť s příslušným titulem v opise. Po převzetí českého trůnu, uvolněného otcovou smrtí, si nechal zhotovit nový typář pečeti jako král římský a český, zakrátko nahrazený poněkud obměněným typem. Opis na této pečetě zní: +KAROLUS : DEI : GRACIA : ROMANORUM : REX : SEMPER : AUGUSTUS : ET : BOHEMIE : REX. Na snímku je tato pečeť přivěšená na listině ze 7. dubna 1348, již Karel jako římský panovník potvrzuje veškerá starší práva a privilegia českých králů.

Císařovna a královna Anna Svidnická je v prostorách Karlštejna zobrazena několikrát. Zvlášť krásný portrét se nachází nad vstupem do dnešní kaple sv. Kateřiny, kde je Anna namalována spolu s Karlem IV. Císařský pár ve svých rukou pozvedá kříž jako symbol umučení Páně i jako výraz vědomého převzetí úlohy ochránce jeho učení. Smysl celé scény dotvářel skutečný ostatkový kříž, který stál na oltární menze kaple.

jmenována všechna práva českého krále přecházející na dané území, ale listina obsahuje i zmínku o připravovaném zemském zákoníku, nazvaném později *Maiestas Carolina*. Narážka na něj se v inkorporaci objevuje v souvislosti se zákazem zcizení některého z přivtělovaných statků ze strany krále a sankcemi, které měly postihnout případného viníka takové ztráty z řad šlechty.¹⁷ Bez ohledu na odstoupení od plánovaného zemského zákoníku je jasné, že byl v užším grémiu projednáván již před Karlovou italskou cestou, stejně jako zralý představy o říšském zákoníku. Znění inkorporace totiž připomíná body Zlaté buly týkající se českého krále, včetně jeho výsadních jurisdikčních práv nad obyvateli Českého království a k němu připojených zemí.

Zásada dodržování, respektive nedodržování zákazu odvolávat se či být povolován k soudům mimo království probleskla v krátkodobém sporu Karla IV. s Rožmberky, který vyvrcholil v roce 1356. Důvodů ke střetu mezi hrdými představiteli jihočeského magnátského rodu bylo zřejmě více a lze je vnímat i v širším kontextu tlumených neshod mezi šlechtou a králem. Rožmberkové hledali zastání v Říši, čímž ignorovali v Norimberku přijatý článek Zlaté buly o zákazu odvolávání se k cizím soudům (*právo de non appellando*).¹⁸ Konflikt byl však brzy urovnán a vyzněl v podstatě do ztracena, podobně jako odstoupení od *Maiestas*. Karel uměl se šlechtou vyjít i za cenu kompromisů, šlechta zase potřebovala krále a cenila si výhod plynoucích jí z jeho blízkosti.

Pasáž *Maiestas Carolinae* o nezcizování některých královských držav uvnitř zemí, jimž vládl český král bezprostředně, poukazuje i na koncept finanční politiky pozdně středověkého panovníka, jeho rádčů a úředníků. Není sporu o tom, že plynulý tok příjmů do královské pokladny byl asi snahou všech vládců, výsledek ale většinou jejich potřeby neuspokojoval, a proto bylo nezbytné hledat jiné peněžní zdroje. Tento permanentní rébus Karel IV. řešil způsobem adekvátním své době. V zákoníku uvedené statky byly zřejmě chápány jako panovníkova strategicko-politická opora i jako minimální materiální základna. Další příjmy – z berní, královských regalů – tvořily samostatnou kapitolu financí, velmi rozrůzněnou a kolísající. Dále přicházely v úvahu různé dary, pomoci a hojně využívané zástavy. Peníze pak byly využívány

nejen pro potřeby dvora, ale i na fungování vlády v širším slova smyslu (krytí výdajů na zahraniční politiku, včetně různých darů stoupencům, umořování dluhů i případných válečných výdajů) a také na realizaci rozsáhlé teritoriálně-dynastické politiky.

Stálý příjem plynul královské pokladně z mincovního a horního regálu, zdaleka však ne v plné výši, neboť právě na něj byly vázány různé stálé platy (včetně věn) a umořovány půjčky. Úpravy ražby mincí a v roce 1378 připravovaný nový mincovní řád svědčí o narůstajících těžkostech s ražbou pražského groše a drobného oběživa.¹⁹ Příjmy z královských měst se Karel IV. – podobně jako jeho otec – snažil stabilizovat prostřednictvím jim poskytovaných privilegií a podporou vybraných obchodních cest, fiskalizovaných systémem vybíraných cel a mýt.²⁰

Příkladem těchto aktivit může být vystavění hradu-celnice na Žitavské cestě, příznačně pojmenované *Karlsfried*, či zachovaný celní tarif z města Mimoně, ležícího na stejné komunikaci.²¹ Karlův plán na propojení cesty z Benátek až k Severnímu moři, k branám hanzovních měst Hamburku, Lübecku a Brugg, sice vyznívá více utopicky než reálně, ale dobře ilustruje císařovo docenění obchodu a jeho velký zájem na začlenění Čech do mezinárodních obchodních tahů, což se mu však příliš nezdařilo. V Praze na sebe navazující Norimberská a Žitavská cesta sice propojení mezi jižní a severní komunikační sítí západ-východ zajišťovala, ale punc mezinárodní spojnice nikdy nezískala a frekvence i charakter obchodu na ní víceméně závisel na rezidenční funkci Prahy, s jejíž ztrátou klesal i příliv kupců. Karlův zájem o vodní dopravu se upíral především k Labi, na němž i vně království ležela řada českých držav, včetně části Braniborska (*Stará marka*), na jejímž území zamýšlel v Tangermünde vybudovat velký říční přístav.²²

V permanentně se opakující finanční tísní Karel IV. sice nikdy nesáhl na svatováclavskou hrobku jako kdysi jeho otec, ale nerozpakoval se například na šest let (1357–1362) zastavit příjmy z celého království svému rádci a věřiteli Dětřichovi z Portic. A zástavami nešetřil ani na území Říše.²³ Úspěšnost úvěru spočívala ve správném odhadu jeho únosnosti, tedy naléhavosti půjčky, možnostech jejího umoření i postavení věřitele. Ty si Karel IV. vybíral z nejdodanějších dvořanů a důvěrníků (Těma z Koldic, Dětřich z Portic, Rudolf Saský), příbuzných (Jan Jindřich) či politických spojenců (Bolek II. Svidnický). Pragmatický přístup k užívání zástav se odráží i ve využití velké části českých držav v Horní Falci ke krytí koupě Braniborska, ačkoliv šlo o území ke Koruně inkorporované, tudíž nezcizitelné. Za stejným účelem si Karel vypůjčil značný obnos i od Jana Jindřicha, jehož navrácení řešili až potomci obou bratří.

Dynastické starosti

Vedle nepochybného uspokojení z politických úspěchů prvního desetiletí vlády Karel těžce pociťoval nedostatek vlastních dětí. V roce 1355 žila jediná Karlova dcera Kateřina a teprve v roce 1358 se dočkal z třetího manželství s Annou Svidnickou další dcery Elišky († 1373). Karel tak těžko mohl roz-

vinout dynastickou politiku do takové šíře jako jeho otec. Pomáhal si proto alespoň vzdáleným příbuzenstvím, jako v roce 1354 v případě svatby dcery Ludvíka Lehnicko-Břežského Markéty, vnučky Přemyslovny Markéty, s dolnobavorským vévodou Albrechtem ze Straubingu. Její ruka měla zajistit upevnit Karlovy vazby k Albrechtovi, který vládl též v Holandsku, Hene-gavsku a Zélandu, a tudíž byl dvojíým sousedem Lucemburků – na české i lucemburské hranici. Z uvedeného manželství se narodila dcera Johanna, později manželka Václava IV.²⁴

Stále chybějící syn vedl Karla po císařské korunovaci k opakování nástupnických práv moravských Lucemburků (poprvé 1349) – Jana Jindřicha a jeho synů, po matce spřízněných s opavskými Přemyslovci.²⁵ Přesto si zřejmě jisté naděje na český trůn činil i Rudolf Habsburský († 1365) jako manžel Karlovy dcery Kateřiny.²⁶ Záhy se však dostal s císařem do opakovaných sporů, vrcholících v době, kdy se již Karel nemusel bát o svého nástupce. Dočkal se konečně 26. února 1361, kdy Anna Svidnická v Norimberku šťastně povila syna. S velkou slávou byl pokřtěn pražským arcibiskupem Arnoštem jménem zemského patrona Václav ve zdejším kostele sv. Sebalda.

Šťastný otec psal obyvatelům České koruny: „Zaradujte se již rozkoší povznášející radosti srdce všech našich věrných! ... Celé Čechy spolu s připojenými krajinami jásejte nad velkým štěstím, které vás potkalo! Vy bohatí i chudí, vy mladí a starší, jeden jako druhý, jásejte! Neboť hle, královský kmen nasadil urozenou ratolest! Nebesa konečně vyslyšela naše vroucí přání a císařovna, naše manželka, nám porodila dědice a následníka trůnu, vyprošeného od Hospodina! Máme syna, jásejte, věrní milí!“ Upřímná, lidsky pochopitelná radost, která z textu vysvítá, snad ani nepotřebuje komentář. Přehlednout by se ale neměla ani pečlivá státoprávní formule zmiňující všechny země České koruny, nenápadně připomínající otcovu hrdost na dědictví, které jednou jeho syn převezme. Opomenuty nezůstaly ale ani novorozencovy říšské nároky. Pečlivě bylo vybráno již místo jeho narození, následně pak otec poslal jako dar oltáři Karla Velikého v Cáchách zlato o váze dítěte, z Prahy nechal přivést do Norimberku říšské insignie, které pak byly ukazovány poutníkům i účastníkům právě zahájeného říšského sněmu. Karel zcela zřetelně svého syna představoval světu jako nástupce nejen na českém, ale i na říšském trůně. Rodinné štěstí však brzy zkalila Annina smrt (11. července 1362).

Není důvodu pochybovat o tom, že se ztráta krásné, mladé a zřejmě i milované manželky císaře citelně dotkla, nicméně mu nebránila v hledání nové, politicky vhodné partnerky. Do doby před uzavřením Karlova čtvrtého sňatku lze zřejmě zařadit císařovo chvilkové milostné dobrodružství s neznámou dámou, k jejímuž později narozenému synovi se jako otec přihlásil ve Francii v roce 1378.²⁷ Ke krátké či náhodné známosti mohlo dojít na dvoře Václava Lucemburského, kde Karel patrně trávil Vánoce 1362, nebo na počátku ledna ve Francii, kde se na hradě Monzon setkal s následníkem trůnu a svým synovcem Karlem. O jiných císařových mimomanželských stycích nemáme zprávy, což neznamená, že se vyhýbal všem radovánkám. Často bývá citován káravý list papeže Klimenta VI., v němž Karla napomínal za nevhodné chování na slavnostech v Basileji o Vánocích roku 1347 a vyčítal mu užívání nedůstojného oblečení, které neslušně obepíná tělo.²⁸

Čtvrtou a poslední choť si Karel IV. vybral na severu Evropy, kam stále více upínal své teritoriální zájmy. Alžběta Pomořanská (* 1347) byla dcerou vévody Bogislava IV. a Alžběty Polské, tedy vnučkou krále Kazimíra III. Velikého. Ale dříve než byla pomazána českou královnou, nechal Karel IV. o svátku sv. Víta 1363 (15. června) korunovat svého dvouletého syna Václava. Důvodem tohoto spěchu byla zřejmě nejen snaha zdůraznit nezpochybnitelné Václavovo právo na lucembursko-přemyslovskou korunu, ale i praktické důvody. Intronizací se Václav stal alespoň nominálně českým králem, což Karlovi jako císaři ulehčilo situaci při různých politických aktech. Až dosud vystupoval v dvojedinné funkci a z titulu císaře vydával sám sobě jako českému králi rozmanité listiny, což přece jen mohlo činit jisté komplikace. Manželství s Alžbětou bylo zřejmě klidné a obdařené několika dětmi. Dospělosti se z nich dožili dva synové, Zikmund (1368–1437), Jan (1370–1396), a dvě dcery, Anna (1366–1394) a Markéta (1373–1420). Alžbětě se dostalo nejvyšších poct císařovny, když byla za přítomnosti papeže i svého manžela korunována v bazilice sv. Petra v Římě.

Mezi komplikovanými a často různě obměňovanými dynastickými dohodami měly důležité místo dědické smlouvy s Habsburky z roku 1364, které ukončily dlouholeté spory Karla IV. se zetěm Rudolfem IV. Habsburským. Vázány byly zároveň na uherské Anjuovce, jimž v dané chvíli také chyběl dědic. Postup měl být následující: kdyby Lucemburkové vymřeli po meči i po přeslici, mají jejich země připadnout rakouským vévodům či jejich sestře Markétě (v dané chvíli čtvrté manželce Jana Jindřicha) a jejich potomkům, naopak kdyby zcela osiřely rakouské země a současně zůstal bez dědiců král Ludvík Uherský, jeho matka i neteř Alžběta, pak měly habsburské državy připadnout Lucemburkům.²⁹ Po narození Ludvíkových dcer se právě ony staly předmětem dynastických spekulací, v nichž nechyběly ani lucemburské plány.

V posledním desetiletí vlády Karel IV. dovršil svou velkorysou teritoriálně-dynastickou politiku koupí Dolní Lužice a Braniborska a zabýval se otázkou budoucí podoby rozsáhlého lucemburského dědictví. Představy o uspořádání posloupnosti Lucemburků co do rozsahu moci a ovládaného území vtělil do dvou takzvaných závětí, vydaných v prosinci 1376 a v říjnu 1377. Texty testamentu se příliš neliší, ve druhém znění je pouze jasněji vymezena hranice území patřících Václavovi a Zikmundovi.³⁰ Vrchní pozici mezi všemi stávajícími Lucemburky měl jednoznačně zastávat český král, tedy Václav

Mezi světicemi na deskových obrazech v kapli sv. Kříže na Karlštejně nechybí ani Karlem zvláště uctívaná sv. Kateřina Alexandrijská, s jejíž pomocí si spojoval své vítězství u pevnosti San Felice. O živém kultu této krásné a moudré princezny-mučednice svědčí i literárně ceněný český veršovaný Život svatě Kateřiny z druhé poloviny 14. století.

IV., jako hlava České koruny. V ní část území spravoval bezprostředně, část jako vrchní lenní pán. Přední místo mezi jeho královskými leníky zaujímali členové rodu – moravští Lucemburkové, Václav Lucemburský a nejmladší syn Jan Zhořelecký, pro nějž Karel vytvořil nové vévodství (1377). Dynastickými pouty bylo vázáno k českému králi i Braniborsko, které Karel přisoudil Zikmundovi.

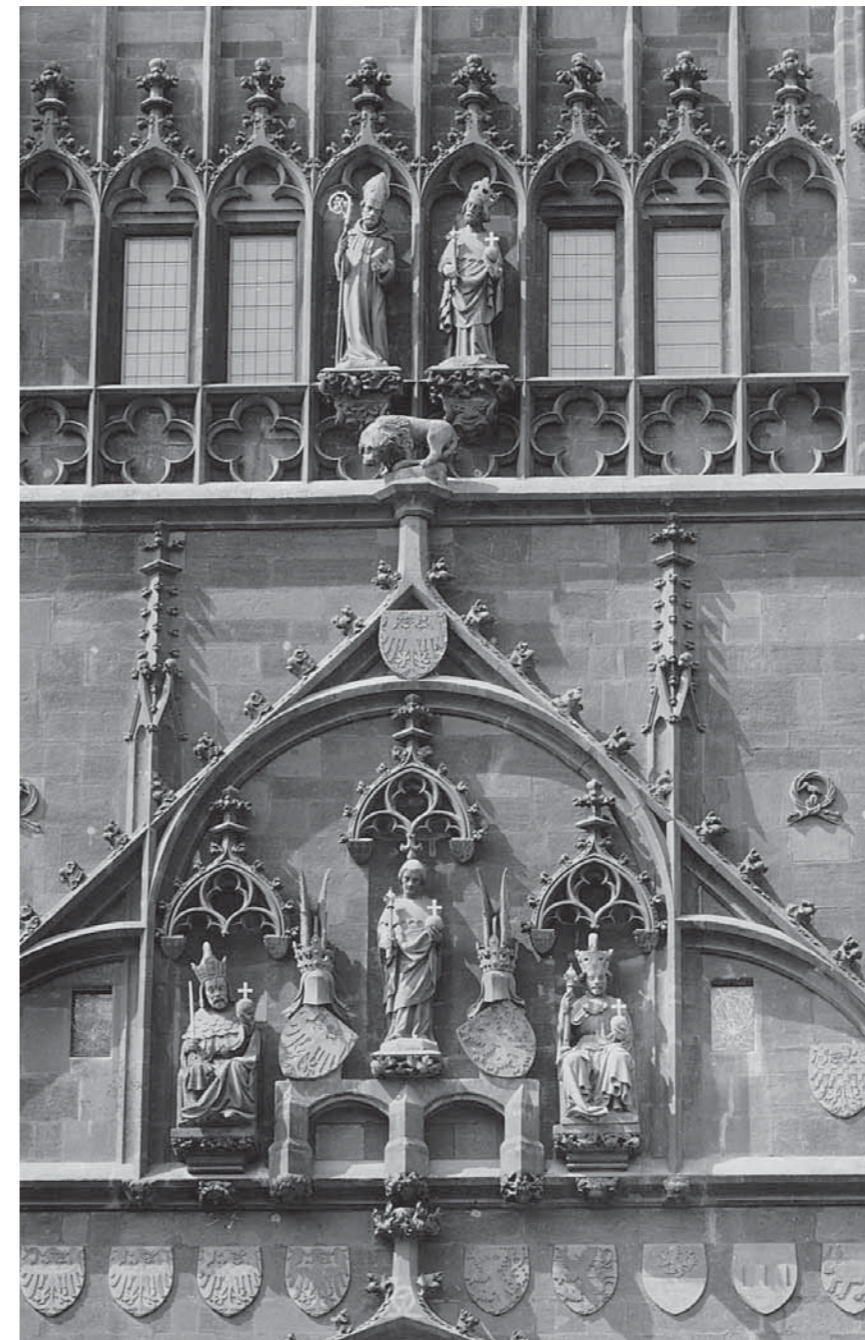
Po vymezení teritoriálních domén a nástupnictví v nich následoval podrobný popis posloupnosti na českém trůně, založený na principu primogenitury. Po vymření české vládnoucí linie se mohli přihlásit se svými nároky příslušníci moravské sekundogenitury, to znamená potomci markraběte Jana Jindřicha. Teprve pokud by nebyli vůbec žádní mužští dědici, přicházely v úvahu nároky dcer, opět ve stejném sledu jako u synů. Příslušnost k české větvi měla být deklarována i v titulatuře. Václav ale neměl užívat titul markraběte braniborského, ani kdyby jeho bratří nebylo a Branibory by mu fakticky připadly, a to proto, aby nenastala kumulace kurfiřtských hlasů. Titulu mohli užívat až jeho synové. Nástupnický řád pamatoval také na budoucí volby římských králů, při nichž měli český král a braniborský kurfiřt postupovat shodně. Co se týče Lucemburska, postaral se císař o nová prohlášení svého bezdětného bratra Václava Lucemburského, v nichž opětovně proklamoval nárok českého krále Václava IV. na vévodství lucemburské (30. ledna 1378).

Další Karlovo úsilí směřovalo k zajištění římské koruny pro Václava IV., jehož skutečně roku 1376 kurfiřti zvolili římským králem, a k získání podílu syna Zikmunda na polsko-uherském dědictví. Budoucí postavení svých potomků měl Karel IV. zřejmě na zřeteli při své návštěvě pařížského dvora na počátku roku 1378. Po návratu z Francie zbývalo císaři jen několik měsíců života. Počátkem listopadu si zlomil krček kyčelního kloubu levé nohy a byl nucen ulehnout. Vynucená nehybnost u něho vyvolala zánět plic, jemuž panovník podlehl. Smrt nastala v přítomí pražského paláce večer 29. listopadu 1378.

Pro věčnou slávu rodu a České koruny

Karel byl synem pozdního středověku, zbožným, vzdělaným, ale i velmi tvrdým až bezohledným panovníkem, který šel systematicky za svým cílem. Dokázal se obklopit vhodnými rádci, důležitá rozhodnutí si však vždy ponechával pro sebe. Před válkou dával přednost diplomacii, což konkrétně znamenalo, že po dobu jeho vlády nepřekročilo cizí vojsko hranice země. Vědomě navazoval na odkaz Přemyslovců, jejichž dědictví považoval za základ a oporu moci lucemburské dynastie. Svými opatřeními směřoval k trvalému zachování rozsahu moci a teritorií v rukou českého krále, což byl odkaz, k němuž se později hlásil jak Jiří z Poděbrad, tak Jagellonci.

Karel IV. chápal klíčové události svého života jako projev Boží vůle, tudíž i jako posvěcení svých činů. Ochranu nebes měly zemi i rodině zajišťovat rovněž pečlivě shromažďované nejvzácnější relikvie, o jejichž duchovní síle byl císař hluboce přesvědčen. Podobně vnímal i ochranu sv. Václava; šíření jeho kultu přispívalo mimo jiné také k integraci České koruny. Tu měla ale

Výzdoba východní fasády Staroměstské mostecké věže odráží Karlův ucelený koncept postavení Lucemburků v České koruně, v Říši, jejich dynastickou posloupnost i teritoriální rozsah držav českého krále. Sedící postavy Karla IV. a Václava IV. zpřítomňují dvojí panovnickou hodnost obou Lucemburků i předpoklad jejího zachování v rukou rodu. Kromě říšského a českého erbu jsou na fasádě přítomny i znaky všech korunních zemí spadajících pod moc českého krále. Jako duchovní ochránci vládnoucích panovníků jsou na věži zastoupeni na nejvyšším místě sv. Vojtěch se sv. Zikmundem a mezi Karlem a Václavem na mírně vyvýšeném místě stojící sv. Vít, jehož kult byl rozšířen nejen v Čechách, ale i na mnohých místech v Říši.

především zajistit soudržnost všech Lucemburků schopných společně kráčet k jednomu cíli. V tom se však Karel zmylil. Jeho česko-lucemburská říše, budovaná na středověkých základech záhy dostala první trhliny, v neposlední řadě právě nesvorností uvnitř rodu. Přesto Česká koruna vybudovaná na Karlem položených právních základech přetrvala po staletí, stejně jako svého iniciátora přežily mnohé jeho kulturní počiny.

Římský král a císař Karel IV.

Lenka Bobková

Oddělovat působení Karla IV. v Českém království a v Říši je v mnoha směrech ošemetné. Existoval jen jeden dvůr, jedna kancelář, výkon obou funkcí se proplétal, vzájemně ovlivňoval a podmiňoval. Přesto lze v těchto spojených nádobách nalézt odlišnosti a specifika zvolených politických postupů, jež vyplývaly z hierarchie politické vážnosti a šíře působnosti obou hodností, a nastavit tak Karlově osobnosti a vládě zrcadlo ze dvou odlišných zorných úhlů.

Nelehký nástup na říšský trůn

Králi Janovi se nepodařilo po otci Jindřichovi VII. uhájit říšský trůn pro své přílišné mládí, a když se znovu bojovalo o římskou korunu, byl slepý a navíc zdiskreditovaný předchozími styky s exkomunikovaným Ludvíkem Bavorcem. Dostalo se mu ale příležitosti přenést svůj celoživotní sen na syna a dopomoci tak Lucemburkům k opětovnému povznesení na nejprestižnější evropský trůn. Cesta k němu nevedla přes bojiště, ale přes síně a komnaty Ludvíkových dávných či potenciálních protivníků. Klíčovou roli v tomto diplomatickém zápase hrál Lucemburkům nakloněný papež Kliment VI., trevírský arcibiskup Balduin Lucemburský a král Jan. Se svým prastrýcem Karel vycházel velmi dobře, osobně se znal i s papežem z dob pařížského pobytu, kdy si podle císařovy autobiografie také vzájemně předpověděli dosažení císařské koruny a papežské tiáry.

Úzké sepětí s vůlí nejvyššího církevního představitele v sobě ale skrývalo i nebezpečí přílišné podřízenosti jeho autoritě, v Říši pocitované velice nelibě. Karel proto po svém zvolení římským králem (11. července 1346) musel postupovat velmi obezřetně a snažit se výtky tohoto druhu co nejvíce utopit. Prvním tvrdým oříškem byla žádost o aprobaci, kterou Klimentovi VI. slíbil podat hned po volbě, ale poté s jejím zasláním příliš nepospíchal. Karlovo

chování pochopitelně vzbudilo u kurie nelibost, kterou podle líčení kronikáře Beneše Krabice z Weitmile jen stěží urovnal svou výmluvností Arnošt z Pardubic, pověřený tlumočením opožděné žádosti o potvrzení Karlovy volby.¹ Potíže nastaly i s Karlovou korunovací, která se pro odpor města nemohla uskutečnit v tradičních Cáchách a odehrála se nakonec v rezidenci kolínského arcibiskupa v Bonnu. A dokonce ani smrt Ludvíka Bavora (11. října 1347) ještě neznamenala Karlovo absolutní vítězství. Z kurfiřtů se v podstatě mohl spolehnout jen na Balduina Trevírského, Gerlacha Mohučského, prosazovaného papežem proti sesazenému Jindřichovi z Virneburgu, Walrama Kolínského, který byl ale vážně nemocný († 14. 8. 1349) a na Rudolfa Saského.

Karlovi se nicméně obratným způsobem dařilo nové stoupence získávat. Již v říjnu 1347 se k němu přidalo Řezno, následované Norimberkem, norimberskými purkrabími z rodu Zollernů, na Karlovu stranu přestoupil též bamberský biskup Fridrich z Hohenlohe, jeho bratr Ludvík a hrabata württemberská. Následovala další města – alsaské Hagenau, porýnský Štrasburk a Mohuč, stejně jako Špýr, Worms a Ulm. V prosinci mu složila přísahu Basilej, dosud stíhaná papežským interdiktum za věrnost Ludvíkovi Bavorovi. Karel do města zajel, obnovil konání bohoslužeb a oslavil zde Vánoce. O jitřní mši Narození Páně právě v Basileji poprvé přečetl příslušnou pasáž Evangelia sv. Lukáše (2, 1–14), oblečen jako jáhen a s taseným mečem v ruce. Karel tak jistě chtěl zvýšit svůj majestát, podtrhnout jeho sepětí s Boží milostí a možná i naznačit směřování k císařské koruně, neboť původně tento zvyk platil pouze pro císaře, byl-li přítomen vánoční mši celebrowané papežem v Římě.²

V Basileji se však Karel příliš nezdržel. Již o svátku sv. Štěpána město víceméně tajně opustil a spěchal zažehnat nebezpečí, které hrozilo ze strany synů císaře Ludvíka, vedených nejstarším z nich, Ludvíkem Bavorsko-Braniborským. Ti se totiž snažili nalézt vhodného protikrále, který by Karla sesadil z trůnu. V nastalém zápase trvajícím více než dva roky se Karel projevil jako velmi obratný politik, který příliš nehledí na dodržování slova a své sliby zcela pragmaticky mění a upravuje. Proti očekávání opustil jasný profrancouzský postoj svého otce a vstřícným postojem k Anglii ovlivnil vyjednávání Wittelsbachů o kandidatuře anglického krále Eduarda III. na říšský trůn, a tak přispěl ke zmaru tohoto projektu. Dokonce se proslýchalo, že je ochoten jít ještě dál a oženit se s anglickou princeznou. To se sice nestalo, ale vztahy mezi Filipem VI. a Karlem velmi ochladly.³

V říši však Karel postupně získával další příznivce. Na severu Německa si naklonil pány Meklenburska udělením titulu vévodů, v polovině roku 1348 mu byl ochoten složit slib věrnosti pomořansko-štetínský vévoda Barnim a magdeburský arcibiskup Ota Hessenský. A právě na jeho dvoře se náhle počátkem srpna vynořil starý poutník, prohlašující za posledního braniborského markraběte Waldemara, jehož totožnost Karel uznal a udělil mu Braniborsko v léno. Zájem na zpochybnění wittelsbašských práv k braniborskému dědictví měl nejen Karel, ale i Rudolf Saský a míšeňští Wettini, po matce blízcí příbuzní Wittelsbachů. I když se Karel záhy od falešného Waldemara odvrátil, v dané chvíli mu pomohl způsobit další trhlinu v nepřátelském táboře. Sílicí Karlova pozice zapůsobila i na polského krále, který byl ochoten v listopadu 1348 v Namyslově uzavřít s Lucemburky mír ohledně jejich práv ke Slezsku.

Někdy po korunovaci v Bonnu si Karel nechal zhotovit zlatou bulu římského krále. Na aversu je zachycena štíhlá figura panovníka sedícího v ceremonálním úboru a s insigniemi na vysokém trůnu. Revers, na němž byla vždy zobrazována stylizovaná podoba Říma, Karel pojal jinak než Jindřich VII. či Ludvík Bavor. Odklonil se od vyobrazení konkrétních římských staveb a vrátil se k podobě známé z bul Fridricha II. Řím jako caput mundi je na Karlově pečeti připomenut velmi tradičním schématem – otevřenou branou.

Habsburky si Karel zavázal svatební smlouvou dcery Kateřiny s mladým vévodou Rudolfem (IV.).

Wittelsbachové však vzdorovali dále. Našli si nového kandidáta na říšský trůn, nevýznamného durynského hraběte Günthera ze Schwarzburgu (1304–1349), jehož zvolili 30. ledna 1349 ve Frankfurtu nad Mohanem hlasem čtyř kurfiřtů: Rudolfa Falckého, Ludvíka Braniborského, papežem neuznávaného Jindřicha z Virneburgu a Jana III. Sasko-Lauenburského, jehož právo na kurfiřtský hlas bylo zpochybňováno oproti Rudolfu Sasko-Wittenberskému. I z této situace Karel našel východisko. Protože byl po smrti Blanky z Valois (1. 8. 1348) již několik měsíců vdovcem, neváhal požádat falckraběte Rudolfa II. (1306–1353), bratra zvěčnělého Ludvíka Bavora a dosavadního podporovatele Günthera, o ruku jeho dcery Anny. Přijetí nabídky způsobilo rozpolčení wittelsbašského tábora a uspíšilo jeho rozbití. Překvapenému papeži, který před časem nabádal Karla k hledání manželky opět ve Francii a udělil mu ve věci budoucího sňatku rozsáhlou dispens, nezbylo než se smířit s dalším nečekaným krokem pragmatického a sebejistého Lucemburka.

Brzy po svatbě Karla s Annou Falckou (březen 1349) značně vyčerpaní bavorští Wittelsbachové ustoupili od svého kandidáta a začali jednat s Karlem, který byl ochoten přistoupit na smír za cenu velmi těžko omluvitelných ústupků, jež se v podstatě rovnaly zradě dosavadních spojenců. Karel se smířil s Ludvíkem, přiznal mu držbu

všech rodových statků, nepřímo uznal i jeho nárok na Braniborsko a navíc slíbil intervenovat v Avignonu ohledně sejmutí církevních trestů z potomků císaře Ludvíka. Podle uzavřených smluv se měl Gerlach Mohučský vzdát svého úřadu, který by zůstal jeho dlouholetému sokovi Jindřichovi z Virneburgu, jehož byl Karel také ochoten uznat.

K dokreslení Karlovy podivné diplomacie patří jeho odjezd do Mohuče, kde Gerlachovi přísahal na evangelium, že dodrží všechna svá někdejší prohlášení ohledně jeho úřadu! Lucemburka ani nemuselo příliš mrzet, že výzvu k abdikaci nepřijal těžce nemocný Günther ze Schwarzburgu, neboť krátce nato zemřel (14. června 1349). Po zprávě o jeho smrti se Karel odebral do Frankfurtu nad Mohanem, aby svého nedávného soka doprovodil na poslední cestě. Do města se

sjeli též všichni kurfiřti a další říšská knížata a páni, od nichž Karel přijal hold na znamení všeobecného uznání.⁴

K získání dostatečné podpory se Karel nerozpakoval využít protižidovských pogromů, které provázely léta morové epidemie, k odměnám svých příznivců. Takovým křiklavým případem bylo „předvídané“ omilostnění Norimberku pro případ, kdyby došlo k likvidaci Židů, a slib městu, že na jejich zabraných pozemcích může založit dvě nová tržiště a postavit kostel.⁵ Stalo se tak po potlačení krátké revolty řemeslníků stojících proti Karlovi a znovuzískání věrnosti města představovaného mocným patriciátem a podporovaného norimberskými purkrabími. Norimberk představoval jeden z nejdůležitějších Karlových opěrných bodů v říši, zvláště ceněný pro svou polohu v blízkosti českých hranic. Tečkou za norimberskými událostmi bylo vyhlášení landfrýdu pro Franky (4. října 1349), který znamenal další krok k upevnění lucemburských pozice právně v tomto prostoru.

Viditelným úspěchem v Karlově tvrdém zápase o uznání v říši byla také korunovace v Cáchách (24. července 1349), v chrámu určeném pro tento obřad. Šlo především o pomazání Anny Falcké, ale zřejmě i o Karlovu neobvyklou „druhou“ korunovaci. Místa spojeného s osobou Karla Velikého si Karel neobyčejně vážil, stejně jako osoby samotného císaře, k jehož odkazu se hlásil a rád ho připomínal v souvislosti s českou doménou Lucemburků. Napří-

Někdejší sídlo Karla Velikého v Cáchách připomíná dosud zachovaná oktogonální kaple, v níž se 15. června 1349 odehrála korunovace Anny Falcké a snad i opakovaná či symbolická korunovace Karla římským králem. V roce 1354 zde byla korunována také třetí Karlova manželka Anna Svidnická.

Ve Velkých francouzských kronikách je Karel IV. zobrazen s taseným mečem v ruce jak čte o jitřní mši svátku Narození Páně sedmou lekcí vánočního oficia (pasáž z Evangelia sv. Lukáše 2, 1–14) roku 1377 v Cambrai. Poprvé tento starobylý zvyk, který původně platil jen pro císaře, Karel využil v Basileji 1347, když dosáhl uznání tohoto města a chtěl zdůraznit svou suverenitu v Říši.

Dómu v Cáchách Karel daroval diadém, jímž zde byl patrně 1349 korunován, spolu se stříbrnou bustou Karla Velikého (asi 1376). Oba umělecké předměty jsou součástí chrámového pokladu.

klad v lednu 1354 a založil v Ingelheimu pro české poutníky zvláštní kapli sv. Václava a Karla Velikého, jejíž čtyři kanovníci měli být „milovníky českého jazyka“ a byli podřízeni pražským augustiniánům na Karlově. U příležitosti čášské korunovace si nechal zhotovit nový diadém, který pak daroval kapitule pro relikviářovou bustu Karla Velikého. Obřad jistě s potěšením vykonal Balduin Trevírský v zastoupení smrtelně nemocného Walrama Kolínského.

Poslední fázi vyrovnání se s Wittelsbachy znamenaly vzájemné smlouvy, uzavřené v únoru 1350 v Budyšině, na jejichž základě měly být Karlovi také předány říšské korunovační klenoty.⁶ Předcházely je dohody s Wettiny, které mohl Karel již od roku 1348 počítat mezi své nejvěrnější stoupence. To se nedá říci o nejednotných Wittelsbaších, jejichž postoje se různily podle konkrétních osob a měnily se podle momentální politické situace. Habsburky si Karel na čas pojistil již zmiňovanou svatební smlouvou dcery Kateřiny se synem Albrechta II., na jehož dvoře byla princezna vychovávána. Z jara roku 1351 s nimi uzavřel na dvanáct let mírovou smlouvu, jíž si kryl záda vůči Uhrám a současně zajišťoval volný průchod do Itálie.

Císař a jeho vláda

Logickým dovršením úspěšného ovládnutí „německé“ části říše byla císařská korunovace. Na rozdíl od svého děda Jindřicha VII. s ní Karel IV. příliš nepospíchal. Nenechal se ovlivnit výzvami italských humanistů Francesca Petrarkey či římského tribuna Coly di Rienzo, volajících po obnově římského impéria. Byl si příliš dobře vědom všech nástrah přípravy i realizace cesty. Situaci v severní Itálii značně komplikovali milánští Viscontiové, kolísavá se jevila podpora Říše a v neposlední řadě bylo nezbytné získat dostatek finančních prostředků. Klíčovou úlohu v provedení korunovace hrál samozřejmě také papež. Kliment VI. (+ 1352) se k ní stavěl poněkud ambivalentně – na jedné straně si ji přál, na straně druhé se obával přílišného Karlova vzestupu. A tak se nakonec Karel k římské jízdě rozhodl na podzim 1354.

To již půldruhého roku seděl na papežském stolci Klimentův nástupce Inocenc VI. (papežem 1352–1362). Karel s ním vedl opakovaná jednání, aniž by se dařilo vyjasnit všechny okolnosti cesty. Dlouho také nebylo jasné, kdo provede císařskou korunovaci, když papež sám do Říma zajet nezamýšlel. Přesto Karel v den svátku sv. Václava 1354 římskou jízdu oficiálně zahájil v hlavním městě českých hornofalckých držav, v Sulzbachu. Pečlivě vybrané místo i datum mělo zřejmě zdůraznit, že se na realizaci výpravy rozhodující měrou podílí Karlovy rodové země. Průvod čítal okolo 300 jezdců. Z významných říšských osobností se v něm nacházeli norimberský purkrabí Jan, Štěpán II. Dolnobavorský a osvědčený lucemburský diplomat, augsburský biskup Markvart z Randecku. Mezitím papež ve snaze uklidnit poměry

v Římě, kde probíhaly boje mezi šlechtickými klany, poslal do Věčného města Colu di Rienzo, aby v něm zjednal pořádek. Počáteční úspěch smělého tribuna však skončil 8. října 1354 jeho násilnou smrtí. Stalo se tak ve chvíli, kdy jím před časem oslovený vytoužený obnovitel slávy římského impéria, římský král Karel, překročil Alpy.

První delší zastávku na italské půdě učinil v Udine, sídle akvilejského patriarchy Mikuláše, nemanželského syna Jana Lucemburského.⁷ Zde ho zastihla zpráva o smrti milánského arcibiskupa Giovanniho Viscontiho, hlavy rodu a hlavního Karlova odpůrce, což mu podstatně usnadnilo situaci. Téměř dvouměsíční pobyt u jednoho z členů protiviscontiovské ligy Ludvíka Gonzagy v Mantově Karel využil k rozsáhlým jednáním, jejichž prvním velkým úspěchem byla korunovace takzvanou železnou korunou lombardskou v Miláně 6. ledna 1355. Slavnost se odehrála v kostele sv. Ambrože přesně o 44 let později, kdy stejné pocty dosáhl Karlův děd Jindřich VII.

Další cesta vedla Karla do Pisy, kam přijela v doprovodu arcibiskupa Arnošta z Pardubic královna Anna. I zde vedl Karel cíl diplomatická jednání. Přijal posly neapolského krále a dorazila za ním i delegace z Anglie. Několik týdnů ještě trvalo, než se definitivně rozhodlo, kdo císařskou korunovaci provede. Ze tří papežem určených kardinálů se nakonec do Itálie vydal pouze Pierre de Colombiers, biskup v Ostii a Vellteri, jenž do Pisy dorazil 12. března 1355. Početný průvod se pak ještě zastavil v Sieně, kde zůstal jako říšský vikář Arnošt z Pardubic. Bylo 28. března a do Říma zbývalo ujet ještě asi 250 km,

Papežský palác ve Viterbu se stal útočištěm Urbana V., když se v roce 1367 vypravil z Avignonu do Itálie s představou o opětovném přesídlení kurie do Říma. Právě zde se s ním v dubnu 1368 setkal Karel IV. ještě před vjezdem do Říma.

Po císařské korunovaci v Římě začal Karel IV. užívat jiný typ zlaté buly, na níž je na nízkém stolci sedící vladař obklopen říšským a českým znakem, což je naprosté novum. Jednoduchost a čistota provedení pečeti jí dodává na monumentalitě a dává vyniknout insigniím a oběma erbům. Tato pečeť je použita i na konfirmaci inkorporační listiny pro slezská knížectví a marku budyšínskou a zhořeleckou, datovanou v Praze 9. října 1355. Opis obsahuje následující titul: KAROLUS . QUARTUS . DIVINA . FAVENTE . CLEMENCIA . ROMANORUM . IMPERATUR . SEMPER AUGUSTUS . ET . BOGEMIE . REX.

přičemž Karel chtěl ve Věčném městě oslavit nejdůležitější křesťanský svátek – Vzkříšení Páně. Skutečně se mu podařilo do Říma dojet o Svatém týdnu, stihl vykonat soukromou a v podstatě tajnou pouť po římských bazilikách, aby pak oficiálně vstoupil do bran města o velikonoční neděli (5. dubna) a v bazilice sv. Petra přijal císařské pomazání. Po skončení obřadu projel spolu s císařovnou jásajícím Římem, jehož hradby ještě téhož večera opustil a dostal tak slibu, jímž se kdysi zavázal Klimentovi VI. Dal tak jasně najevo, že plně ctí podstatu a smysl nabyté hodnosti, jež spočívá v posvěcení císaře z moci nejvyšší hlavy církve a ustanovuje ho tak ochráncem obou mečů Kristových.

Karel, od této chvíle titulovaný jako Carolus Quartus, si byl dobře vědom ceny získaného důstojenství, stejně tak jako zcela realisticky nepočítal se skutečným ovládnutím severní poloviny Itálie. O proměnlivosti přízně v jednotlivých signoriích se ostatně osobně přesvědčil na zpáteční cestě v Pise, kde se ocitl v ohrožení života. Důležité však bylo, že obnovil vědomí o nárocích Říše na tuto oblast, byť i nadále nejednotnou, a pomohl tak zachovat status quo, respektive otupit nebezpečí expanze ze strany neapolského případně sicilského krále. V tomto smyslu bylo velmi důležité i přijetí lombardské neboli italské koruny. V Karlově koncepci povznesení Svaté říše římské sehrála obdobnou úlohu i jeho korunovace arelatským králem, uskutečněná 4. července 1365. Oživení již téměř zapomenutého rituálu (naposledy se nechal v Arles korunovat Fridrich I. Barbarossa v roce 1178) ale nemohlo zastavit postupné slábnutí vlivu Říše v této oblasti ve prospěch Francouzského království.

Součástí Karlových plánů obnovy impéria tvoří i jeho druhá italská cesta 1368–1369, která měla podpořit návrat papeže do Říma. Oba se s realizací této myšlenky těžce potýkali. Císař si musel výpravu prosadit proti vůli části kurfiřtů, Urbana V. zase delší pobyt v Itálii odradil od trvalého přesídlení z Avignonu. Karel IV. však dosáhl momentálního úspěchu. Přivítal papeže ve Věčném městě, kde pak z jeho rukou přijala v bazilice sv. Petra 1. listopadu 1368 císařskou korunu Karlova čtvrtá manželka Alžběta Pomořanská. Vysoké náklady na italský pobyt Karla donutily vypomoci si půjčkou dokonce u papeže, kterou ale záhy vyrovnal prostřednictvím bankéřských domů v Luccce. Velkou finanční injekci získal od tohoto města na zpáteční cestě z Říma, kdy svou oblíbenou Luccu vymanil z podřízenosti Pisy a povolil jí zřídit univerzitu.⁸ Jinak ale ani tentokrát poměry v severní Itálii zásadním způsobem nezměnil.

Založení *studia generale* v Luccce vycházelo z práva ustavovat univerzity, jež náleželo římskému panovníkovi, a Karel jej s oblibou využíval. Kromě Práhy vydal zakládací nebo obnovovací listiny celkem sedmi univerzitám v Itálii -- v Cividale, Arezzu, Perugii, Sieně, Pavii, Florencii a Luccce, v Arelatsku vysokému učení v Orange a v Savojsku v Ženevě.⁹ Jmenované zakládací akty měly samozřejmě své politické pozadí, zároveň ale svědčily o Karlově úctě ke vzdělání, o uvědomění si jeho významu pro vládní praxi i pro jeho obecně kulturní dopad a autoritu.

Nejvíce úsilí Karel IV. pochopitelně vynakládal na výkon vlády ve středoevropském jádru Říše, tvořeném množstvím různě velkých, víceméně suverénních teritorií, jejichž držitelé – světští i duchovní – vedli značně samostatnou politiku, úměrnou postavení jejich rodu či hodnosti a rozsahu vlastní

domény. Karel IV. coby říšský panovník vystupoval především jako ochránce míru a pořádku, což vyžadovalo značný diplomatický um a flexibilitu, nevyučovalo však ani použití síly, byť k ní sahal jen ojediněle. Prospěchem Říše zdůvodňoval i svou vlastní teritoriální politiku v tom smyslu, že připojením určitého území k Českému království bude snáze zachován mír a český král bude ochotněji vykonávat své povinnosti říšského kurfiřta.

Svou představu o politické struktuře Říše a jejím fungování se Karel IV. pokusil vtělit do říšského zákoníku. Dnes již nelze zrekonstruovat obsah všech jednání předcházejících konečnému znění jednotlivých bodů *Zlaté buly*, které jsou zjevně dílem kompromisů, a ve své podstatě nepřinášejí nic nového. Stabilitu stávající politické struktury měly zajistit články o způsobu volby římského krále a o postavení kurfiřtů. Ti byli obdařeni nejvyššími úřady a výsadami, které jim jakožto „sloupům“ Říše měly dodat na exkluzivité a vážnosti. Jejich počet zůstal zachován na sedmi, což vyvolalo jisté zklamání u některých ambiciózních knížat. Zvláště dotčeni se cítili Habsburkové, což se následně promítlo i do nepřátelského chování rakouského vévody Rudolfa IV. vůči Karlovi.

Skutečnou oporu císaři neposkytoval systém, ale jednotlivci, jež si pečlivě vybíral a možno říci i hýčkal. Výrazné místo mezi nimi patřilo duchovním osobám na důležitých postech arcibiskupů či biskupů. Intervencemi u papežské kurie také často ovlivňoval jejich výběr, nejednou s ohledem na zájmy České koruny. A protože mnozí z církevních hodnostářů pocházeli z významných říšských rodů, byl jejich vzestup i součástí císařovy politiky vůči nim.¹⁰ Příkladem může být Ludvík Míšeňský, jemuž Karel v roce 1373 pomohl k vytoženému mohučskému arcibiskupskému stolci ve chvíli, kdy se po krátké kolizi znovu smířil s Wettiny. Nicméně Ludvík se ani přes papežské jmenování v Mohuči neprosadil a v roce 1381 dostal náhradou Magdeburg. Řada církevních osob, zvláště opatů, se též řadila mezi Karlovy diplomaty, u nichž bylo ceněno vzdělání, výmluvnost, obratnost a v neposlední řadě i diskretnost.

K vyvážení mocenských sil v Říši Karel často využíval zemské míry – landfrýdy (*Landfried; constitutio pacis*), v nichž většinou hrála důležitou roli říšská města. Tyto svazy však neměly být uzavírány k prosazení dílčích, regionálních či společenskopolitických cílů a stát se tak samostatnou politickou silou, ale byly určeny k hájení obecného míru mezi kraji a zeměmi ve smyslu Zlaté buly. Jejich platnost byla časově omezená a měla podléhat souhlasu krále, jinak řečeno se landfrýdy měly stát nástrojem jeho politiky. Karel některé zemské míry inicioval, k jiným se pouze přidal. Zvláštní pozornost věnoval těm svazům, jež vznikly v prostoru politických a expanzivních zájmů Lucemburků.¹¹ Patřil k nim například landfrýd pro Franky vyhlášený Karlem v Norimberku po vítězství nad Wittelsbachi (1349), který zahrnoval zdejší biskupy, světská knížata a pány spolu s městy Norimberk a Rothenburg nad Tauberou. Proti rušiteli pořádku směl spolek zakročit a postavit ho před svůj soud „Osmi“. Francký landfrýd se pak v podstatě stal vzorem pro další obdobné spolky, které se za vlády Karla IV. v různých oblastech Říše ustavily. Znovu byl obnoven například v roce 1368, kdy se císaři současně podařilo iniciovat mírový spolek na středním Rýnu a paralyzovat tak nebezpečí vzniku koalice

Norimberku věnoval Karel neobyčejnou pozornost. Nejčastěji právě sem svolával říšský sněm, inicioval výstavbu kostela Panny Marie (Frauenkirche) na místě zničené židovské čtvrti, za jeho vlády se přebudovaly i kostely sv. Sebald a Vavřince. Pro Karlův zájem o bohaté říšské město ležící nedaleko od českých hranic bývá Norimberk někdy označován za vedlejší rezidenci Karla IV. Hostily ho zde jak honosné patricijské domy, tak starobylý hrad, vypínající se nad městem. Jeho charakteristická věž s románskou dvoupodlažní kaplí pochází ze 12. století.

arcibiskupů kolínského a trevírského, brojících proti jeho druhé římské jízdě. Podobně Karlovi na počátku sedmdesátých let pomohl durynský spolek, namířený proti míšeňským a durynským Wettinům, připravit cestu k ovládnutí Braniborska.

Stejně jako lze těžko oddělit v Karlově vnitřní říšské politice zájmy císaře od zájmů Lucemburka jako českého krále, je tomu tak i v politice zahraniční. Při západní hranici Říše bylo třeba vést uvážlivou politiku vůči Francii, oslabené vlekcoucím se sporem s Anglií, stejně jako k představitelům říšských zemí a zemiček nakupených od Lotrinska po Flandry a Nizozemí, z nichž někteří oscilovali mezi Francií a Anglií a zároveň ohrožovali lucembursko-brabantské panství císařova bratra Václava Lucemburského. Se zájmy českého krále se mnohdy proplétaly vztahy Karla IV. k Polskému a Uherskému království, k němuž se volně vázal postoj Benátek i vývoj poměrů v Neapolsku. Obdobně složité byly poměry při severním okraji Říše, včetně působení Han-

sy. V mnoha případech pak směr měnicích se vztahů určovala nebo alespoň ovlivňovala papežská kurie. Spojujícím znakem Karlova postupu při řešení naznačených problémů byl vynikající přehled, neobyčejná pružnost i neúnavná až udivující mobilita. Karel se vždy spoléhal především sám na sebe, a tudíž i dbal na osobní účast při zásadních jednáních.

Do vztahů k sousedním panovníkům se promítaly i spory mezi císařem a říšskými knížaty či pány. Do velké protilucemburské koalice hrozil přerůst spor mezi Karlem a Rudolfem IV. Habsburským, který se opakovaně pokoušel o spojenectví s Ludvíkem Uherským. Zvláště nebezpečně situace vyhlížela v roce 1362, kdy se ke koalici přidal i polský král Kazimír, úzce vázaný na Ludvíka. K hrozní válce nakonec nedošlo. K uklidnění přispěl čtvrtý Karlův sňatek s vnučkou polského krále Alžbětou Pomoranskou (1363) a posléze uzavření dědických smluv Lucemburků s Habsburky v Brně počátkem února 1364, k nimž byli vázáni i uherští Anjuovci. O významu této události svědčí mimo jiné i účast dvou papežských vyslanců, Rudolfa II. Saského či pražského arcibiskupa Arnošta.¹²

Stalo se tak v době, kdy začal doutnat jiný problém – Braniborsko. Nárok na ně si Karel IV. pojistil v roce 1363 dědickými smlouvami s markrabaty a o několik let později začal usilovat o jeho přímé ovládnutí. Tehdy se proti jeho záměrům zformovala opět velká koalice s účastí polského a uherského krále. Vzápětí ji však oslabil smrt Kazimíra Velikého, jehož na polském trůnu následoval na základě piastovsko-anjouvských dědických úmluv Ludvík Uherský. V návalu nových starostí jeho zájem o spojenectví s Wittelsbachi ochladl, markrabě Ota zůstal osamocen a nakonec pod tlakem Braniborska prodal Lucemburkům (1373).

Od narození syna Václava se Karel IV. také velmi snažil o zabezpečení jeho nástupu na říšský trůn a tak položit základy k přijetí dynastické posloupnosti. Svůj záměr prosadil v roce 1376 za cenu velkých ústupků i finančních obětí vůči kurfiřtům. Ještě složitější byla jednání s papežem Řehořem XI., který se dožadoval příjezdu Lucemburků do Avignonu, zaslání žádosti o aprobaci a splnění dalších, nám ne zcela známých slibů. Císař se ocitl ve dvojím ohni. Papeže by si jistě naklonil, kdyby požádal o souhlas k volbě, ale takovým počínáním by nepochybně popudil kurfiřty, kteří i kdyby Václava zvolili, zůstalo by otázkou, zda by ho nakonec opravdu podpořili. Karel proto zvolil odmítavé stanovisko vůči papeži. Nepožádal ani o souhlas s volbou, ani o aprobaci před královskou korunovací, a za bezpředmětnou označil také cestu do Avignonu. Jediným ústupkem papeži byl Václavův slib, že se už nikdy neuskuteční volba římského krále za života vládnoucího císaře.¹³ Jednomyslnou volbu následně provedli všichni kurfiřti 10. června 1376, pouze braniborský hlas neužil Ota, jak by odpovídalo dohodám z roku 1373, nýbrž císařův mladší syn Zikmund. Václavovu korunovaci provedl Fridrich Kolínský 6. července 1376 v Cáchách.

Ve znamení budoucnosti svého rodu se v závěru roku 1377 Karel vypravil spolu se synem Václavem na francouzský dvůr. Šlo o velkolepou návštěvu

Albrecht ze Šternberka patřil k předním duchovním osobnostem Karlova dvora. Jeho kariéra vyvrcholila získáním magdeburského arcibiskupského stolce, který ale prelát neuspokojil. Albrecht na titul rezignoval a s povděkem přijal biskupství v Litomyšli, z něhož neměl daleko na své moravské rodové statky. Stal se též mecenášem umění, což dokládají i jím objednané liturgické knihy. Do svého pontifikátu si nechal nakreslit vlastní podobiznu spolu s Karlem IV. Obě klečící postavy jsou zakomponovány do iniciály T.

Ve vzácném právním rukopise města Jihlavy Jana z Gelnhausenu z počátku 15. století je na jedné z miniatur zachycen Karel IV. jako římský císař a český král. Umístěním erbů i trůnem s dvojhlavým orlem připomíná poslední Karlovu majestátní pečeť, svým provedením však zcela náleží do let slávy knižního umění podporovaného Václavem IV.

císaře a českého krále u francouzského krále Karla V., po matce též Lucemburka, o konkrétních politických výsledcích jednání však máme jen mlhavé zprávy. Poslední velký politický úkol připravil Karlovi rozkol na papežském trůně. Dne 27. března 1378 zemřel papež Řehoř XI. Volba nového papeže, uskutečněná po mnoha desítkách let v Římě, proběhla ve velkém spěchu a pod tlakem Římanů. Zvolený Urban VI. měl od počátku řadu nepřátel mezi kardinály, což vedlo k volbě protipapeže, Klimenta VII. (20. září 1378), který nadále sídlil v Avignonu. Karel IV. zůstal zastáncem římského papeže, francouzský král uznal Klimenta VII.

Karlův postoj ke schismatu charakterizuje i celkovou koncepci jeho vlády. Římský král a císař Karel IV. nebyl novátorem, ale spíše mužem, který chtěl zachránit práva císaře nad celým územím Svaté říše římské, zabránit dalšímu drobení její německé části a posílit nebo najít nástroje ke zvýšení rozhodovacích pravomocí panovníka. Postupoval způsobem odpovídajícím jeho mentalitě, zkušenostem, stejně jako společenským a politickým poměrům ve střední Evropě. Jeho cílem bylo upevnit – i po právní stránce – prestiž římského krále v duchu štaufského dědictví a kurfiřtů jako jeho podporovatelů. Cestu ke stabilizaci ústřední moci viděl též v nastolení dynastické posloupnosti. V uskutečňování svých politických cílů byl nekompromisní a nevybíravě využíval všech prostředků k jejich naplnění. Snažil se o zásahy do ekonomické sféry ve snaze zabezpečit panovnické pokladně dostatečný příjem a důsledně dbal na reprezentaci královského i císařského majestátu, zvláště prostřednictvím výtvarného umění.

Když Karlovi Francesco Petrarca napsal: „Ty, vládce římské Říše, netoužíš po ničem leč po Čechách...“, nepochopil jeho situaci. Karel budoval Českou korunu nejen pro ni samotnou, ale také pro zachování rozhodujícího postavení jejích panovníků v Říši, jinými slovy pro uchování říšské hodnosti přinejmenším pro Lucemburky.¹⁴